

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXVI

TARTALOM

1. Értekezések

BALÁZS GERGŐ: A Smaragd nemzetség története	41
GYÖNGYÖSSY MÁRTON: Egy kora újkori katalán éremlelet középkori magyar aranyforintjai nyomában	54

2. Kisebb cikkek

SZEGEDI LÁSZLÓ: Volt-e magyar címerkirályi rangkorona?	69
--	----

TURUL

LXXXIX. évfolyam

2016. 2. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
turul@mnl.gov.hu

Olvasószerkesztő: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SOMOGYI GYULA

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum

Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

BALÁZS GERGŐ A Smaragd nemzetség története

Bevezetés

Közel százhuszonöt éve annak, hogy Csánki Dezső meglepetésének adott hangot a Századok lapjain: a középkori állam szívében, egyházi és királyi birtokok gyűrűjében jóformán egyetlen terjedelmesebb világi birtoktest volt található, mégis, egykori urairól alig tudtak valamit.¹ Habár többen érintették történetük egy-egy szeletét – például Wertner Mór rövid áttekintést közölt róluk, Valter Ilona feltárta a monostorukat, C. Tóth Norbert feldolgozott egy hozzájuk kötött birtokpert, helytörténeti munkák rendszeresen említették őket –, olyan átfogó tanulmány még nem született, amely választ adna a Csánki kérdéseire erről az aránylag kevésbé ismert nemzetségről. A szakirodalomból nagyjából azt tudhatjuk meg róluk, hogy a Smaragdok francia eredetű arisztokrata nemzetsége a 13-14. században élte fénykorát: fokról fokra emelkedtek fel, de másodvonalbeli helyzetükből csak néha törtek ki. A név első ismert viselője 1166-ban *comes*ként tűnik fel, hasonló nevű leszármazottai között az 1200-as évek elején erdélyi vajdát, a század közepén kalocsai érseket is találunk. Az időközben számos ágra szakadó és több vármegyét érintő, várakkal, monostorral ellátott birtokot gyűjtő nemzetség egyik sarja a 14. század közepén nádorsággig emelkedett. Befolyásuknak és vagyonuknak hűtlenség vetett véget 1400 körül, ezeket már sosem tudták visszanyerni, és említéseik is elfogytak a század második felére.

A szakirodalom azonban gyakran tartalmaz kisebb tévedéseket a Smaragd nemzetség tagjainak azonosítása kapcsán, társadalmi helyzetüket és történetüket pedig csak töredékesen vizsgálja. A korábbi eredményeket ezért egybevettem okleveles forrásokkal, kiterjedt szakirodalmat feldolgozva vizsgáltam az egyes eltéréseket. Dolgozatom a nemzetséget egészen Magyarországra érkezésüktől hanyatlásukig követi nyomon, kitérve a családtagok életpályájára, birtokhálózatuk fejlődésére, helyi emlékezetükre.

¹ A tanulmány a 2015-ben megrendezett XXXII. OTDK Magyar késő középkor tagozatán ifjúsági különdíjjal jutalmazott munkám kiegészített változata. Segítségéért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Körmenyi Tamásnak (ELTE BTK). Köszönöm Horváth Richárdnak (MTA BTK TTI) és W. Kovács Andrásnak a TDK-pályamunkám kéziratához fűzött értékes kiegészítéseiket és tanácsaikat, valamint bátorító szavaikat is.

Nemzetség-e a nemzetség?

A Smaragd nemzetség történetének feltárásakor az első tisztázandó kérdés annak eldöntése, hogy kit tekintünk a nemzetségbe tartozónak, egyáltalán: volt-e ilyen nemzetség. Bonyolítja az ügyet, hogy a *de genere* formula velük kapcsolatos használatára egyetlen esetet ismerünk, középkori forrásainkban nem szerepelnek Smaragd nembeliékként személyek, kizárólag a szakirodalomban tűnnek fel ilyen formában. A középkorban sokkal erősebben jelent meg a nemzetség két főágához, a Gilétfiekhez és az Ajnárdfiakhoz tartozás (a két főág [II.] Smaragd két fiának leszármazottait jelenti). Maga a nemzetség a 19. század végén került kutatók érdeklődési körébe, azóta több tanulmány is érintette történetüket. Ezek közül kiemelnék néhányat az alábbiakban, egyik részük a feldolgozás szempontjából, másik részük a nemzetség fogalmát tekintve érdekesek számunkra.²

A 15. században eljelentéktelenedő, oklevelekből eltűnő nemzetségről 1893-ban esett először szó tudományos szempontból: Csánki Dezső az „Ajnárd-fiakról” írott cikkében meg is jegyzi, hogy, „eme francia vérű magyar nemzetségről eddig jóformán semmit sem tudunk”, azonban ő sem tárgyalja kimerítően sorsukat, csak egy újonnan felbukkant oklevél ismertetése kapcsán érinti történetüket.³ Wertner Mór 1897-ben, a Turul hasábjain megjelent tanulmánya hasonló feladatra vállalkozott, mint jelen dolgozat: a családfát is tartalmazó írás, noha a Gilétfiek ágát nem mutatja be, az Ajnárdfiak történetét részletesen, ám korántsem teljesen írja le. Későbbi összefoglaló művében „Zsámboki” címszó alatt, a 14. században jelentős Gilétfiek főágának felmenőiként szól röviden a nemzetségről.⁴ Karácsonyi János is szerepelteti

² Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In: *Uő: Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1983. (Nemzet és emlékezet) 28. – Megjegyzendő, hogy az Ajnárdfiaknál viszont előfordul a *generaciounum Aynardi* kifejezés (Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Bp., 1938. 112.).

³ Csánki Dezső: Ajnárd-fiak és Matucsinaiak. *Századok*, 27 (1893) 217–226. (idézet: 217.).

⁴ Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Temesvár, 1891. 415.; Wertner Mór: Smaragd vajda és utódai. *Turul*, 15 (1897) 190–192. – Félreértésekre adhat (és adott is a múltban) okot, hogy a család egyik ága Zsámboki előnévvel jelenik meg, azonban ez nem a Pest megyei Zsámbok

őket a 20. század elején megjelent nagy nemzetségtörténeti művében, vázlatos családfát, rövid birtok- és családtörténeti ismertetőt is közölve. A Várad Regestrumban birtokos szerkesztésben szereplő *Paulus de genere Smaragdi* névre alapozott véleménye szerint a kortársak nem használták a „Smaragd” nevet nemzetségnévként, csak az 1200-as évek elején élt Smaragd vajda leszármazottait jelölték így.⁵

A huszadik században a nemzetség Perbál határában feltelezett várát kutató Kiss Ákos vette elő újra tudományos közegben a nemzetség nevét, új adatokat viszont ez utóbbival kapcsolatban nem hozott fel.⁶ Két évtizeddel később Kristó Gyula a zsámbéki monostor építőiként Ajnárd-fiak családját jelöli meg, de helyenként a Smaragdokat is, vélhetően akkor, amikor a két ágra összefoglalóan utal.⁷ Fügedi Erik is hasonló álláspontot fogalmaz meg.⁸ A 20. század végétől kezdve megjelent munkák közül Dercsényi Dezsőnek és Valter Ilonának a zsámbéki nemzetségi monostornál végzett ásatásokról írt, régészeti és családtörténeti adatokat is tartalmazó beszámolója,⁹ valamint az Engel Pál által készített, eddigi legteljesebb nemzetségi családfa volt nagy segítségemre.¹⁰

A szakirodalom áttekintése alapján úgy vélem, elfogadható a „Smaragd nemzetség” kitétel használata, annak ellemzése, hogy a középkorban nem feltétlenül fogalmazódott meg ez a forma. A későbbi családok minden bizonnyal egy töről sarjadtak, és egyes ágak számon tartották a közös származást. Tekintsük bármely szerző által meghatározott szempontokat, a család bírja a nemzetségek legfőbb ismérveit.¹¹ A továbbiakban Smaragd nemzetség alatt ennek megfelelően az első beazonosított őt, (I.) Smaragd leszármazottjait értem.

Honnan jöttek?

„A Zsámbokiak pedig champagne-i grófoktól, Franciaországból származnak” írja Kézai Simon a *Gesta Hungarorum* advena-katalógusában.¹² A Zsámbokiak, akik a korábban

községre, hanem a szintén Pest megyei Zsámbékra utal, ez a későbbiekben említett határjárás oklevelek alapján egyértelmű. Azt pedig csak a történelem fítorának tekinthetjük, hogy Zsámbokkal szomszédos egy, a Smaragdok fő birtokait magába foglaló vármegyével hasonló nevű falu, Valkó is.

⁵ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp. 1900. [Reprint: 2004., ezt használtam] 947.

⁶ Kiss Ákos: Aynard várának egykori helye. *Archaeologiai Értesítő*, 88 (1961) 122–125.

⁷ Kristó Gy.: *Néhány megjegyzés i. m.* 32.

⁸ Fügedi Erik: *Sepelierung corpus eius in proprio monasterio – a nemzetségi monostor. Századok*, 125 (199.) 35–67. 38.

⁹ Dercsényi Dezső–Valter Ilona–Bozóki Lajos: *Zsámbék – templomrom. (Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 184.)* Bp., 2007.

¹⁰ Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: *Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, honismeret, heraldika. [DVD-ROM]* Bp., 2003.

¹¹ A leginkább elfogadott jellemzők: közös, nagynevű őstől való származtatás (és neve használata megkülönböztető névként, közös nemzetségnévként); öröklött családi birtok nemzetségi jogon bírása; jellegzetes személynevek ismétlődése (*Kubinyi András*: *Gondolatok „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” új kiadása alkalmából.* In: *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek i. m.* 1406–1419).

¹² „Illi vero de Sambuk de comitibus Campaniae ex Francia oriuntur”: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* (Ed. Emericus Szentpétery.) Budapestini, 1937–1938.

említett módon a Smaragdok egyik ága, minden bizonnyal francia eredetűek, ebben minden forrás egyetért. A középkori magyar krónikák Champagne grófságát valószínűsítik, de a Champagne grófjaitól való származtatásnak nincsen alapja. Egyes helyeken provence-i vagy dél-franciaországi származás is felmerül, viszont erre utaló bizonyíték sincsen.¹³

Az írott emlékek szerint a 12. században jöhetett be a Magyar Királyság területére a nemzetség első tagja, a hagyományban Aynard néven nevezett lovag.¹⁴ Mivel a család igen jelentős birtokokat és befolyásos tisztségeket szerzett rendkívül rövid idő alatt, nem tűnik hihetetlennek az az elmélet, hogy a nemzetség őse egy külföldi királyné kíséretében élvezhetett fontos pozíciót, ami jelentős adományokkal járhatott.¹⁵ Ez a származtatás kedvelt krónikáshagyományunk körében, sőt láthattuk, hogy a néphagyomány Ajnárd lovagot teszi meg a nemzetség ősenek. Mindazonáltal az Árpád-korban mindössze négy királynéi lovagot ismerünk név szerint, és négyük között csak kettő akad, akiről gyanítható idegen származása, mivel róluk birtokaik eladása kapcsán (ami hazaköltözésük miatt történt) hallunk.¹⁶ Ebből megállapíthatunk annyit, hogy egyes lovagok valóban részesültek birtokokban, melyekben szolgálataik fejében, bár kétségkívül nem rendelkezünk további következtetések levonására elegendő adattal.

A 12. század végéig több szóba jöhető (tehát francia vagy francia nyelvű kísérettel rendelkező) hercegnőt vettek el magyar uralkodók: Könyves Kálmán 1097-ben egy valószínűleg Felicia nevű szicíliai normann grófleányt, II. István egy capuai hercegnőt az 1120-as évek elején (akinek a neve nem maradt fenn), III. Béla pedig Capet Margit francia hercegnőt 1186-ban. A családdal vagy Zsámbékkal foglalkozó irodalomban legtöbbször tényként fogadják el, hogy ez utóbbi kíséretéhez tartozhatott Ajnárd (akit sokszor „lovagi” ranggal szerepeltetnek). A monda szerint megkapta a zsámbéki uradalmat és ott várat emeltetett, de az adományozásról, sőt egyáltalán Ajnárd létezéséről sem maradt fenn írott forrás. Ezzel szemben már Wertner Mór kiemeli, hogy 1166-ból ismerünk először Smaragd nevű ispánt.¹⁷ Ráadásul 1100 kör-

I–II. [reprint 1999] I. 190. (a továbbiakban: SRH); magyar fordítása: Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei.* (Ford. Bollók János.) Bp., 1999. (Millenniumi magyar történelem – Források) 121.), ill. ugyanezekkel a szavakkal a 14. századi krónikakompozícióban a Bécsi Képes Krónika kézirati családjában: SRH I. 299.

¹³ Kiss Á.: Aynard várának helye i. m. 124.; Wertner M.: A magyar nemzetségek i. m. 415. – A francia származást a nyugat-európai nevek használata (pl. Ajnárd, Smaragd, Gilét) is jelezheti (*Mályusz Elemér*: *Az V. István-kori gesta.* Bp., 1971. [Értekezések a történeti tudományok köréből – Új sorozat 58.] 70.)

¹⁴ Számos írott (gyakran torzult) formája közül az Aynard és a magyaros Ajnárd a legelterjedtebb

¹⁵ Ezen regényes elmélet mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni a Smaragdok felemelkedésével nagyjából párhuzamosan megjelenő új királyi birtokpolitikát, a II. András-féle *novae institutiones*. Lehetséges, hogy a Smaragdok az új berendezkedés első haszonélvezői közé tartoztak, mivel a család az első jelentős tisztségét éppen II. András koronázásának évében nyerte.

¹⁶ *Zsoldos Attila*: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Bp. 2005. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 113.

¹⁷ *Georgius Fejér*: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* I–XI. Buda 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér CD) II. 174–175. – Wertner M.: Smaragd vajda i. m. 191.

nyékén vélhetően francia eredetű személyek, 3-4 családból álló közösség telepedett le Zsámbékon, mint az régészeti és genetikai vizsgálatok is alátámasztják.¹⁸ Ez az időpont jobban megfeleltethető Felicia Magyarországra érkezésének, tehát feltehetőleg az ő, és nem Margit kíséretéhez tartozott a nemzetség őse. Érdekes, hogy az első Smaragd csak 1166-ban jelenik meg a méltóságok között: lehetséges, hogy a nemzetség tagjai ezek szerint hosszú ideig nem nyertek országos méltóságot, ám az is elképzelhető, hogy egyszerűen elvesztek az őket említő dokumentumok. Az említések hiánya nem szokatlan, hiszen a többi királynéi lovagról is csak elenyésző forrásból tudunk, nem szerepelnek sűrűn oklevelekben, másrészt viszonylag szűk forrásbázisra támaszkodhatunk a korszak vizsgálatokor.¹⁹

Valter Ilona egy helyen lehetőségként felveti, hogy Aynard lovag az első kereszties hadjárattal érkezhett Magyarországra.²⁰ A letelepedés, különösképpen a birtokadománnyal kísért letelepedés valószínűségét véleményem szerint mérsekli a király és a kereszties hadjáratra vonulóknak gyakran feszültségekkel tűzdelt, a szívélyes és az ellenséges között változó viszonya, azonban ez a lehetőség sem zárható ki egyértelműen.

Családtagok és méltóságai²¹

A nemzetség története aránylag jól nyomon követhető archontológiai adatok mentén, hiszen számos tisztséget töltöttek be. Magánszemélyként is sokszor tűnnek fel, legtöbbször valamilyen földügylet kapcsán. A Smaragd nemzetség első, Magyarországra érkezett tagja a már említett hagyomány szerint Aynard lovag, aki egy leendő királyné kíséretében kapott helyet.²² A feljegyzések viszont másról tanúskodnak, a nemzetség első, okleveles forrásban megjelenő tagja, aki 1166-ban és 1169-ben szerepel ispánként (*comes*), a Smaragd nevet viselte.²³ Az ő leszármazottai, minden valószínűség szerint fiai (II.) Smaragd és Egyed, akik családi egyházuk,

a zsámbéki premontrei prépostság alapítói.²⁴ (II.) Smaragd országos jelentőségű méltóságokat tölt be 1205 és 1222 között: első említésénél *curialis comes* (a király udvar bírója) és szolnoki ispán, a továbbiakban erdélyi vajda (1206) és bihari ispán (1208-1209). 1208-ban mint Szeghalom és Csökmő birtokosa jelenik meg, ez az első alkalom, hogy a nemzetség birtokairól esik szó. 1214 és 1222 között pozsonyi, 1222-ben bácsi ispán.²⁵ 1217/1218-ban elkíséri II. Andrást a szentföldi kereszties hadjáratára, egyike annak a 16 kísézőnek, akinek részvétele bizonyított.²⁶ Egyedről kevés említést ismerünk: 1215-ben a Várad Regestrumban, később pedig a zsámbéki prépostság birtokait megerősítő 1258-as oklevélben esik szó róla, mindkétszer ispánként, de ennél többet nem tudunk meg felőle.²⁷

A család többi tagjához képest pontos rokonsági viszonya nem egyértelmű, de feltétlenül megemlítendő az 1222-ben a Várad Regestrumban tanúként szereplő bizonyos Smaragd nembéli Pál *comes*, ő az egyetlen a nemzetség története során, akit a *de genere Smaragdi* formulával neveznek meg. Ez alapján könnyen elképzelhető, hogy rokonságban állt az ebben időszakban szeghalmi birtokukon egyszer megemlített Egyeddel és (II.) Smaragddal. A *de genere* megjelölés a korszakbéli használat szerint Pál (és így a Smaragdok) a jelentősebb, független birtokosok közé tartoztak, akik egy eljárás során sem csak lakhelyük vagy apjuk neve után jegyeztették fel magukat, ellenben büszkén hivatkoztak egy előkelő őszükre.²⁸

(II.) Smaragd ivadécai közül (III.) Smaragd egyházi pályára lép, hantai (1244) és pozsonyi (1244, 1253) – majd miután a pápa engedélyezi számára 1253-ban, hogy újabb egyházi méltóságokért folyamodjon, ha lemond az egyikről – fehérvári (1248, 1255-56) prépost lesz, Feltehetően kánonjogi doktorátust is szerzett. 1254-ben Rómában járt, hogy Béla herceg nevében házassági szerződést kössön. 1254 és 1258 között alkancellár, az ő hivatali ideje alatt véglegesül az a formai változás, hogy nem a kancellár, hanem helyettesének, az ügyek tényleges intézőjének a neve jelenik meg az okleveleken.²⁹ 1257-ben kalocsai érsekké választják (1259-ben

¹⁸ Valter Ilona: Újabb régészeti kutatások a zsámbéki premontrei prépostsági romban 1986–1991. *Műemlékvédelmi Szemle*, 1–2. (1991: 2. sz.) 24–28.

¹⁹ Dercsényi D.–Valter I.–Bozóki L.: Zsámbék i. m. 2–4.; Zsoldos A.: Az Árpádok és asszonyaik i. m. 113.

²⁰ Valter I.: Újabb régészeti kutatások i. m. 25.

²¹ A családja alapjául az Engel Pál által készített, általam lényegében változatlanul hagyott családfát vettem. (Engel P.: Genealógia i. m. Smaragdus nem). A sorszámozás az egész nemzetséghez, a kutatáshoz használt családfához tartozik, ld. a függelékben

²² A hagyomány igazolására nincs korabeli forrás, ennek ellenére közkeletű az elmélet. A család egyik ága, a „kükei Ajnárdfi”, egy későbbi személy nevét viszi tovább, az elvéve megtalálható Ajnárd nemzetség megjelölés a családfán I. Ajnárdként szerepeltett egyén leszármazottaira vonatkozik. Az Ainard, Einard szórványos nyugat-európai névnek számított, Magyarországon még ritkább, azonban nem állítható, hogy kizárólag a rokonságban fordul elő (*Fehértói Katalin*: Árpád-kori személynévtár 1000–1301. Bp., 2004. 272.).

²³ 1166: Hazai okmánytár. (Szerk. Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Véghely Dezső.) I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VII. 1., 1169: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván.) I–II/4. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: RA) I. 113. – Az utóbbi oklevél hamis: 1167-re van keltezve, Szentpétery 1169-re teszi.

²⁴ Wertner M.: Smaragd vajda i. m. 191., Györffy György: Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 5 (1956) 280.

²⁵ Wertner M.: Smaragd vajda i. m. 191., Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 352. – A Várad Regestrumban többször tudósít váradai bíráskodásáról: Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum. (Szerk. Karácsonyi János–Borovszky Samu.) Bp., 1903. (a továbbiakban: VR) 164., 165., 173., 208., 210., 240.

²⁶ Veszprémy László: II. András magyar király kereszties hadjárata 1217–1218. In: Magyarország és a kereszties háborúk – Lovagrendek és emlékeik. (Szerk. Laszlovszky József–Majorossy Judit–Zsengellér József.) Máriabesnyő–Gödöllő 2006. 99–111. 109.

²⁷ VR 202. – Nem lehet biztosan megfeleltetni ismert személynek, noha Buzás Gergely felveti a Zsoldosnál 1193-ban zalai ispánként, 1198-ban királynéi udvarbíróként megjelenő Egyeddel való azonosítás lehetőségét. (Buzás Gergely: Pest megye középkori művészeti emlékei. In: Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. [Szerk. Zsoldos Attila.] Bp., 2001. 228., Zsoldos A.: Archontológia i. m. 299.).

²⁸ VR 282., G. Bolla, 1957. 92–93.

²⁹ Wertner M.: Smaragd vajda i. m. 191.; Udvardy József: A kalocsai érsek életrajza 1000–1526. Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia

erősíti meg a pápa), e minőségében békítőként lép az IV. Béla király és István herceg közti viszályokban. A herceg híveként 1262-től 1264-ig István ifjabb király kancellárja. Halálát rejtélyes körülmények között lelta 1265 júliusában: az 1270 körül keletkezett Osztrák Ritmusos Krónika tudósítása szerint szolgái kezétől esett el. Az indokot és a gyilkosok kilétét valószínűleg már sohasem tudjuk meg.³⁰

Testvérei közül (I.) Ajnárd 1244-től 1246-ig Valkó vármegye ispánja, majd 1257-58-ban királynéi lovászmester és szolgagyőri ispán. A valkói ispánság – kevésbé jelentős megyeként – sejteti, hogy ott birtokolhatott Ajnárd. Ez megerősítést nyer 1275-ben, amikor utódai osztályt tesznek a Valkóban fekvő birtokaik között, melynek központjai Racsa, Atya, Görögmező és Kúke.³¹ Fivére, (I.) Gilét 1258-ban tárnokispán és királynéi pohárnokispán, királynéi küldöttként eljár egy Pozsega megyei birtokügyben.³² 1266-ban pozsegai földje szerepel egy adományozás során.³³ Ők ketten a nemzetség két fő ágának alapítói (Ajnárdfiak és Gilétfiak). Lehetséges, hogy a három testvér idején emelték Aynard várát Perbál és Tynyre határában, de az is lehet, hogy egy nemzedékkel korábban kell keresnünk a várépítőket.

(I.) Ajnárd leszármazottai

(I.) Ajnárdnak három fia született: (I.) János, (I.) Miklós és (IV.) Smaragd. Míg János tudomásunk szerint utódok nélkül hunyt el, testvéreitől négy, különböző előnevet viselő, még több mint száz évig adatolható család származik.

Az ifjú (I.) János Száva és Báza folyó közti népeit 1276-ban felmentik a zsolozsma (*zulusma*) és a nyestadó (*marturinum*) fizetése alól, mivel atyja, (I.) Ajnárd kitűnő szolgálatokat tett

V. István és IV. László királynak.³⁴ 1291-ben bácsi ispán, ez év nyarán részt vesz az osztrákok elleni hadjáratban, sőt ki is tünteti magát, ezért III. András király megerősíti a régebben adott privilégiumokat.³⁵ 1297-ben János mesterként hivatkoznak rá, ekkor Bánca nembéli Péter fia Tamás magister és fia, Pál öröklött birtokát, Szatot két faluhellyel engedik át neki mint rokonuknak.³⁶ 1310-ben István szerb királlyal szövetkezett, és fegyvert fogott Ugrin, a király hű embere ellen, majd társaival a szerémi és Valkó megyei vidéket pusztította, míg Dorozsma nembéli Pál fogságába nem esett.³⁷

(IV.) Smaragd leszármazottai a Görögmezei Vér vagy Veér nevet használták, mindkét fia, (II.) László és (II.) János utódai is viselték. (II.) László (I.) István fiáról tudunk, Jánosnak egy fia ([IV.] László), majd attól két unokája született ([IX.] János és a hűtlenné vált [VII.] Miklós).³⁸ (IV.) Smaragdot 1280-ban egy hamis oklevélben bánként (Smaragdo bano) említik, amikor Szentmiklósi Pál és fia Péter, a Valkó megyei tótfalusi telküket és Városliget erdő felét 20 márkáért neki adják.³⁹ VII. Miklóst 1367-ben magisternek címzik, ekkor őt és társait eltiltják Hosszúbácsi János mester Pege és Pethend birtokainak használatától.⁴⁰ 1370-ben rokonaival felosztja Szeghalom környéki birtokait.⁴¹

(I.) Miklós három fia közül Beke és (II.) Ajnárd nevű fiainak sarjait a Kúkei vagy Kúkei Ajnárdfi megnevezéssel illették, a fentebb említett Valkó megyei falu után. Harmadik fia, (I.) László nyitrai ispán utódaira Atyai Szár-ként hivatkoznak.⁴² Egy oklevél 1328-ban Sambuk-i Lászlót mint szolgabírárt nevezi meg,⁴³ viszont (I.) Szár László 1326-tól nyitrai ispán, ezen méltóság mellett aligha tölthetett be szolgabírói hivatalt Pest vármegyében. A családfáról (II.) Zsámbéki László ([I.] Gilét leszármazottja), a majdani veszprémi püspök jöhetne még szóba, de ő is kizárható, mert 1328-ban még csak hatéves.⁴⁴ Noha Görögmezei Vér (II.) László, akit 1332-ben *magisternek* címeztek, életkorban megfelelné, Zsoldos Attila álláspontja sokkal meggyőzőbb: Sambuk-i László a szerény

Ecclesiae XI. 149.; *Katona István*: A kalocsai érseki egyház története. I–II. Ford. Takács József, jegyz. Thoroczkay Gábor–Tóth Gergely. Kalocsa 2001–2003. I. 172. (606. jegyz. – Thoroczkay Gábor munkája); *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 111. – Az ún. Osztrák Ritmusos Krónika (Chronicon Rhythmicum Austriacum) kalocsai ügyekben rendkívül jól tájékozott szerzője különösen hosszan siratja főpapot, kánonjogi jártasságát is ő említi (Monumenta Germaniae historica. Scriptores [a továbbiakban: MGH. SS] XXV. Hanoverae 1880. 365.)

³⁰ Osztrák Ritmusos Krónika: „Facinus, in Iulio Smaragdus necatur / Archipresul dire inclitus trucidatur. (...) Cleri flos et inclitus doctor decretorum / Impiorum manibus cecidit servorum”. MGH SS. XXV. 365.

A gyilkosság évét Zsoldos Attila 1265-re teszi, mivel a 1266-ból ismert egy oklevél, melyben a kalocsai érseki szék már üresedésben lévőként szerepel (Fejér CD IV./3. 382.; *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 85. – vö. Wilhelm Wattenbach: In: MGH SS. XXV. 365.)

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Diplomati-kai Levéltár (a továbbiakban: DL) 74457. – Az oklevelet Csánki 1272-re datálja, jelenlegi ismereteink szerint 1275-re keltezett hamisítvány (Csánki D.: Ajnárd-fiak i. m. 218.; C. Tóth Norbert: Egy hatalmaskodás lezárása az Árpád-korban. *Levéltári Szemle*, 50 [2000: 4. sz.] 34.)

³² *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 304. – Wertner Mór (Smaragd vajda i. m. 192.) a királyné bölényvadászainak főnökeként említi, összetévesztve a *buchariorum* (pohárnok) kifejezést a *bubalinorum* (bölényeknek) megjelöléssel (Árpád-kori új okmánytár. (Közzé teszi: Wenzel Gusztáv) Pest, Bp., 1860–1874. [a továbbiakban: ÁÜO] XI. 445.; I. *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 242.,).

³³ Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I–II. Bp., 1919. (a továbbiakban: Csáky) I. 8.

³⁴ ÁÜO XII. 173–174.

³⁵ ÁÜO XII. 509–510.

³⁶ ÁÜO XII. 603–604.

³⁷ Anjoukori okmánytár. (Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula.) I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: AOKm) I. 197. – Minderre összefoglalólag l. Wertner M.: Smaragd vajda i. m. 192.

³⁸ Engel P.: Genealógia i. m. Smaragdus nem, 1. tábla: Ajnárdfi (Kúkei, Atyai, Görögmezei)

³⁹ DL 86853. – kritikájára l. C. Tóth N.: Hatalmaskodás i. m. 36–37.; megjegyzendő, hogy az oklevélben ekkor mint „Szár-nak mondott Ajnárd” (*Eynardi dicti Zaar*) szerepel.

⁴⁰ DL 41727.

⁴¹ Csáky I. 129.

⁴² Engel P.: Genealógia i. m. Smaragdus nem, 1. tábla: Ajnárdfi (Kúkei, Atyai, Görögmezei) – A „Szár” megnevezés világos színűt vagy kopaszt jelent (*Kázmér Miklós*: Régi magyar családnevek szótára, XIV–XVII. század. Bp., 1993. 971.). Ebben az esetben alkalmasint kopaszt, ugyanis egy oklevélben *Ladizlao dictus Zaar* helyett *dicto calvo* megjelölés fordul elő. (AOKm II. 301.). (I.) László 1326–1333 között nyitrai ispán volt, és 1329–1333 között feltűnik mellette (II.) Ajnárd, aki tapolcsányi várnagy is egyben (Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Bp., 1996. I–II. [Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.] I. 159.)

⁴³ AOKm II. 357.

⁴⁴ Pór Antal: I. László veszprémi püspök származása. *Turul*, 20 (1901) 139–141. 140.

jómódban élő zsámboki Zsámboki család tagja, akik a megyei közélet szereplőiként töltötték be kisebb tisztségeket.⁴⁵

Egyetlen lánya, Aglent a Rátót nemzetségből származó „Porc” Istvánhoz (királynéi tárnok- és lovászmester) ment feleségül, fiai közül nádor (Domonkos), bán és lovászmester is lesz, tőlük származnak a Pásztóiak, Tariak, Putnokiak, Kazai Kakasok és Kazai Gyulafiak. 1327-ben már özvegy, ebben az évben kinyilvánítja a budai káptalan előtt, hogy fivéréi, László és Ajnárd, illetve Beke fivére fia, Domonkos kiadták leánynegyedét, 50 márka ezüstöt.⁴⁶

Miklós unokája, Kükői Domonkos fia Tamás és V. Smaragd (Sumrakos, Somrák). Utóbbi 1398-ban bekövetkező halála után birtokait, melyeket korábban Atyai Vér Miklós fia Jánostól vett el, Zsigmond király Maróti János macsói bánnak adja.⁴⁷

(I.) Gilét leszármazottai

(I.) Gilét utódai jelentősebb szerepet vittek az ország életében. Három fiát ismerjük: (II.) Gilétet, (II.) Miklóst és Imrét. (II.) Miklós 1319–1324 között somogyi ispán,⁴⁸ felesége Aba nembéli Nekcei Klára, Demeter királyi tárnokmester leánya. Két leánygyermekük közül (II.) Erzsébet nyúlzigeti apáca, a másik, ismeretlen nevű leány pedig Ostfi Domonkos macsói bán felesége lesz.⁴⁹

Miklós (korabeli nevén Zsámboki, az újkorban leginkább Gilétfi néven ismeretes) nagyívű életpályát fut be: 1336-ban bajmóci és privigyei várnagy, majd 1339-től 1342-ig turóci ispán, 1342-től egészen 1356-ban bekövetkező haláláig nádor, emellett bihari és trencsényi ispán.⁵⁰ Küküllei János krónikája

⁴⁵ Zsoldos Attila: Pest megye az Árpád-korban. In: Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. (Szerk. Zsoldos Attila.) Bp., 2001. 62., 63., 68. – Wertner azzal az (I.) Lászlóval azonosítja ezt az illetőt, akit az oklevelek Szár (Zaar) Lászlónak is mondanak (Smaragd vajda i. m. 191.), Kiss pedig alacsonyabb állását a nemzetség hanyatlásának bizonyítékaként fogja fel (Aynard várának helye i. m. 125.), azonban mint fentebb láthattuk, az említett szolgabíró bizonyosan nem a Smaragd nemzetség tagja.

⁴⁶ AOKm II. 301. – Wertner M.: Smaragd vajda i. m. 191., Engel P.: Genealógia i. m. Rátót nem, I. tábla: elágazás

⁴⁷ Zsigmondkori oklevéltár. (Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint.) I–XII. Bp., 1951–2013. (a továbbiakban: ZsO) I. 5192. sz.

⁴⁸ Engel P.: Archontológia i. m. I. 175. – Apja 1327-ben két Pozsega megyei helységet adományozott neki: Szentmártont és Beresztócot (Bereztolch) (Anjou-kori oklevéltár. [Főszerk. Kristó Gyula–Almási Tibor, szerk. Almási Tibor–Blazovich László–Géczi Lajos–B. Halász Éva–Kőfalvi Tamás–Kristó Gyula–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Rábai Krisztina–Sebők Ferenc–Teiszler Éva–Tóth Ildikó.] I–XV., XVII., XIX–XXXII., XXXIV., XXXVIII., XL. Szeged–Bp., 1990–2015. [a továbbiakban: AOKI] XI. 280. sz., DL 834., vö. még AOKm III. 189.)

⁴⁹ DL 4733.; AOKm VII. 33. – Engel P.: Genealógia i. m. Smaragdus nem, 2. tábla: Gilétfi (Zsámboki).

⁵⁰ Engel P.: Archontológia i. m. II. 265. – 1342–1356 között számos kisebb megye (Hont, Nyitra, Nógrád, Fejér és Tolna) ispánságát is viseli hosszabb-rövidebb ideig. Érdekeség személye kapcsán, hogy Miklós pecsétje és ezen a címere is fennmaradt (*Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve.* Bp., 1897. 247.). 1329-ben szerepel Gyletus fia Miklós bírótársaként, Engel archontológiai munkájában ezt tekinti a későbbi nádorra vonatkozó első említésnek, genealógiai összefüggésében viszont már nem szerepelteti. Véleményem szerint sem dönthető el egyértelműen, hogy rá, vagy a korábbi

szerint Erzsébet királyné 1343-ban a pápához küldte követként András herceg nápolyi királlyá koronázása érdekében.⁵¹ (IV.) János fia 1348-ban Lackfi István kísérelőjeként ment Itáliába, Aversa alatt életveszélyesen megsebesült egy nyíltól, nehezen gyógyult fel.⁵² Miklós elkísérte királyát két fiával, (IV.) Jánossal és (II.) Domonkossal, és öccsével, (III.) Jánossal együtt a második itáliai hadjáratra 1350-ben.⁵³ Négy fiúgyermeké magas tisztségeket töltött be: (IV.) János pályája csúcán, 1360–1376 között tárnokmester,⁵⁴ (III.) László veszprémi püspök, András 1356–1365 között nógrádi,⁵⁵ (II.) Domonkos 1360-tól vélhetően 1371-ig honti ispán.⁵⁶ Leánya, Klára pedig Raholcai Kont Miklósnak, Nagy Lajos következő nádorának (1356–67) lett a felesége, tőlük származik az Újlaki család.⁵⁷

(III.) Lászlót Miklós nádor már korán papnak szánta, ezért Avignonba, az ott székelő római kúriára küldte tanulni. 1343-ban VI. Kelemen pápa, Lajos király kérésének eleget téve engedélyezi, hogy 21 éves kora ellenére bármely egyházi javadalmat elfogadhasson, noha még nincs meg ehhez a teljes életkora. A magyar egyházi és világi diplomácia a továbbiakban is egyengette László útját, a pápához érkezett levelek és követek rendszeresen szóltak az érdekében. Így lett pécsi javadalmas kanonok, majd csázmái prépost, királyi kápolnaispán és titkos kancellár (1351–58), végül némi bonyodalom után (jóllehet a pápa fenntartotta magának a jelölési jogot, a káptalan megválasztotta Lászlót) 1358-ban foglalhatta el a veszprémi püspöki (és ezzel együtt a királynéi kancellári) széket, melyet 1371-ig bírt.⁵⁸

Jelenlegi ismereteink szerint (IV.) Jánostól ered a nemzetség legtovább követhető ága: János fiának utódai egészen 1467-ig szerepelnek oklevelekben. Anna leánya Telegdi Miklós, Klára pedig Csetneki Mihály felesége lesz. Unokája, János fia Simon 1419-ben megkapja Maróti János zsámbéki kúriáját és 100 hold szántót. Második feleségétől három gyermeke születik, köztük Zsámboki Pál, a nemzetség legkésőbbi említett tagja.⁵⁹

(II.) Gilét utódait, így Gilétfi Miklós nádort is Zsámbokinak nevezik. (I.) Gilét Imre nevű fia pedig a pozsegai Gilétfi család első tagja. Pozsegában vizsgálódáskor óvatosan kell eljárni, Csánki több két Gilétfi családot említ abban a megyében. (II.) Gilét két fia (III.) János és (III.) Miklós. Adatolható, hogy 1290-ben egy Gilét a Pozsega megyei Zauarsya birtokát Hippolit nevű tisztjére ruházza, illetve Gilét fia Gilét 1296-ban megyei nemesember, majd 1299-ben ottani földbirtokos. Imre ismeretlen nevű leánya Szencsei Tibold fia Lőkös

somogyi ispán (II.) Miklósról utalnak ekkor (Engel P.: Archontológia i. m. I. 473. – vö. DL 91245.; AOKI XIV. 67. sz.).

⁵¹ Küküllei János–Névtelen Minorita: Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája. (Ford. Geréb László.) Bp., 1960. 40.

⁵² Uo. 99.

⁵³ Uo. 53.

⁵⁴ Engel P.: Archontológia i. m. II. 265. – Teljes karrierképe Engel kutatásai alapján: székelyispán (1356–1360), tárnokmester (1360–1376), veszprémi és zalai (1360–71; 1360–1363, 1363–1369), majd nógrádi ispán (1372–1376).

⁵⁵ Uo. I. 157.

⁵⁶ Uo. I. 136.

⁵⁷ Engel P.: Genealógia i. m. Smaragdus nem, 2. tábla: Gilétfi (Zsámboki).

⁵⁸ Engel P.: Archontológia i. m. II. 265., *Pór A.*: I. László i. m. 139.

⁵⁹ Engel P.: Genealógia i. m. Smaragdus nem, 2. tábla: Gilétfi (Zsámboki).

felesége lesz. Leszármazottai egészen 1421-ig szerepelnek oklevelekben, akkor Lukács fia István, Pekrech várna gy a tiltakozik az ellen, hogy Gilét unokái bevezetessék magukat Csáktornya birtokába.⁶⁰

Egyes vélemények szerint Kanizsai (I.) János felesége, a későbbi esztergomi érsek Kanizsai (II.) János anyja Pozsegai Gilétfi Miklós leánya volt.⁶¹ A bizonyítékként hivatkozott oklevélben azonban csak 1346-os eljegyzésükről szerzünk tudomást, 1348-ból oklevelek viszont arról tudósítanak, hogy Kanizsai visszaszolgáltatta az eljegyzés alkalmával átvett Gyelekwecz birtokot, ami azt valószínűsíti, hogy a házasság meghiúsult.⁶²

Kérdéses azonosítású személyek

A Smaragd név ritkán fordul elő a középkori Magyarországon, az említések szinte kivétel nélkül a nemzetséghez tartoznak, ezért egy Smaragd, Ajnárd vagy Gilét név felbukkanása mindig felveti a gyanút, rokonságban áll-e az adott személy a nemzetséggel. Az alábbiakban bemutatott illetők kapcsolata a tárgyalt családdal megkérdőjelezhető, azonban a névazonosság okán, már csak a korábbi és az esetleges későbbi félreértések tisztázása végett fontosnak tartom ismertetni a rájuk vonatkozó adatokat.

1263 és 1272 között egy Smaragd nevű olvasókanonokot tud tagjai között a bácsi káptalan.⁶³ Feltehető, hogy (III.) Smaragd, aki akkoriban bács-kalocsai érsek volt, hozzásegíthetett ehhez az álláshoz egy rokont az egyik főpapi székhelyén, de erre vonatkozó bizonyítékkal nem rendelkezünk. A nemzetség újabb hasonló nevű tagját, (IV.) Smaragdot az okleveles anyag nem sokkal később (1275-ben) említi először, mivel azonban neki a leszármazottai is ismertek, aligha lehetett papi személy, így aligha azonosítható a bácsi olvasókanonokkal.

A Felvidék nyugati részén nagyjából egy évszázadon át rendszeresen felbukkan a Smaragd név, helyenként még összefüggés is teremthető az egyes személyek között, de a nemzetséggel való kapcsolat semmilyen módon nem igazolható a névazonosságon felül. Először a 13. század elején, egy, III. Honorius pápa által (II.) Andrásához intézett levélben jelenik meg bizonyos Smaragd mester neve. Az egyházfő kéréssel fordult az uralkodóhoz: adassa vissza a pannonhalmi monostornak boldog emlékü Smaragd palotáját és mellette emelt kápolnáját, valamint birtokát minden tartozékával, melyeket az még élete során, II. András beleegyezésével juttatta az apátságának, azonban Fábián vitéz (*miles*) mindezt elfogalta, a kápolnába kihelyezett szerzetes papot elűzte. A Vág két

partján elterülő földről volt szó, melyeket Galántától északkeletre kaptak a szerzetesek, igen kiváló gyümölcsös kerttel, mely külön hangsúlyt kapott az elhúzódo pereskedésben. Az ügy egészen 1234/1235 környékéig nyúlik, ekkor születik meg a végső döntés: mivel Fábián valószínű bizonyuló érvei szerint a semptei várjobbágyokkal egyharmad részben közös volt Smaragd eredetileg 12 ekényi földje, elrendelték a birtok elkülönítését, az apátság megkapta a palotát, a kápolnát, a kertet és hozzá 8 ekényi földet, a várjobbágyok részére pedig a Semptéhez közelebb eső részen leválasztottak 4 ekényit az egykori pápai főesperes és veszprémi kanonok földjéből.⁶⁴

1272-ben egy feltehetően 1364-ben hamisított oklevélben tűnik fel kaszai János fia Smaragd ispán, aki László alországbíró ítéletlevele értelmében megosztott Damján szalkai (ma Vágsziklás) apáttal vitatott földeken.⁶⁵

Ezt követően 1286-ban tűnik fel Ádám fia Smaragd a stefanita keresztetek esztergomi rendházában, amikor egy súlyos ügyben egyezik meg az esztergomi kereszties konvent előtt Kálnai Mihály fia Mihály ispánnal és Tamás mesterrel. A Kálnaiak rárontottak Smaragdra, Simon *fraterére*, valamint rokonaira. A kibontakozott küzdelemben levágták Smaragd kezét, meggyilkolták *Zomba* és *Bodocha* nevű servienseit, megsebesítették Simont, ráadásul elvitték lovait, és egyéb jogtalanságokat is elkövettek, a gyilkosság és a kézlevágás nélkül 100 marka értékben okoztak kárt. A megegyezés szerint a kártételek fejében Mihály és Tamás a Bars vármegyei Endréd, Pél és Kálna közt elterülő Haró (*Horon, Horou*) birtokot Smaragdnak adományozzák. Róla további okleveles adatokkal rendelkezünk: 1322-ben az esztergomi Szent István király egyház konventje előtt Trencsén megyei Püspöki birtokát, az azzal szomszédos Nesztét malmokkal, a Nyitra vármegyei Kispogrányt szőlőkkel, valamint a korábban már említett Bars vármegyei Harót a nyitrai püspökségnek adja.⁶⁶ Nem sokkal később, még 1322 folyamán végrendeletet is készített, amiben megerősíti, az egyháznak adja a birtokokat, magának csak egy kis részt és haszonélvezetet tartva fenn, a javakért

⁶⁰ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., IV. Bp., 1890–1913. II. 442. – Csánki egyébként a pozsegai birtokosok között két Gilétfi családot is említ, vö. ÁÚO V. 214., X. 233.; DL 11157. (ZsO VIII. 1211. sz.).

⁶¹ DL 3992., 4011.; Reiszig, 1941. 23.

⁶² DL 3992., AOkm V. 96. – Gyaníthatóan a szlavóniai Körös megyében, ma a horvát–magyar határon fekvő Gyelekóc (Đelekovec) településéről van szó, amelynek a neve talán összefüggésben van a „Gilétfi” név ugyanezen oklevélben szereplő „Gyeleti” alakjával.

⁶³ 1262: Fejér CD VII/3. 69.; 1263: HO VI. 79.; 1270: ÁÚO VIII. 214.; 1272: Fejér CD V/1. 264.

⁶⁴ A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. (Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrácz). I–XII. Bp., 1902–1912. I. 299., 302–303. 133.

⁶⁵ *Keglevich Kristóf*: A garamszentbenedeki konvent hiteleshelyi tevékenysége (1232–1355). *Fons*, 15 (2008) 235–299. 248–249. – A dokumentum tartalmából Tersztyánszky Dezső vont le többségében megalapozatlan következtetéseket száz évvel ezelőtt írott cikkében, melyben családjának az eredetét vizsgálta. A cikk megállapításai közül cáfolható, hogy az 1166-ban és 1213-ban említett Smaragd (családfa szerint I. és II.) egyazon személy lett volna (*Tersztyánszky Dezső*: A nádasi Tersztyánszky család ősei. *Turul*, 30 [1913] 28–29. – ráadásul az oklevél kaszai, nem kassai Smaragdot említ). Az sem valószínű, hogy az ott említett Fekete Miklós a Smaragdok vér szerinti leszármazottja lenne, ezt véleményem szerint nem alapozza kellőképpen, hogy 1330-ban Károly oklevele Miklós birtokában jelzi a területet. A leszármazást azzal is megpróbálja támogatni, hogy Smaragd ispán (I. és II.) birtokain 1347-ben osztozkodnak Miklós nővérének utódai, azonban azok a birtokok nem mind képezték a Smaragdok birtokát. (AOkm V. 151.). Tersztyánszky külön kiemeli Csökmőt, ez az egyetlen helység, amelyről tudjuk, hogy a Smaragdok birtokában volt (legalábbis részben). Viszont 1347 után is birtokoltak ott Smaragd leszármazottak, egyáltalán nincs kizárva, hogy rajtuk kívül más családnak is legyen ott birtoka)

⁶⁶ DL 58008.; C. Tóth N.: Hatalmaskodás i. m. 31., 33., 37–38.

cserébe a püspök ígéri, jóindulattal viseltetik majd testvére és rokonsága iránt, utódokról nem esik szó.⁶⁷

Az esetet alaposan feldolgozó C. Tóth Norbert azt valószínűsítette, hogy Ádám fia Smaragd (II.) Smaragd egyenes ági leszármazottja, az Ádám nevet az Ajnárd név átírások folyamán torzult változatának tekintette, így kísérelve meg Ajnárd fia (IV.) Smaragddal azonosítani őt. A következtetés az ott felsorolt adatok fényében valóban indokolt lenne, de további levéltári adatokkal cáfolható: 1380-ban Zsámbokréti Péter, Smaragd testvéreinek, Andrásnak leányági a leszármazottja perli a püspökséget, részt követelve a birtokokból. Az András név alapján vélelmezhető, hogy nem a Miklós és János nevű testvérekkel rendelkező (IV.) Smaragról lehet szó.⁶⁸

1323-ban Fülöp fia Benedek comes és ennek Fülöp fia 50 márkáért eladja Udvardi Péter és Pál comeseknek az Arad vármegyei Berekszó folyó melletti Fülöplaka birtokot, az adásvételt a csanádi káptalan előtt, a Symad-i nemesek, köztük egy Smaragd nevű személy jelenlétében bonyolítják. Véltetően eme Smaragdnak nincs köze a nemzetséghez, ebből az időszakból nem ismerünk hasonló nevet viselő családtagot.⁶⁹ 1369 és 1371 között többször is feltűnik az Aynard név, többször szeremségi birtokok társaságában. A nemzetséggel való rokonság itt is kizárható, sem a helyenként rokonként szerepeltetett személyek, sem a birtokok nem köthetők a tanulmány tárgyát képező család többi tagjához.⁷⁰ 1395-ben, majd 1397-ben is megjelenik Klissza várnagyaként egy pozsegi Gilétfi János, Garai Miklós familiárisaként. Jelenlegi ismereteink szerint nincsen vele azonosítható tagja a nemzetségnek, azonban lehetséges, hogy az utoljára 1373-ban említett pozsegi (III.) Gilét fiával van dolgunk.⁷¹

Engel Pál a Gilétfiek között szerepelteti az 1411-ben Újlaki László és Imre familiárisaként tolnai alispán Gilétfi Imrét, azonban rokonítására a névazonosságon kívül nincs más támpontunk.⁷²

A Smaragd nemzetség birtokai

A nemzetség a középkori Magyar Királyság tehetős, de nem leghatalmasabb birtokosai közé tartozhatott. A kutatás több mint másfélszáz, részben vagy egészében birtokolt falvat és néhány kisebb várat kapcsolt a nemzetség különböző ágaihoz. Ezek az ország egymástól távol eső részein, többségükben a három fő birtoktest egyikében helyezkedtek el. Az egykor egybefüggő területek az újabb és újabb nemzedékek

⁶⁷ AOkI VI. 648., 727. sz.

⁶⁸ Fekete Nagy Antal: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV. Trencsén vármegye. Bp., 1941. 319. – A Trencsén vármegyei Zsámbokrétnek feltehetően nincs köze Zsámbékhoz nevük hasonlóságán kívül.

⁶⁹ AOkI VII. 714. sz.

⁷⁰ DL 33599.; Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. (Coll. et dig. Tadija Smičiklas–Marko Kostrenčić–Duje Rendić–Miočević) I–XVIII. Zágráb, 1904–1990. (a továbbiakban: CDCr) XIV. 223–224., 226., 291–292., 343.

⁷¹ CDCr XVIII. 50., 177., 181., 186., 187., 231. – Engel P.: Archontológia i. m. II. 86. (a Gilétfiek között)

⁷² Engel P.: Archontológia i. m. II. 86.

megjelenésével párhuzamosan fokozatosan feldarabolódtak a leszármazottak között.

A birtokokról szóló említések végigkísérik a nemzetség történetét, ami nem meglepő annak a fényében, hogy jórészt földüggyekkel kapcsolatos oklevelekből (határjárás, adományozás, adásvétel, osztálytétel, beiktatás stb.) maradtak ránk adatok a Smaragdokról (ezek családi és vagyonosodási viszonyokat illetően általában érdekesebbek is, mint a tisztségeikben való eljárást vagy datum per manus formulát rögzítő oklevelek).

Időbeli eloszlás és származás szempontjából megállapítható, hogy viszonylag gyakran fordulnak elő oklevelekben (1200 és 1475 között minden 25 évben legalább egyszer utalnak rájuk). Az esetek túlnyomó részében egy-két helységről kapunk hírt, a birtoktesteket sejtető említések meglehetősen ritkák, mindössze három, helységneveket bőséggel közlő eseményt ismerünk történetük során. Ilyen a 13. század első felében a zsámbéki monostor alapításához fűződő adományozás, majd (feltehetően) 1275-ben (I.) Ajnárd három fiának osztózkodása, végül a 14–15. század fordulóján a hűtlenség miatt elkobzott birtokok felsorolása.

Területi rendeződés szerint három jelentősebb uradalmat különböztethetünk meg. A Békés megyei Szeghalom környékéhez fűződnek a nemzetség korai említései; Zsámbéknak nemzetségi monostoruk ad kitüntetett szerepet; Valkó és Bács vármegyében jóformán összefüggő, tekintélyes, többközpontú birtok volt az övék.⁷³

A nemzetség és tagjainak birtokai Zsámbék környékén

A 13. század első felében ezeken felül meglévő falvokról csak találgathatunk, az időszakból egyetlen forrásunk az alapítók zsámbéki monostornak tett adományait 1258-as megerősítő oklevele. Minthogy a franciaországi Ninive premontrei monostorának nyilvántartásában már 1234-ben említés tesz Zsámbékról, ezek birtokok az azt megelőző időkben képezhették a nemzetség tulajdonát. Ezek többségükben magányos, jórészt Pest és Pilis vármegyékben elszórt települések, csak a monostor tőszomszédságában Perbál és Zsámbék hozhatók kapcsolatba egybefüggő birtoktesttel, amely különösen érdekes annak fényében, hogy a későbbiekben lényegében csak a nagyobb uradalmakhoz tartozó, vagy legalábbis azok közelében fekvő falvokról rendelkezünk adatokkal. Így állítható, hogy az adományozás a birtokok tagosítását is eredményezte. A monostor erdőket, szántókat, malmokat, valamint a földekhez tartozó szolgálónépeket kapott. A birtokokat Egyed és Smaragd adományozta, illetve Egyed felesége, *Pena* asszony hozományával járult hozzá az építkezéshez. A monumentális templom mellett Zsámbék súlyát, központi szerepét mutathatja kiváló elhelyezkedése mellett (a Buda, Esztergom és Fehérvár által határolt *medium regni* szívében), hogy a környéken egy kisebb vár építésébe is belefogtak, a Perbál

⁷³ A felvidéki Smaragdok birtokaira vonatkozó adatok fentebb már szerepeltek, így azokat újból nem tárgyalom.

határában fekvő Ajnárd várát Piliscsaba 1274-es metálisában hozzák szóba először.⁷⁴

A Zsámbék környéki birtokok ettől kezdve egészen csilaguk lehanyaglásáig kezükön maradtak, a család egyik ágának névadójává is váltak. 1348-ban Tinnye és Zsámbék mellett fekvő 12 ekényi földet, erdőt és szőlőt oszt fel egyrészt Cudar Péter és Guthendorf János, másrészt (II.) Ajnárd, (II.) László és ez utóbbi fia, István. A földterületet végül 1398 és 1404 között szerzi meg Maróti János bán. A hűtlen családtagok földbirtokának elhatárolása nehézkesen ment, 1401-ben a rokonság számos tagja tiltakozik, hogy szerintük Maróti többet foglal el az őt megilletőnél. Köztük van (II.) Domonkos fia (VIII.) János és (X.) János fia Simon is, akik Gilétfi-leszármazottak, így itt is kimutatható a két főág egymás melletti birtoklása. Ezen birtok kapcsán jelenik meg szintén 1401-ben a *generacionum Aynardi* megnevezés is.⁷⁵ Érdekes fordulat 1419-ben, hogy Maróti egy királyi cserelével értelmében átadja zsámbéki kúriáját, házát és száz hold szántóföldjét Zsámboki Simonnak.⁷⁶

Zsámbékról és birtokosairól szólva aligha mellőzhető a zsámbéki monostor említése. Mivel ennek történetét a szakirodalom kimerítően tárgyalja,⁷⁷ itt csak röviden utalok rá – röviden viszont foglalkoznunk kell vele, mert enélkül a Smaragd nemzetség középkori története csonka lenn. „Ez a [...] francia eredetű Ajnárdok hazája; a szemközt kéellő hegyvidék, aljában ma egy derék sváb faluval: Zsámbékkal, az ő ősi fészük. A falu fölött francia stílusú régi templomóriás komoran tekint le a hegytetőről” – így idézi fel 1893-ban Csánki Dezső a „régii templomóriást”.⁷⁸ A zsámbéki ásatásokat vezető Valter Ilona szerint a már a 12. században állhatott a helyén egy templom, melyet a nemzetség magánegyháznak építhetett.⁷⁹ A monostort 1234 előtt emelheték, hiszen ekkor már szerepel a premontrei rend jegyzékében. A rend francia eredete folytán talán közel állt az alapítókhoz, másrészt ez a rend jól alkalmazkodott a családok igényeihez, ellentétben például a ciszterciekkel.⁸⁰ 1258-ból származik a monostor birtokainak megerősítő oklevele, melyben (III.) Smaragd kalocsai érsek, (I.) Ajnárd szolgagyőri ispán és testvérük, (I.) Gilét kéri a királyt, hogy erősítse meg elődeik, (II.) Smaragd, Egyed és

ez utóbbi felesége, Pena asszony adományait.⁸¹ A Smaragdok az 1400-as évek elején vesztették el monostorukat, földjikkel együtt, ezeket Maróti János kapta. A Marótiak egészen 1467-ig birtokolták ezt a vidéket, ám ekkor Máté (Mátyus) eladta a templom kegyúri jogával együtt környező földjeit.⁸²

Az elhanyagolt monostort 1477-ben a pálosok kapták adományul Mátyás királytól. A szerzetesek átépítették, de a török hódoltság idején valószínűleg elhagyták. A templomot 1763-ban romba döntötte egy földrengés, mely után leginkább csak kőbányaként használták.⁸³

A nemzetség és tagjainak birtokai Szeghalom környékén

A nemzetség korai birtoktörténete ismeretlen: jóllehet (I.) Smaragdról már 1166-ban hallunk, csak fia, (II.) Smaragd idejéből származik az első néhány hozzájuk köthető falu említése: 1208-ban említik Smaragd bihari ispán tulajdonában a Békés vármegyei Szeghalom és Csökmő helységét, melyeket talán méltósága révén szerzett meg. Szeghalom esperességi székhely volt, a későbbiekben az itteni birtokok központja lehetett. A 13. század első felében Egyed ispán innen, a Körös mellől (*in Crisio*) adományozta talán 1208 körül⁸⁴ nyert csökmői és szeghalmi földjeit, udvarhelyét és egy malomhelyet 1258-ban a zsámbéki monostornak.⁸⁵ Az uradalom ennél több településből is állhatott: 1370-ben Szár László fia (V.) Miklós, Ajnárd fia (VI.) János és Domonkos fia Tamás a Békés vármegyei Szeghalom és Csökmő, valamint a Bihar vármegyei Iráz, Péntekülése és Bökény birtokaikat osztja fel egymás között.⁸⁶ 1398-ban az előbb említett Miklós (VII.) János fiától kobozzák el itteni javait (de Péntekülését nem említik ezek között),⁸⁷ majd 1405-ben szeghalmi és csökmői birtokaikat Görögmezei Vér (VII.) Miklóstól.⁸⁸ Mindez azt bizonyítja, hogy az 1370-ben osztozkodó (I.) Miklós-leszármazottakon kívül az Ajnárdiak (IV.) Smaragdtól származó ága is birtokolt a térségben.

A nemzetség és tagjainak birtokai Valkó megyében

Egy 1275-re keltezett hamis oklevél⁸⁹ szerint (I.) Ajnárd valkói ispán három fia, (I.) János, (I.) Miklós és (IV.) Smaragd

⁷⁴ Györffy Gy.: Adatok i. m. 280–281.; *Dercsényi D.–Valter I.–Bozóki L.: Zsámbék i. m. 5.* – Egyed adományai: a Körös, és a Pét folyó mellett, Pátka (felesége, Pena hozományából, Veszprém megye), Smaragd adományai: Esztergom-Szentkirályi (Esztergom megye) Marót, Perbál, Répás, Szörény, Zsámbék (Pest és Pilis vm.), Ság, Seregélyes (Pest v. Fejér megye), Szerdahely (Temes megye). Ajnárd várára l. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998.* (a továbbiakban: Györffy Gy.: ÁMTF) IV. 594.

⁷⁵ *Bártfai Szabó L.: Pest megye i. m. 112.; ZsO II. 937. sz.*

⁷⁶ ZsO VII. 114., 158. sz.

⁷⁷ *Oszvald Ferenc:* Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 6 (1957) 252.; *F. Romhányi Beatrix:* Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000. 75–76.; *Körmendi Tamás:* A premontrei rend hazai megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon (A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig). II. *Turul*, 75 (2002) 50.

⁷⁸ Csánki D.: Ajnárd-fiak i. m. 217.

⁷⁹ *Dercsényi D.–Valter I.–Bozóki L.: Zsámbék i. m. 5.*

⁸⁰ *Fügedi E.: Sepelieurint i. m. 55.*

⁸¹ Györffy Gy.: Adatok i. m. 280–281. – Valter Ilona munkájában ugyan ezen oklevéllel kapcsolatban Egyed szerepel szolgagyőri ispánként, nyilván elírás következtében (*Dercsényi D.–Valter I.–Bozóki L.: Zsámbék i. m. 6.*)

⁸² DL 106098.; *Kőfalvi Tamás:* A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szeged, 2006. 775. sz. – *Dercsényi D.–Valter I.–Bozóki L.: Zsámbék i. m. 10.*

⁸³ *Dercsényi D.–Valter I.–Bozóki L.: Zsámbék i. m. 10–11.*

⁸⁴ Györffy Gy.: ÁMTF I. 497.

⁸⁵ Györffy György: Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 5 (1956) 280.

⁸⁶ Csáky I. 129–132.

⁸⁷ ZsO I. 5226. sz.

⁸⁸ ZsO II. 3431. sz.

⁸⁹ DL 74457.; *Csánki D.: Ajnárd-fiak i. m. 218–219.* – Kritikájára l. C. Tóth N.: *Hatalmaskodás i. m. 34.*

osztályt tett Valkó vármegyei örökségükben. Ekkor említik először a nemzetség birtokainak meghatározó részét kitevő valkói földeket, melyek eleinte egybefüggő, a Dunától egészen a Szávaig húzódó birtoktestet alkottak. Első nemzetséghez köthető előfordulása ez több jelentős településnek, az Ajnárdfi család ágainak megkülönböztető előneveit adó Atyának, Kükének és Görögmezőnek. Egyes források a névazonosság alapján Várvár építését is a nemzetséghez, a Görögmezei Vér családhoz kötik. Ezen a vidéken nincs adatunk a Gilétfiek birtoklásáról.

Atya feltételezhetően már a 13. században rendelkezett egy kisebb erősséggel, hiszen 1300 körül egy oklevél bizonyos Hedricust nevez meg várnagyaként.⁹⁰ Kúke és Görögmező is birtokközpont lehetett, hiszen 1275-ben több falvat tartozékaikként tüntetnek fel. Tulajdonosaik hasznot húzhattak a dél felé irányuló kereskedelemről, a Duna-parti Atyát és a Báza-parti Révfalut is vámhelyként említik, sőt ez utóbbi rév- és vásárhelyként is szolgált.⁹¹

Várak

A nemzetséghez több várat is lehet kapcsolni, ezek közül érdemes Zsámbékra és környékére – ott is a zsámbéki várra és az ún. Ajnárd várára – kitérnünk, hiszen ezt a területet hazamosabb ideig bírták a nemzetség tagjai, és jelenlétükről viszonylag sok oklevél tanúskodik. Ajnárd váráról, a Perbál környéki erdőségben emelkedő erősségről először egy 1274-re keltezett határjárás oklevél ír, *castrum Tynardi*-t emlegetve. Az erődítés, így az egykori birtokos nevét megőrizte feltételezett helye, a középkor Nyerges-hegye ma már Ajnátként ismert.⁹² Ma semmilyen egyértelmű nyom nem utal az egykori vár léteire, sem Kiss Ákos helytörténész terepbejárásai,

⁹⁰ Zsoldos A.: Archontológia i. m. 259. – A vár még a 15. században is állt: 1414: ZsO IV. 1967. sz.

⁹¹ 1275: DL 74457. – Ugyanezen fentebb már említett, hamis oklevél alapján Weisz Boglárka a Bázaközben valószínűsíti korabeli vásáros helyet (melyet a mai Raczával azonosít – *Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. Bp. 2012. [Magyar történelmi emlékek. Értekezések] 168.), Engel Pál pedig Poltoson (*Engel Pál: Valkó megye történeti földrajza az Árpád-kortól a XVI. századig*. [Kézirat az MTA BTK TTI-ben]. Bp., 2001. 43–44.). Véleményem szerint az oklevél pontatlan latinsága, a nagybetűk hiánya okozhatta az előbbi eltérő értelmezéseket: a szövegben szereplő, „villa portus” kifejezés alatt Engel Poltos falvát értette, azonban szavak valószínűleg „Revfolu”, azaz Révfalu nevének tükörfordítását takarják (mely valóban a Báza folyó vidékén, azaz a Bázaközben feküdt), ezt támaszthatja alá a „villa portus sive Revfolu” rész is. A vámkorról egyébként a következő szerepel az oklevélben: „tributum autem fori, quod in Portus exigitur et tributum portus communiter percipient et habebunt. Iudicatum autem et iura iudicis fori idem Iohannes Smaragdo concessit in toto possidendum” (C. Tóth N.: Hatalmaskodás i. m. 34–36.).

⁹² Korábban egy Tinnye határában pusztuló földvárval azonosították, mert ott állítólag a 19. századig kőépület állt. Miklós Zsuzsa ásatásakor épületre utaló nyomot, középkori leletet nem talált. A vár kapcsolata a Smaragdokkal nem igazolható (Pest megye régészeti topográfiája: A budai és szentendrei járás. [Szerk. Torma István.] Bp., 1986. [Magyarország régészeti topográfiája 7.] [a továbbiakban: PMRT] 327–328.; *König Frigyes: A kastélyba rejtett zsámbéki vár. Várak, Kastélyok, Templomok*, 6 [2010] 19–22. 19.).

sem Miklós Zsuzsa régész ásatásai nem szolgálták kétségtelen bizonyítékokkal.⁹³

A dombtető megfelelő hely lehetett egy kisebb erődítés számára. A nehezen megközelíthető, meredek domboldal alján húzódik a Perbált Nagykovácsival összekötő erdei út (a Fehér út), ez ellenőrizhető lehetett a várból. Az építmény őrhelyként, veszély esetén menedékként működhetett. A vár történetét két cikkében is érintő Kiss Ákossal egyetértve az úgynevezett Árpád-kori kisváarak egyik képviselőjeként tekinthetünk rá, noha ezen fogalom jelentése még nem egyértelműen meghatározott.⁹⁴ Miklós Zsuzsa értelmezése szerint a 12-13. századi, kicsiny magánváarak értendők a megnevezésen. A vár jellemzői egybecsengnek a kisváarak általános leírásával, úgymint „alacsonyabb, hosszán elnyúló dombháton [...] található”, „a lakóterületet több méter mély és széles árok, annak külső oldalán pedig sánc övezi”. Ezen összefoglaló szerint egy ilyen vár a nemes családjának és néhány szolgájának lakhelyeként működhetett, védelmet nyújthatott számukra a kisebb seregekkel szemben.⁹⁵

Aynardwararól utoljára 1401-ben esik szó, egy oklevél elhagyatott, romos várként ír róla.⁹⁶ Kiss ezt egy eléggé valószínűnek tűnő okkal, a nemzetség hanyatlásával hozza összefüggésbe.

A zsámbéki vár

Több helyen is Zsámbékot jelölik meg egy vár helyszínéneként, időnként meg sem említve a perbáli erdőségben lévő, vagy *Aynard* várát Zsámbékra helyezik.⁹⁷ Zsámbék uradalmi központjukként szolgálhatott, hiszen itt kapott helyet családi egyházuk, illetve ez lehetett már akkor is a legnagyobb település környéki birtokaik közül. Indokoltnak tűnik tehát egy itteni rezidencia léte, a városban máig megtalálható várkastély pedig felveti a kérdést, hogy ennek alapja vagy elődje képezhette-e várukat, ez szolgálhatott-e igazgatási székhelyüként.

A mai várkastély egy koraujkori vár többszöri átépítésével nyerte el mai szerkezetét. Jóllehet a vár első említését 1527-ből ismerjük, az építményt minden bizonnyal korábban emelték.⁹⁸ Megkockáztatható a felvetés, hogy az erődítést egy régebbi épület átalakításával hozták létre, esetlegesen annak

⁹³ Kiss terepbejárásai során a domb tetejének bevágásait emberi kéz munkájának tekintette, illetve 1988-ban szerteszét heverő habarcsos kődarabokról tesz említést. Miklós Zsuzsa 1980-ban végzett ásatást, mely azóta részletesen publikált beszámolója szerint már néhány centiméter mélyen sziklás altalajba ütközött, leleteket nem talált, ezért a bemélyedéseket nem tekinti sáncárok-maradványnak. Ezek alapján lehetségesnek tartja, hogy a vár építést csak megkezdték, de nem fejezték be. (*Kiss Á.: Aynard várának helye i. m. 124.; Kiss Ákos: Aynard várának tanulságai az Árpád-kori várak vitájában. Műemlékvédelem*, 32 [1988] 93.; PMRT 140.)

⁹⁴ A különböző álláspontokról ld. a Műemlékvédelem XXXI. évfolyamának 1. számát, benne Feld István, Engel Pál, Miklós Zsuzsa és Sándorfi György észrevételeivel, továbbá Kiss Á.: *Aynard várának tanulságai i. m.*

⁹⁵ *Buzás Gergely–Kovács Gyöngyi–Miklós Zsuzsa: Várak, erődök, palánkok – Középkori és török kori hadiépítészet – Kisváarak*. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. (Szerk. Visy Zsolt.) Bp., 2003. 377–378.

⁹⁶ *Bártfai Szabó L.: Pest megye i. m. 116.*

⁹⁷ PMRT 362.

⁹⁸ PMRT 362.

a felhasználásával, amelyről már a 15. században hallunk: 1419-ben Maróti János Zsámboki Simonnak adja át kúriáját. Lehetséges, hogy ezt még a Smaragdok építették, azonban elvethető, hogy már a középkorban vár állott volna ott, minthogy erről a kor okleveles forrásai nem szólnak, holott erről minden bizonnyal említést tennének.⁹⁹

Az épület 1490-ben Corvin János birtokába kerül.¹⁰⁰ A török korban erősségként használták, sokszor gazdát cserélt, viszontagságai során többször felgyújtották, lerombolták, de mindig újjáépítették, védműveit rendszeresen korszerűsítették. A törökök után a Zichy család, Zsámbék akkori földesurai kapták meg, akik urasági kastélyt emeltek a helyén. 1766-ban a korona birtokába került az épület, amelyet ezután raktárként, szolgálati lakásként hasznosítottak. A leromlott épületet 1887-ben vásárolta meg a község, ettől kezdve egészen napjainkig oktatási célokat szolgál az azóta többször átépített kastély.¹⁰¹

Kegyvesztés és hanyatlás

1400 környékén a nemzetség kevesebb mint egy évtized alatt elvesztette a megelőző két évszázadban megszerzett birtokai túlnyomó részét. A gyors lehanyatlás hűtlenségi eljárások egész sorához fűződik. Így fosztották meg földjétől Kükei (VI.) János fia (VI.) Miklóst (1397), (V.) Miklós fia (VII.) Szár Jánost (1398 előtt), (IV.) Vér László fia (VII.) Miklóst (1404) és Zsámboki (II.) Domonkos fia (VIII.) Jánost (1404).¹⁰²

„Szár” János esete valószínűleg Lackfi István pártütéséhez köthető, akit 1397 februárjában az udvarba csalva meggyilkoltak, családjának és párthíveinek vagyonát elkobozták.¹⁰³ (VII.) „Szár” János birtokait 1398 előtt Zsigmond hűtlenség vádjával Kükei (V.) Smaragd (*Sumrakos*) mesterre, János másod-unokatestvérére ruházta át, majd ennek magtalan halála után Maróti János székelyispánt tette meg a birtokok urának 1398-ban.¹⁰⁴ János több mint kéttucatnyi helységben volt birtokos, pilisi, valkói, békési területeken egyaránt,

⁹⁹ Kőnig Frigyes szerint 1401-ben már állt ott kúria, azonban a forrást pontosan nem jelöli meg (Kastélyba rejtett i. m. 20. – vélhetően a DL 8650. jelzetű oklevelet használta, abban viszont nem találtam említést kúriáról). Kiss szerint a Marótiaké volt 1476-os kihálásukig (Aynard várának tanulságai i. m. 94.), de okleveles forrás szerint Maróti Máté már 1467-ben eladta Zsámbékot (DL 106098.; *Kőfalvi T.*: Hatalmaskodások i. m. 775.)

¹⁰⁰ 1490: *Bártfai Szabó L.*: Pest megye i. m. 147.

¹⁰¹ PMRT 362., *Kőnig F.*: Kastélyba rejtett i. m. 22.

¹⁰² (VII.) János: ZsO I. 5192. sz., (VII.) Miklós: ZsO II. 2728. sz., (VIII.) János: ZsO II. 2924. sz. – Megjegyzendő, hogy Engel Pál szerint Kükei (II.) Ajnárd fia (VI.) János fia (VI.) Miklós 1397-ben hűtlenség vétkébe esett, azonban ennek kapcsán oklevélre nem hivatkozik (*Engel P.*: Genealógia i. m. Smaragdus nem I. tábla: Ajnárdfi [Kükei, Atyai, Görögmezei]). 1399-ben és 1401-ben viszont ugyanezen Miklóst több, Engel által is említett oklevél még birtokosként tünteti fel, így nem vettem bele a hűtlenek lajstromába (ZsO I. 5865., 5952., II. 937. sz.)

¹⁰³ Karácsonyi János a Lackfiak pártütéséhez köti a Vérek, Tringli István pedig Szár János bukását (*Karácsonyi János*: Békésvármegye története. I–III. Gyula, 1896. III. 134.; *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban. In: In: Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. [Szerk. Zsoldos Attila.] Bp., 2001. 78.)

¹⁰⁴ DL 8301, 8302.; ZsO I. 5192., 5226. sz.

1401-ben kiderül, hogy Pilis megyében a földek egykilencede illette.¹⁰⁵ Kükei (V.) Smaragd a jelek szerint megbízható, hű embere volt a királynak, 1392-ben a macsói bánágban fekvő *Padina, Harastich, Lizkoth, Chakarya és Negramazmelleky* birtokában részesül, kárpótlásul a török által felprédált szerémségi birtokaiért.¹⁰⁶ 1394-ben pedig Zsigmond leiratot intéz valamennyi bíróságához, hogy megígérte Smaradgnak és Hosszúbácsi Istvánnak, hogy biztosítja számukra a Tolna megyei Nánát és a hozzá tartozó erdőket, melyet ő adományozott nekik, és ha bárki perbe fogná őket, azt csak a király színe előtt teheti meg.¹⁰⁷

Az 1400-as években bekövetkezett hűtlenségek feltehetőleg az 1403-as bárói felkeléshez köthetőek. Az 1396-os nikápolyi csatát követően Zsigmond tekintélye megfogyatkozott Magyarországon. Népszerűségvesztéséhez hozzájárult az új arisztokrácia létrehozására irányuló törekvése (például a Marótiak ekkor emelkedtek udvari nemesből báróvá). Ezen okok miatt két nagy bárói felkelés is kirobbant ellene. 1401-ben Kanizsai János esztergomi érsek és Bebek Detre nádor vezetésével letartóztatták Zsigmondot, egy féléves fogságot követően szabadon engedték, miután a király megígérte, hogy idegen híveit elbocsátja. Mivel azonban ennek nem tett eleget, sőt a bárói ellenzék tagjait elkezdte leváltani, Kanizsai érsek 1403-ban királlyá koronázta Nápolyi Lászlót a főpópok és az arisztokrácia nagy részének (a Smaragdok mellett például a Losonciaknak és a Cudaroknak, illetve a rokon családok közül többek közt Újlakiaknak, az Ostfiaknak, a Nékcsieknek és a Szencsieknek), a támogatásával

Zsigmond gyorsan cselekedett, csapataival meghódításra kényszerítette a bárókat, kegyelmet adott azoknak, akik határidőre letették a fegyvert, és visszaadta birtokait is (amennyiben meg tudták váltani azokat). Kanizsai és Bebek rokonsága ezt később hajtotta végre, ők is részesülhettek még az amnesztiában, de birtokaik egy részét elkobozták. A tovább ellenállók szigorú büntetést kaptak: minden birtokukat elveszítették, jöllehet most a jószágvesztés nem párosult fővesztéssel.¹⁰⁸

A hűtlenségi perek dátuma alapján bizonyára ehhez csatlakozott Vér Miklós és Zsámboki János is. Vér Miklós birtokait az általános amnesztia előtt néhány nappal vették el, Zsámboki János pedig a Hatvannál felvonuló Ludányi Tamás egri püspökkel „Durazzo László neve és zászlaja alatt” esett hűtlenségbe.¹⁰⁹ A Gilétfiek és az Ajnárdfiak hűtlenségében közös, hogy az elvesztett birtokokat a fentebb már említett Maróti családból származó János macsói bán kapta (Zsámbék környékén és a Szerémségben is, Vervár kivételével, amely Alsáni Jánosé lett), így ez is Zsigmond hatalmának

¹⁰⁵ DL 8650.; ZsO II. 1033. sz.

¹⁰⁶ DL 7800.; ZsO I. 2565. sz.

¹⁰⁷ ZsO I. 3549. sz. – Hosszúbácsi István feltehetőleg rokona volt Smaradgnak: (V.) László, Smaragd másodunokatestvére Hosszúbácsi Katalint vette nőül (*Engel P.*: Genealógia i. m. Smaragdus nem, 2. tábla: Gilétfi [Zsámboki]).

¹⁰⁸ *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Bp., 1977. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből. Új sorozat 83.) 42–44.

¹⁰⁹ *Tringli I.*: Pest megye i. m. 79. (itt Miklós helyett elírás folytán László szerepel, vö. ZsO. II. 2728. sz.).

megerősítését szolgálta. A következő évekből számos oklevelet ismerünk, melyekben a király különféle megyékbeli birtokaik elkobzását rendeli el, meglepő vidékekről is: Domonkos fia Jánostól a Somogy megyei Gárdos *possessiót* is.¹¹⁰ Maróti törekszik birtokai tagosítására: 1409-ben Kükei Ferenc fia (V.) Lászlótól csere útján megszerzett egy atyai birtokrészt a rév-vámmal együtt. Mint ebből is kitűnik, a birtokelvétele nem lehetett teljes, ennek ellenére nem kell sok idő, hogy eltűnjenek okleveles említéseik, jóllehet még vagy két évtizeden át viszonylag gyakran hallunk róluk. Anyagi helyzetük minden bizonnyal romlott, 1414-ben (V.) László a Valkó megyei Abiszló birtokot 300 aranyforintért zálogosította el 10 évre. Nem ismert a magyarázat, de 1419-ben Zsámboki Simon a korábban már említett módon visszakapta zsámbéki kúriáját és 100 hold szántót.¹¹¹

Fia, Zsámbéki Pál az utolsó ismert fiági leszármazottja a nemzetségnek. 1448-ban kölcsönösen testvérévé fogadja Berekszői Frankot és Lekcsei Sulyok Györgyöt, érintett jószágai Bács és Valkó megyékben fekszenek. Ezt 1467-ben Mátyás király megerősíti, és az összes, esetlegesen a Zsámboki birtokokban lappangó királyi jogot Sulyok Györgynek és örökösének adományozza. Ez még augusztus 31-én történik, vélhetően már Zsámboki Pál elhunytát jelezve. Ezt megerősíti, hogy a Sulyokok terjeszkedésének következő felvonásában, 1469-ben az országbíró Sulyok Györgynek ítéli Zsámboki birtokait, melyeket Geszti László és Mihály már 1467. december 16-a óta bitorolnak. A beiktatás több mint félszáz helységet érint, javarészt olyanokat, melyekről nem is hallottunk ezt megelőzően, főképpen Bács és Valkó vármegyei falvak szerepelnek (a Bács megyei Bökiben egy kastély is).¹¹²

A nemzetség leszármazottjai és emlékezete

A nemzetség kiterjedt rokonsággal rendelkezett, előkelő helyzetük révén a 14. század nem egy kiemelkedő családjával állt kapcsolatban. Emlékezetük azonban aránylag korai eljelentéktelenedésük következtében meglehetősen csekély, ma már voltaképpen kizárólag a magyar középkorral hivatásosan foglalkozók ismerik a nevüket. Mindazonáltal elenyésző számban ismerünk ellenpéldákat, a néphagyomány néhány helyen megőrizte nevüket, azonban fontos kiemelni, hogy ezek nehezen ellenőrizhető, vajmi csekély történeti megalapozottsággal rendelkező adatoknak tűnnek.

A nemzetség tagjai rangjukhoz illően jelentős magyar nemzetségek leszármazottaival kötöttek házasságot, így kerültek rokonságba a Rátót nemmel, az Újlaki, Nekcsei, Telegdi, asszonyfalvai Ostfi és Sencsei családokkal.¹¹³

Csánki a muronyi vagy köröstarcsai Vér (Weér) családvaló vélelmezett rokonság talaján a Teleki és borosjenei Tisza családot (a Telekiek leszármazottait) a Smaragdoktól

származtatja, de ő is csak feltételezi a származást. A Vérekkel való rokonság első pillantásra nem kizárható, hiszen valóban létezett Vér nevű ága a családnak, és szintúgy birtokosok voltak Békésben.¹¹⁴ Csánki feltevésének helyességét nem támasztják alá az azóta folytatott kutatások. Karácsonyi munkájában közli a „körözstarcsai Veérek” általa helyesnek tartott családfáját, amely nem hozható összefüggésbe a Smaragdokkal.¹¹⁵ Talán erre is alapozott Engel archontológiai művének névmutatójában, amikor egyértelműen különválasztotta a két családot.¹¹⁶ A Csánki által említett gyömrői Teleki-levéltár (Iványi Béla által publikált) állományának általam végzett áttekintése során sem találtam a rokonságot bizonyító iratot.¹¹⁷

Perbálon és környékén Földes László néprajzkutató az 1950-es években több olyan szájhagyományra bukkant, amelyben megőrződött az Ajnárd név valamilyen formában.¹¹⁸ Az egyik történet szerint Aynard vára fennmaradt a török időkig, és őrsége felvette a harcot a támadókkal. Másik elbeszélés szerint az Ajnát (ill. Zajnát, Hajnát) néven emlegetett dombon, állítólag ha vár nem is, de lőállás volt, és innen ostromolta a törökök kezén lévő zsámbéki várat egy bizonyos Zajnát kapitány. Tinnyén valaki tudni vélte, hogy üregek vannak a hegyben, ahol a környék népe menedéket találatott üldözői előtt, ma ezekben a barlangokban zúg a szél, ezért hívják „Zajnátnak” a hegyet. Földes megemlíti, hogy talált egy 1750-es térképet a vidékről, melyen a határjeleket ugyanúgy hívják, mint az 1400-as évekből származó oklevelekben, sőt több közülük a cikk írásának idején is létezett. Ez megerősíti Kiss állítását, hogy a határjárás oklevelekben említett helységnevek máig fennmaradtak. Földes a tatárjáráshoz köti a vár építését, itt Aynard mestert, mint várépítőt szerepelteti.¹¹⁹

Egy 1979-es szeghalmi helytörténeti kiadvány ezenfelül közöl egy történetet a Sebes-Körös regéje címmel, a monda forrásaként helyi pásztorokra hivatkozva. A rövid elbeszélés egyik szereplője, a helyi vár ura Smaragd nembéli Péter, akinek fia, András vadászat közben megsebez egy szarvast. A vadat egy kunyhónál leli meg, ahol azt a gyönyörű Anikó, egy, a várúr által a környékről kitiltott pásztorleány ápolja éppen. András szerelmet vall, és hűséget ígér, ha a leány is úgy akarja. Az idillnek a földesúr vet véget, aki a tombolva vágat keresztül az erdőn, és a szerelmeseket meglátva mindketőnek az életét veszi. A monda szerint a Sebes-Körös habjai felett, minden teliholdkor máig megjelenik a hóféhér lepelbe

¹¹⁰ ZsO II. 3029., 3171., 3431. sz.; Engel P.: Királyi hatalom i. m. 222.

¹¹¹ ZsO II. 6857., IV. 1967. sz.

¹¹² Szabó Károly: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai, 1232–1540. III. *Történelmi Tár*, 13 (1890) 105., 115., 116–117. – Az 1448-as oklevélben szó esik Pál két lányáról, Katalinról és Jusztináról is.

¹¹³ Engel P.: Genealógia i. m. Smaragdus nem, 1-2. tábla.

¹¹⁴ Csánki D.: Ajnárd-fiak i. m. 219. – A muronyi Vérekkel biztosan rokon a Teleki család, mivel Teleki (II.) Mihálynak, Erdély kancellárjának harmadik felesége muronyi Weér Judit volt (*Főglein Antal*, Turul 52, [1938] 45.).

¹¹⁵ Karácsonyi J.: Békésvármegye i. m. III. 134.

¹¹⁶ Engel P.: Archontológia i. m. II. 256.

¹¹⁷ Iványi Béla: A római szentbirodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged, 1931.

¹¹⁸ Kiss Á.: Aynard várának helye i. m. 125.; Földes László: Aynard mester és Zajnát kapitány találkozása. *Népújság*, (1956. július 1.) 5.

¹¹⁹ A történetek földrajzilag nem megalapozottak: a zsámbéki vár légvonalban 9 km-re fekszik onnan, valamint a környéken nem ismertek barlangok, csak kisebb üregek.

burkolozó, kedvesét hajnalig keservesen sirató Anikó.¹²⁰ A Smaragd név fennmaradása figyelemre tarthatna számot, azonban a kötet szerkesztője megjegyzi, a kiváló helytörténeti ismeretekkel bíró közlő valószínűleg kiszínezte a történetet, saját történelmi tudása alapján bővítette a mondát, helyi birtokosok neveit és kitalált szláv helyneveket vegyítve bele.

Összegzés

A Smaragd nemzetség történetét közel 300 éven át követhettük nyomon. A 12-13. század során lépcsőzetes emelkedési ívet figyelhettünk meg, amint az egykori *comes* utódai a *curialis comesi*, majd a kalocsai érseki székbe jutottak. A 13. század második felében (I.) Gilét és (I.) Ajnárd utódaival vált két ágra a nemzetség, innenől kezdve beszélhetünk a Gilétfiek és az Ajnárdfiak történetéről. A 14. század közepén a Gilétfiek Zsámboki ága egy néhány évtizedes virágkort élvezett, amikor nádor, tárnokmester, veszprémi püspök és több megyésispán is a családból került ki. Az Ajnárdfiak ebben az időben már nem töltöttek be jelentős méltóságokat, a földjeiken gazdálkodó nemesek élete sejlík fel előttünk. A nemzetség tagjainak részvétele a Zsigmond elleni szervezkedésekben sorsfordítóvá vált számukra, birtokaik elvétele megroppantotta vagyoni helyzetüket, a 15. század közepére pedig az utolsó róluk szóló említések is eltűntek.

Az elmúlt évszázadban sokszor az egyszerű névazonosság okán kötöttek személyeket a nemzetséghez; homályos volt a családok pozíciója az ország előkelői között, bizonytalan volt birtokaik elhelyezkedése és felszereltsége. A rájuk vonatkozó információk töredékesen, különféle forrásokban elszórva, másodlagos jelentőséget kapva szerepeltek, hiányzott egy egységes, kritikai szellemű rendezés és kiegészítés. A felmerült kérdésekre most már jóval pontosabb válaszok adhatók, melyek nyomán kijelenthető, a Csánki Dezső által 1893-ban lényegében feltáratlan történetűnek minősített nemzetség története ma már jól feldolgozotttnak nyilvánítható. További kutatási lehetőségeket rejt még 15. századi pontos sorsuk és leszármazásuk, mindazonáltal az Árpád- és Anjou-korból ismert okleveles források ismeretében ezek már csak adalékul szolgálhatnak a most közölt adatokhoz.

Függelék: leszármazási jegyzék

1. Az első nemzedékek az ágakra szakadás előtt¹²¹

1.1. (I.) Smaragd (1166–1169)

1.1.1. Egyed (1215)¹²² ∞ Pena; 1215: VR 202.

1.1.2. Pál (?)¹²³ (1222 – a nemzetséghez tartozását forrásadat igazolja, azonban apja neve nem ismert, életideje alapján soroltam [I.] Smaragd fiainak nemzedékéhez): 1222: VR 282.

1.1.3. (II.) Smaragd (1205–1222): udvarispán (1205–1206), erdélyi vajda (1206), bihari (1208–1209), szolnoki (1213), pozsonyi (1214–1222), bácsi ispán (1222) (*Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 352.)

1.1.3.1. (III.) Smaragd (1244–1265): alkancellár (1254–1258), kalocsai érsek (1257–1265, választott 1259-ig), ifj. királyi kancellár (1262–1264) (*Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 352.)

1.1.3.2. (I.) Ajnárd (1244–1258): királynéi lovászmester és szolgagyőri ispán (1257–1258), Valkói ispán (1244–1246) (*Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 281.)

1.1.3.3. (I.) Gilét (1258–1266): tárnokispán (1258), királynéi pohárnokispán (1266) (*Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 304.)

2. Ajnárdfiak¹²⁴

2.1. (I.) Ajnárd – ld. fentebb, 1.1.3.2.

2.1.1. (I.) János (1275–1310?)

2.1.2. (I.) Miklós (1275–1276?)¹²⁵

2.1.2.1. (II.) Ajnárd (1327–1349): nyitrai ispán (1329–1333) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 138.)

2.1.2.1.1. Ferenc (1376–1380)

2.1.2.1.1.1. (V.) László (1399–1414): ∞ [Hosszúbácsi?] Katalin

2.1.2.1.1.1.1. (XI.) János (1416): DF 260346.

2.1.2.1.2. (VI.) János (1350–1383)

2.1.2.1.2.1. (VI.) Miklós (1399–1401)

2.1.2.2. (I.) László (1327–1351): nyitrai ispán (1326–1333) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 138.)

2.1.2.2.1. (V.) Miklós (1351–1370)

2.1.2.2.1.1. (VII.) János (1371–1401)

2.1.2.3. Beke (†1327 e.)

2.1.2.3.1. (I.) Domonkos (1327–1362)

2.1.2.3.1.1. Tamás (1367–1380)

2.1.2.3.1.2. (V.) Smaragd (1367–1394 – meghalt 1398 e.: ZsO I. 5192. sz.)

2.1.2.4. Aglent (1327): Rátót nb. Porch István özvegye, budai apáca.

¹²¹ Vö. *Engel P.*: Genealógia i. m. Smaragdus nem 1. tábla (Kükei, Atyai, Görögmezei)

¹²² Engel Pál genealógiai tábláin nem szerepel.

¹²³ Engel Pál genealógiai tábláin nem szerepel.

¹²⁴ Vö. *Engel P.*: Genealógia i. m. Smaragdus nem 1. tábla (Kükei, Atyai, Görögmezei)

¹²⁵ Engel Pál genealógiai táblájában az 1276-os utolsó említéssel kapcsolatban a Századok 1895-as évfolyamának 218. oldalára hivatkozik, azonban ez minden bizonnyal elírás eredménye, ugyanis a jelzett helyen Mátyás Flórián Szent István király kanonizációjáról szóló cikke található. A Századok 1893-as évfolyamában ugyanezen oldalszám Csánki Dezső fentebb már többször idézett, Ajnárdfiakról írott cikkére mutatna, azonban ott nincs szó 1276-os dátumról.

¹²⁰ Szeghalom – Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok. (Szerk. Miklya Jenő–Szabó Ferenc.) Szeghalom, 1979. 167–168. – A monda eredeti megjelenése: *Szeghalmi Gyula*: A Sebes-Körös regéje. *Szeghalom-vidéki Hírlap*, (1903. március 29.) [oldalszámozás nélkül]

- 2.1.3. (IV.) Smaragd (1275–1276?)¹²⁶
 2.1.3.1. (II.) László (1332–1342)
 2.1.3.1.1. (I.) István (1348)
 2.1.3.2. [ismeretlen]
 2.1.3.2.1. (II.) János (?)¹²⁷ (1362–1367)
 2.1.3.2.2.1. (IV.) László (1362–1378)
 2.1.3.2.2.1.1. (VII.) Miklós (1399–1404)
 2.1.3.2.2.1.2. (IX.) János (1399)

3. Gilétfiek¹²⁸

- 3.1. (I.) Gilét – ld. fentebb, 1.1.3.3.
 3.1.1. (II.) Miklós (1314–1330): ∞ Nekcsei Klára; somogyi ispán (1319–1324) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 86.)
 3.1.1.2. (II.) Erzsébet (1358): nyúlzigeti apáca
 3.1.1.3. leány (1358): ∞ Ostfi Domokos bán
 3.1.2. Imre (1333–1335)
 3.1.2.1. (III.) Gilét (1349–1373)
 3.1.2.2. Péter (1349–1373)
 3.1.2.2.1. (II.) István (1421)
 3.1.2.2.2. György (1421 e.)
 3.1.2.2.2.1. Ulrik (1421)
 3.1.2.3. (IV.) Miklós (1349–1373)
 3.1.2.4. (V.) János (1349–1373)
 3.1.2.5. leány (1373 e.): ∞ Szencsei Tibold fia Lőkös
 3.1.3. (II.) Gilét (?) (1302–1308)
 3.1.3.1. (III.) János (1317–64): turóci (1339–1350), fejeéri és tolnai (1362–1364) ispán (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 265.)
 3.1.3.1.1. Mária (1348)
 3.1.3.1.2. (I.) Erzsébet (1348)
 3.1.3.2. (III.) Miklós ([1329/1335?]-1336–1356): nádor (1342–1356), turóci (1339–1342), bihari és trencsényi (1342–1356), honti (1346–1350), nyitrai (1350–1356), nógrádi (1350–1354), fejeéri és tolnai (1354–1356) ispán (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 265.)
 3.1.3.2.1. (II.) Domonkos (1350–1374): honti ispán (1350–1371?) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 265.)
 3.1.3.2.1.1. (VIII.) János (1392–1404)

- 3.1.3.2.1.2. (VIII.) Miklós¹²⁹ (1375): nyitrai ispán (DL 83344.; *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 160.)
 3.1.3.2.2. András (1363): nógrádi ispán (1356–1365)¹³⁰
 3.1.3.2.3. (III.) László (1343–1371/1372): csázmái prépost, kápolnaispán (1351–1358), veszprémi püspök és királynéi kancellár (1358–1371/1372), királyi alkancellár (1367–1371) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 265.)
 3.1.3.2.4. (IV.) János (1348–1382): ∞ Atkári Kompolt leánya; székyispán (1356–1360), királyi tárnokmester (1360–1371, 1372–1376), nógrádi (1354–1356, 1372–1376), veszprémi (1360–1371) és zalai (1360–1363, 1366–1369) ispán (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 265.)
 3.1.3.2.4.1. (X.) János (?) (1401)
 3.1.3.2.4.1.1. Simon ([1392?]-1401–1419): ∞ 1. [ismeretlen], 2.: Katalin; 1447-ben már halott
 3.1.3.2.4.1.1.1. Pál (1447–1448)
 3.1.3.2.4.1.1.1.1. Katalin (1448)
 3.1.3.2.4.1.1.1.2. Juszta (1448)
 3.1.3.2.4.1.1.2. Ilka (1447): Simon egyetlen gyermeke annak első feleségétől, ∞ szenttamási Boróti Oszvald (Osvát)
 3.1.3.2.4.1.1.3. (II.) Anna (1447)
 3.1.3.2.4.2. (I.) Anna (1390): ∞ Telegdi Miklós
 3.1.3.2.4.3. (II.) Klára (1401–09): ∞ Csetneki Mihály
 3.1.3.2.5. (I.) Klára (1351–1406): ∞ Kont Miklós nádor

4. A nemzetséggel valószínűleg nem rokon, felvidéki Smaragdok

- 4.1. kaszai János (+1272; *Keglevich K.*: Garamszentbenedeki konvent i. m. 2008. 248–249.)
 4.1.1. Smaragd (+1272; *Keglevich K.*: Garamszentbenedeki konvent i. m. 2008. 248–249.)
 4.1.1.1. Ádám (kaszai János fia: Smaragd fia?)
 4.1.1.1.1. Smaragd (1286; *C. Tóth N.*: Hatalmaskodás i. m. 37–38.)
 4.1.1.1.2. András (1380; *Fekete Nagy A.*: Trencsén megye i. m. 319.)
 4.1.1.1.2.1. leány (l. Zsámbokréti)
 4.1.1.1.2.1. Zsámbokréti Péter (1380; *Fekete Nagy A.*: Trencsén megye i. m. 319.)

¹²⁶ L. az előző jz.

¹²⁷ Engel Pálnál (IV.) Smaragd fia (II.) László fivére: a források nem tisztázzák kettejük rokonsági fokát, említésük évköre alapján pedig valószínűbb, hogy János inkább unokaöccse lehetett (II.) Lászlónak.

¹²⁸ Vö. *Engel P.*: Genealógia i. m. Smaragdus nem 2. tábla: Gilétfi (Zsámboki)

¹²⁹ Engel Pál másutt kérdőjelesen Vezsenyi Domonkos fiaként azonosítja (Archontológia i. m. I. 160.)

¹³⁰ Engel Pál 1356–1365 között jelzi nógrádi ispánként, de 1356-os említését nem adatozza (Archontológia i. m. I. 157, II. 265.)

GYÖNGYÖSSY MÁRTON

Egy kora újkori katalán éremlelet középkori magyar aranyforintjai nyomában *Numizmatikai, prozopográfiai, genealógiai és gazdaságtörténeti elemzés*

1989-ben egy katalán kolostor felújítása során kiemelkedő jelentőségű késő középkori, illetve kora újkori éremkincs került napvilágra. A Katalónia északkeleti vidékén található Sant Pere de Rodes bencés apátság alapításának ideje nem ismert, de a 9. században már működő monostorként említik, bár önálló apátság csak később, 945-ben lett. Az apátság egészen a 18. századig működött. Az említett éremleletet régészeti feltárás során találták meg, az apáti házban, közel a monostor templomának keleti végéhez. A lelet 658 érméjéből 348 volt arany. Az elrejtő az anyagedényben gondosan elválasztva helyezte el az arany- és az ezüstérméket. A legkorábbi veretek a 14. század második feléből, a legkésőbbiek az 1520–1530 közötti időszakból származnak, az elrejtésre tehát Ferran Ram apátsága idején (1509–1532) került sor. A kutatás mai állása szerint az elrejtés pontos indokát nem lehet megállapítani, az elrejtő személyét pedig nem lehet azonosítani. A színes összetételből a feldolgozók arra következtettek, hogy különböző helyeken összegyűjtött érmeösszességekről van szó, amelyeket az elrejtő egyesíthetett, hiszen nemcsak az atlanti irányt (Kasztília, Portugália), hanem a mediterránt (Itália) és a közép-európai (Salzburg, Csehország, Magyarország) is képviselik a kibocsátások.¹

A Sant Pere de Rodes kolostorában feltárt lelet negyvenöt magyar aranyforintja a Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) uralmától Jagelló II. Ulászló (1490–1516) uralkodásáig terjedő időszakot fogja át, a legkésőbbi évszám 1512. Bár a hazai kutatás nem ismerte, de nem ez az Ibériai-félszigeten a magyar aranyforint egyetlen előfordulása, amint arra már egy, az

1930-as években megjelent spanyol nyelvű publikáció felhívta a figyelmet.²

A történelmi Magyarország területéről nyolc, 1490–1530 között záródó, tehát korabeli leletet állíthatunk párhuzamba a katalán éremlelettel. A gombosi (Bogojevo, Szerbia) záródása az 1514-es évre, a lepavinai leleté 1516 előttre, a mohácsié 1491-re, a nagyszékelyi 1520-ra, a rábacsécsényi 1529-re, a rigyácié és a szászrégeni (Reghin, Románia) egyaránt 1495-re, végül pedig a zágrábié (Zagreb, Horvátország) 1500-ra tehető.³ Ezen Jagelló- illetve korai Habsburgkorban elrejtett kincsleletek közös tulajdonsága, hogy mind Mátyás, mind pedig II. Ulászló aranyai egyaránt fölbukkannak bennük (előbbi tetemesebb, utóbbi csekélyebb mértékben). A korábbi kibocsátók (Zsigmond, Albert, I. Ulászló, Hunyadi János, V. László) egyes veretei kisebb arányban, de szintén megjelennek, bár a gombosi lelet ebből a szempontból kivételesnek tűnik, a nagyobb Mátyás-kori pénzösszességet csupán néhány II. Ulászló-arany színesíti. Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a pénztípusok alapján nemcsak a II. Ulászló uralkodásának első évtizedében elrejtettek, hanem a gombosi, a lepavinai és a nagyszékelyi éremkincs gyűjtője is elsősorban Mátyás uralma idején szedhette össze, illetve nagyobb részt Mátyás-aranyokban tartotta vagyonát. Összességében megállapíthatjuk, hogy a katalán éremlelet magyar részének belső arányai nagyon hasonlítanak a korabeli magyarországi aranyleletek, azaz a középkor

¹ A leletről az első tudományos híradás egy rövidebb közlemény volt: *Maria Clua i Mercadal-Teresa Marot*: Aproximació a la circulació monetària a la Catalunya del segle XVI: el tresor de Sant Pere de Rodes. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 33 (1994) 581–606. – A leletfeldolgozás témánk szempontjából fontos értékelő és elemző fejezetei: *Montserrat Mataró i Pladelasala-Anna M. Puig i Griessenberger*: El contexto arqueológico e histórico. In: *El Tesoro de Sant Pere de Rodes. Una ocultación de monedas de oro y de plata a principios del siglo XVI*. [Barcelona, 1999.] 17–25.; *Maria Clua i Mercadal-Teresa Marot*: Análisis de las emisiones de oro. In: *Uo*. 29–71.; *Teresa Marot*: Interpretación histórica y numismática del tesoro. In: *Uo*. 117–132. A lelethez lásd még: *Numismatics guide*. Authors: Marta Campo-Albert Estrada-Rius-Maria Clua i Mercadal. [Barcelona, 2006.] 124–125.

² *Felipe Mateu-Llopis*: El „ducado” unidad monetaria internacional oro, durante el siglo XV, y su aparición en la Península Ibérica. Madrid, 1934. 18–19.; *M. Clua i Mercadal-Marot, T.*: Aproximació i. m. 589–590., *Clua i Mercadal, M.-Marot, T.*: Análisis i. m. 48–50., *Numismatics guide* i. m. 130–131. A leletfeldolgozás nem ismeri Huszár Lajos teljességre törekvő lelet-összeállítását: *Lajos Huszár*: Der ungarische Goldgulden im mittelalterlichen Münzverkehr. *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, 24–26 (1970–1972) 71–88., ugyanakkor számos fontos európai leletadatot fölhasznál, elemzésébe bevon: *T. Marot*: Interpretación histórica y numismática i. m. 123.

³ *Gombos* (Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár [a továbbiakban: MNM ÉT]: 639/1904), *Lepavina* (MNM ÉT: 220/1885), *Mohács-Sziget* (MNM ÉT: 352/1891, 42/1892, 188/1892), *Nagyszékely* (MNM ÉT: 283/1894), *Rábacsécsény* (MNM ÉT: 863-05-2/1955, *Numizmatikai Közöny*, 60–61 [1961–1962] 94.), *Rigyác* (MNM ÉT: 337/1905, *Numizmatikai Közöny*, 5 [1906] 105.), *Szászrégen* (MNM ÉT: 433/1892), *Zágráb* (MNM ÉT: 359/1885).

végi Magyarország aranypénz-forgalmának összetételéhez. Az alábbiakban Sant Pere de Rodes éremleletének magyar aranyforint-típusait és változataikat a leletközlésben olvasható sorrendben szeretnénk bemutatni (különös tekintettel a tipológiai fejlődésükre), illetve a feldolgozók meghatározásait pontosítani, korrigálni; végezetül a magyar aranyak Katalóniába kerülésének lehetséges – gazdaság- és politikatörténeti – magyarázatára teszünk kísérletet.⁴

A lelet magyar aranyai

Luxemburgi Zsigmond (1387–1437)

aranypénzverését típusok szerint oszthatjuk korszakokra. Hosszú uralma alatt ugyanis két aranyforint típust bocsátott ki. Második típusú aranyforintján (CNH II. 119A, UG D2) a négyelt címer második és harmadik mezejében a cseh oroszlán látható. 1402-ben Vencel cseh király Zsigmondot csehországi helytartójává nevezte ki. A numizmatikai kutatás már régen felismerte, hogy az ezt követő címerképi változás Zsigmond király pecsétjein is megfigyelhető. Zsigmond aranyforintjainak hátlapján a személyes példaképének is tekintett Szent Lászlót meglett férfiként ábrázoltatta. A lilioszoros koronájú, hosszú, sűrű szakállas, rövid fürtös hajú szent király prémet utánzó gallérral díszített palástja alatt csípőig érő zeke vagy mellvért (egyes esetekben gombsorral) és rakott csatakötény látható (palástja olykor hosszabb, mint a csataköténye). Lábán harisnya vagy vékonyabb csizma lehet. Jobbjában nagyfejű bárdot tart, baljában aránytalanul nagy országmát.⁵

K K

173–174. A K–K verde- és mesterjegyű UG D2-26 változat pontosabb keltezése ma még nem lehetséges, így 1402 után bármikor verhettek, a pénzverde a jegy alapján Körmöcbánya volt. A katalán leletben két példánnyal is képviseltette magát, de korabeli (középkor végi) magyarországi leletből nem ismeretes.⁶

⁴ A lelet aranyainak katalógusa: *Maria Clua i Mercadal–Teresa Marot*: *Catalogo de las emisiones de oro*. In: *El Tesoro de Sant Pere de Rodes. Una ocultación de monedas de oro y de plata a principios del siglo XVI*. [Barcelona, 1999.] 136–195.

⁵ *Gyöngyössy Márton*: *Florenus hungaricalis. Aranypénzverés a középkori Magyarországon*. Bp., 2008. 42–46. A CNH II. 119A (UG D2) típusához: *Huszár Lajos*: *A budai pénzverés története a középkorban*. Bp., 1958. (Budapest Várostörténeti Monográfiái XX.) 74–75.; *Pohl Artúr*: *Zsigmond király pénzverése (1387–1437)*. *Numizmatikai Közöny*, 66–67 (1967–1968) 45–46. A Szent László-ábrázoláshoz: *H. Kolba Judit*: *Szent László alakja a középkori ötvösművészetben*. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. (Szerk. Mezey László.) Bp., 1980. (Hungaria Sacra 1.) 224–225.

⁶ Az egyes változatok Pohl Artúr (UG), illetve Lengyel András (Aranykönyv) által megadott, valamint leletadatait (vesd össze 3. jegyzet) összefoglaló táblázat tartalmazza, így azokat külön jegyzetben már nem tüntettük fel.

K R

175–176. A K–R verde- és mesterjegyű UG D2-31 változatot Reichel Péter körmöci kamaraispánságához kapcsolhatjuk, a korábbi kutatás 1428-ra, az újabb 1428–1429-re keltezi.

A Szepes megyei, nemesi származású, machalfalvi Reichel Péter Zsigmond pénzügyi szakemberének, Kamerer Ulriknak az unokáját vette feleségül. Reichel – hasonlóan felesége nagypjához, akivel egy időre társult is – a nemesfémhányászat iránt érdeklődött, és az 1420-as években körmöcbányai kamaraispánságot vállalt. Jelentős birtokszerző tevékenysége mellett fontosnak tartotta a budai polgárjog megszerzését (vagy megtartását, ha eredetileg az volt); a fővárosban a ház- és szőlőtulajdonosok közé tartozott. 1436–1441 között halt meg.⁷ Leletünkben Reichel Péter körmöci veretéből két példány is volt, de a típus felbukkan a *zágrábi* leletben is.

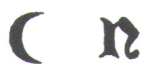
K Š

177. A K–S felett (kettős) kereszt verde- és mesterjegyű UG D2-34 változatot Siebenlinder János körmöci kamaraispánsága idején, az 1430-as években verték, és középkor végi magyarországi leletekből is ismeretes (*Mohács, Szászféregyén*).

Siebenlinder János a Sáros megyei Héthársról származott (ezért latin családnévvel, *de Septemtiliis* is szerepel). Földesura, Berzevici Péter révén kerülhetett üzleti, majd rokoni kapcsolatba a tekintélyes Tillmann–Nadler atyafisággal. Erőteljes lengyel orientációt képviselt, fia Siebenlinder Szaniszló volt az első a krakkói egyetemre beiratkozott budaiak közül (a Szaniszló név egyébként is a család lengyel kapcsolataira utal). Siebenlinder boroszlóiakkal is kereskedett, élete vége felé pedig a bányavárosokban szerzett érdekeltségeket. Háromszor volt Buda város bírja, élete során többször is vállalt kincstári hivatalokat (harmincadispán, pénzverő- és bányakamaraispán, a Csepel-sziget ispánja, nyestadószedő, óbudai, solymári várnagy és a királynéi kunok ispánja is volt). Bár birtokszerzésére kevés adat maradt, azért egy bányavárosi malomról tudunk vele kapcsolatban.⁸

⁷ Reichel Péter működése: *Kubinyi András*: *A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a 13. századtól a 15. század második feléig*. *Levéltári Közlemények*, 42 (1971) 249. Újra megjelent: *Kubinyi András*: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. I–II. (Szerk. Kenyeres István–Kis Péter–Sasfi Csaba.) Bp., 2009. 458–512. Okleveles említései: *Horváth Tibor Antal–Huszár Lajos*: *Kamaragrófok a középkorban*. *Numizmatikai Közöny*, 54–55 (1955–1956) 27.; *Soós Ferenc*: *A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői*. *Numizmatikai Közöny*, 112–113 (2013–2014) 101.

⁸ Siebenlinder János működése: *Kubinyi A.*: *A budai német patriciátus i. m. 250–251*. Okleveles említései: *Horváth T. A.–Huszár L.*: *Kamaragrófok i. m. 27–28.*, *Soós F.*: *A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 101*.

178. A félhold–n mester- és verdejegyű UG D2–42 változatot Nagybányán verték, a korábbi kutatás 1404–1406 közé keltezte, újabban Kammerer Ulrik főkamaraispán veretének tartják, és 1427 előttre datálják.⁹

A nürnbergi Kameroner Ulrik a Kameroner–Seiler bankház magyarországi képviselőjét látta el. 1394-ben már harmincadispán volt, 1397-ben és 1398-ban pedig harmincad- és urburaispánként tűnik fel. E két minőségében jelentős befolyással bírt a nemesfém- és színesfém-termelésre, a kivitelre és az árákra. Bár a hivatkozott források ekkor külön nem említik, a numizmatikai szakirodalomban pénzverőkamaraispánként is szerepel, mivel a 15. század elején több pénzen is felbukkannak jellegzetes mesterjegyei.¹⁰

A félhold pénzverőjegyként feltűnik Firenzében is, ott vert forintokon, Pazzino Strozzi (1384, 1395), valamint Marco Strozzi (1404) jegyeként. Egy másik Strozzi, Antonio Buonacorso, 1426–1431 között tevékenykedett Budán, és járt Erdélyben is; testvéreivel több kisebb birtokkal és posztóüzlettel rendelkeztek, de nem tartoztak a legvagyonosabb Strozziak közé. Bár nagybányai kamaraispánására nem maradt adat, nem kizárt, hogy bekapcsolódott a korabeli magyar pénzverésbe, így esetleg ez a típus, amelyből egy példány volt leletünkben, akár az ő verete is lehet.¹¹ A változat középkor végi magyarországi leletből nem ismeretes.

Hunyadi János (1446–1452)

aranyforintjai folytatták a megelőző uralkodók aranyain kialakult hagyományokat. Eltérésnek talán csak az tűnhet, hogy a szent király karján jól látszik a karvért, csataköténye elől nyitott, térdig érő csizmája hegyes orrú. A kormányzó

⁹ A mesterjegyhez: Soós Ferenc: Kameroner Ulrik címere Zsigmond király pénzein. *Az Érem*, 50 (1994) 2. sz. 12.; Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címei. Bp., 2014.² (Első kiadás: 1998.) 43.

¹⁰ Kameroner Ulrik működéséhez (további irodalommal): Gyöngyössi Márton: „Gazdag föld – szegény ország”: magyarországi aranytermelés és arany-pénzverés Luxemburgi Zsigmond korában. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. (Szerk. Bárány Attila–Pósán László.) Debrecen, 2014. 257. Okleveles említése: Soós F.: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 105.

¹¹ Antonio Buonacorso Strozzi működése: Teke Zsuzsa: Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszűlését követően 1404–1437. *Századok*, 129 (1995) 196., 202–204., 206.; *Arany Krisztina*: Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon (1370–1450). Protopográfiai adattár. *Fons*, 14 (2007) 535. A Strozziak jegyei firenzei aranyakon például (CNI XII.): Pazzino Strozzi (1384) Tav. V, 179., (1395) Tav. VI, 202. Marco Strozzi (1404) Tav. VII, 220. Nagybányán jelentős olasz kolónia alakult ki, tagjai között 1429-ben firenzei és raguzai származásúakról van adat, akik nyilván a szerb despotával együtt, Belgrádból kerültek ide: Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp., 1984. 171.; *Draskóczy István*: Olaszok a 15. századi Erdélyben. In: *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére.* (Szerk. Draskóczy István.) Bp., 1994. 126. A firenzeiek szerepét korabeli pénzverésünkben, annak numizmatikai emlékeit az eddigi kutatás alulbecsülte. A kérdéskört a közeljövőben külön tanulmányban kívánjuk feldolgozni.

aranyforintjainak előlapján viszont ismét változtatni kellett a címeren, immáron a Hunyadi-család igényeinek megfelelően: a vésnökök az első típusú aranyforinton (CNH II. 154A, UG G1) a címerpajzs első és negyedik mezéjébe a magyar vágásokat, a másodikba az apostoli kettős keresztet, a harmadikba pedig a csőrében gyűrűt tartó hollót, a Hunyadiak címerállatát helyezték. Természetesen az előlapi köriratokon is változtatniuk kellett, hiszen a magyar arany-pénzverés történetében először fordult elő, hogy nem király volt az érmék kibocsátója. *Iohannes de Hunyad regni Ungarie gubernator*, azaz Hunyadi János Magyarország kormányzója („+IOhAnES:D:h-W-R-VnGARIE”) olvashatjuk a kormányzó aranypénzein.¹²

179. Az n-lánc által harántnegyedelt pajzs verde- és mesterjegyű UG G1-1 változat Hunyadi János első aranyforintja volt, a kutatás 1446–1447-re keltezi. A kormányzó kizárólag Nagybányán veretett aranypénzt, hiszen Nagyszebenell ellenséges viszonya volt, Körmöcbánya pedig ellenfelei kezében maradt. Biztos aranyforrást ezért csak a szatmár–nagybányai bányavidék biztosított számára. Kamaraispánja az olasz (firenzei) származású Firenzei Kristóf (?–1468/1469) volt, aki 1438-tól folyamatosan részt vett az erdélyi magyar pénzügyigazgatásban, és igen hamar Hunyadi János kormányzó szolgálatába állt. Három város is polgárának mondhatta: Kolozsvárott, Nagybányán és Nagyszebenben is polgárjogot nyert. Kristóf 1443–1463 között több kamarában is tevékenykedett kamaraispánként. Antal először a budai Melanesi- és a velencei Zati-társaság közötti összekötő volt, majd segesvári, később kolozsvári, illetve nagybányai pénzverőkamara-ispán lett, rendszerint testvéreivel, Kristóffal együttműködésben. Nemcsak a pénzverésben vett részt, hanem az erdélyi sóigazgatásban is.¹³ Bár a változatnak a katalán leletben csak egy példánya került elő, nem tekinthető ritkának, a korabeli zágrábi leletben is felbukkan.

¹² Gyöngyössi M.: *Florenus hungaricis* i. m. 47. A CNH II. 154A (UG G1) típushoz: Pohl Artur: Hunyadi János pénzverése. *Numizmatikai Közlöny*, 68–69 (1969–1970) 51–52. A Szent László-ábrázoláshoz: H. Kolba J.: Szent László alakja i. m. 225.

¹³ A mesterjegyhez: Soós F.: A magyar fémpénzek i. m. 43–44. A jegy egyébként megegyezik Francesco Alberti del Giudice firenzei 1454-es pénzverőjegyével: CNI XII. Tav. XI, 379. Firenzei (Zati?) Kristóf és Antal életét megírta Draskóczy István, az olaszok erdélyi szerepéről szóló tanulmányában: *Draskóczy I.*: Olaszok i. m. 126–128. Lásd még: *Arany K.*: Firenzei kereskedők i. m. 540–541.; *Katalin Prajda*: Unions of Interest. Florentine Marriage Ties and Business Networks in the Kingdom of Hungary during the Reign of Sigismund of Luxembourg. In: *Marriage in Premodern Europe. Italy and Beyond.* Ed. Jacqueline Murray. Toronto, 2012. 155–157. Okleveles említéseik: Horváth T. A.–Huszár L.: Kamaragrófok i. m. 28., Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban. I. kiegészítés. *Numizmatikai Közlöny*, 64–65 (1965–1966) 56., Soós F.: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 100., 103.

Bár V. László (1453–1457)

aranyforintjai hat típusba sorolhatók, a királyi aranypénzverés előírásainak igazán csak kettő felel meg, a többi ugyanis uralmi területén, a nagyszebeni pénzverdében Hunyadi János verette: a király nevében, de a saját elvárásainak megfelelően. A hivatalos királyi aranyforintok stílusa és ábrázolásmódja csaknem két évtizeddel korábbi minták, V. László édesapja, Albert király aranyai alapján készültek. Az első aranyforint előlapján a címerpajzsban az első mezőben a magyar vágások, a másodikban a cseh oroszlán, a harmadikban a morva sas, a negyedikben az osztrák pólya látható. Hunyadi János V. László nevére vert aranyforintjai esetében fokozatos idomulást figyelhetünk meg a címereken. Az első aranyforinton a címerpajzs első és negyedik mezőjében a magyar vágások, a másodikban és a harmadikban az apostoli kettős kereszt láthatóak. A Szent László-ábrázolás a megelőző évtizedek hagyományait ötvözi. A lovagkirály koronája például a Zsigmond-féle változat, öltözéke viszont a korábbi Hunyadi-aranyforintokon látható ruházat továbbfejlesztett változata. A szent szakálla ugyanakkor jóval hosszabb. Az V. László- és a Hunyadi-aranyforintok közös jellemzője, hogy a nagybányai és a nagyszebeni vereteken jól kivehető a lovagkirály bal karja alatt a kardmarkolat.¹⁴

K R

180. A K–R verde- és mesterjegyű UG H2-4 változatot Körnöcbányán verték, a régebbi kutatás szerint Rüssel Keresztély kamaraispánsága idején, 1455-ben. Rüsselt Giskra János nevezte ki V. László megbízása alapján kamaraispánnak.¹⁵ A változat korabeli magyarországi leletből nem ismeretes.

h C

181. A h–C verde- és mesterjegyű UG H4 változat a már említett Firenzei Kristóf nagyszebeni verete, 1453-ból; jellegzetes példája Hunyadi V. László nevére történő, de mégiscsak különutas aranypénz-verésének, amelyre nemcsak a Szent László bal oldalán látható kardmarkolat, hanem az előlap eltérő szimbolikájú címere is utal, amelyben csak a kettős keresztet és a vágásokat láthatjuk. V. László h–C veretű aranyforintja ismeretes a zágrábi leletből is.

¹⁴ Gyöngyössi M.: *Florenus hungarialis* i. m. 48. A CNH II. 170. (UG H2) típushoz: Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 93.; Pohl Artur: V. László pénzverése (1453–1457). *Numizmatikai Közöny*, 70–71 (1971–1972) 52. A CNH II. 175. (UG H4) típushoz: Pohl A.: V. László i. m. 52. A Szent László-ábrázoláshoz: H. Kolba J.: Szent László alakja i. m. 225.

¹⁵ Rüssel Keresztély működése: Haán Lajos–Thaly Kálmán–Frankl Vilmos–Dessewffy Gyula–Supala Ferencz: A szent-antal-selmező-korponai bizottság jelentése. A levéltárvizsgáló bizottságok jelentései. II. *Századok*, 3 (1869) 618.; Pohl A.: V. László i. m. 54. Okleveles említése: Horváth T. A.–Huszár L.: Kamaragrófok i. m. 29.; Soós F.: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztviselői i. m. 102.

Hunyadi Mátyás (1458–1490)

uralmával a magyar aranypénzverés újabb korszakába lépett, 1470-től ugyanis megkezdődött a középkori magyar aranyforintok ötödik csoportjának, a madonnás pénzeknek a veretése. Ezt megelőzően Mátyás folytatta a Zsigmond korszakától őrzött pénztörténeti hagyományt: aranyforintjainak előlapjain négyelt címert láthatunk, amelynek állandó elemei a magyar vágások, az apostoli kettős kereszt, a csőrében gyűrűt tartó holló, a cseh oroszlán, illetve egy esetben a morva sas. Mátyás uralkodásának első korszakában ötféle aranyforintot veretett. Érdekes, hogy ezeken – amint a király később vert aranyforintjain is – kicsit megváltoztatták a Szent László-ábrázolást: a korábbiaknál fiatalabb arcú, haja és szakállja ápoltabb, viselete viszont egyezik az édesapja aranyforintjaiban látható ruházattal. Egyes erdélyi veretű aranyforintjainak előlapi körirata is más, mint a korábban megszokott (például „+mO·TA·MATIE·D·G·R·VnGARIE”).¹⁶

A nagy pénzreform bevezetésének utolsó lépéseként Mátyás király megváltoztatta az aranyforintok előlapi éremképét: a négyelt címerpajzs helyére Szűz Mária, Magyarország védasszonya került. A királyi címert a Madonna lábainál, az előlapi köriratban elhelyezett holló helyettesítette. A reneszánsz uralkodó madonnás aranypénzeinek jelenleg tizennyolc típusát ismerjük. A tizennyolc típus számtalan apró stiláris, ábrázolásbeli különbséget mutat, de az igazi határválasztó közöttük mégis az, hogy az 1470-es években vert érmeiken Máriát még fátyolban ábrázolták, ezt követően pedig koronával. A korszak körmöci aranyforint-típusait nemcsak szép, reneszánsz kapitális betűkből álló körirataik kötik össze, hanem hasonló éremképük is. Mátyás madonnás pénzeinek körirataira egyébként még a gótikus majuszkuláris írás a jellemző; az 1470-es évek végén kezdődik meg az írásváltás, aztán az 1480-as évek végére egységes reneszánsz kapitális írásmód alakul ki a körmöci arany- és ezüstvereteken. Az aranyforintok esetében az egység azonban nem jött, nem jöhetett létre: a „keleti” pénzverdékre (Nagybánya, Nagyszében) konzervativizmus volt jellemző. Körnöcbányán a CNH II. 210. (UG K8) típus készült, melyen koronás Madonna a bal karjában tartja a kis Jézust, akit hajjal (vagy dicsfényel?) ábrázolt a vésnök; a Madonna balján váza látszik virággal. Ezeknek az aranyforintoknak a köriratai reneszánsz kapitális betűket mutatnak. Az írásmód-váltásra tehát Körnöcbányán került sor. Nagybányán például CNH II. 208B (K15) típust verték, miközben Nagyszébenben CNH II. 208A (UG K21), CNH II. 208B (UG K20) típusokat. Mindegyik körirata még az eddig megszokott gótikus írásmód. A CNH II. 208A típus nagyszebeni változatainak hátlapi éremképében a „bogáncsvirágos” Madonnát láthatjuk,

¹⁶ Gyöngyössi M.: *Florenus hungarialis* i. m. 49. A CNH II. 204A (UG K1és K5) típushoz: Huszár Lajos: Mátyás pénzei. In: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I–II. (Szerk. Lukinich Imre.) Bp., 1940. I. köt. 552.; Huszár L.: A budai pénzverés i. m. 96. A Szent László-ábrázoláshoz: H. Kolba J.: Szent László alakja i. m. 225–226.

a kis Jézus inkább kopasz. A CNH II. 208B típus „rozettás” madonnája viszont már a mindkét verdéből kikerült aranyforintokon hajas kis Jézust tart a karjában. Mátyás uralkodásának a végére a nagybányai és a nagyszebeni aranyforintok éremképe durvább és kezdetlegesebb lett, ezzel is magyarázható az, hogy ebből a két verdéből összességében jóval több típust ismerünk, mint Körmöcbányáról.¹⁷

K P

182–183. A K–P verde- és mesterjegyű UG K7-3 változatot a korábbi kutatás 1472–1478 közé keltezte, hiszen a fátylas madonnás aranyforintokhoz tartozik, tipológiai okokból így későbbi verése nehezen elképzelhető. A verető kamaraispánt Modrárral vagy Peck Pállal azonosították. Újabbán 1486-ra keltezik, és Peck Pál veretének tartják.

A körmöci „Ringbürger” Modrárral Pál az 1440-es években nagyidai kapitány volt, majd 1451-ben Greniczert Ágoston volt kassai bíróval bérbe vették a kassai pénzverést. 1457-ben Mátyás fogolytársa volt. Modrárral Pál kamaraispáni említései pénzreform előttiek, az irodalomban mégis megjelent az a nézet, hogy egyes – tipológiai indokok alapján nyilvánvalóan az 1470-es években vert – „P” mesterjegyű körmöci vereteket ugyanolyan joggal kapcsolhatunk hozzá, mint Peck Pálhoz.¹⁸

Körmöcbányán az 1442–1443-as adóösszeírás szerint több „Pekch” nevű polgár is lakott, ám ez önmagában még nem jelent semmit, mivel a „Pekch” eredetileg foglalkozásnév: „sütő”. Az viszont nem világos, hogy közülük esetleg egyesek milyen (rokon) viszonyban álltak a későbbi körmöci kamaraispánnal. A nemesi származású Peck 1470-ben tűnik fel, amikor egy adósságyügyben bevádolták a bécsi városbíró előtt. Helyette azonban a tárgyalásra Ernuszt János kincstartó levele érkezett meg, akinek Peck familiárisa volt: így Ernuszt magának követelte a joghatóságot az ügyben. Úgy tűnik, az adósságyügy nem ingatta meg Ernuszt bizalmát familiárisában: 1472–1473-ban az Ernuszt kezében lévő Turóc vármegye alispánja, majd 1474–1480 között ispánja volt. Ernuszt halála után a királyi szolgálatába léphetett: 1479-ben a szklabinjai királyi vár várnagyaként említi egy királyi oklevél. Beatrix két 1486 eleji levele alapján 1485–1486-ban biztosan körmöcbányai kamaraispán volt, de verdejegyek alapján feltételezhető,

¹⁷ Gyöngyössi M.: *Florenus hungaricalis* i. m. 56–59. Lásd még: Kováts Ferenc: *Tanulmányok a magyar középkori pénzverés köréből. Numizmatikai Közlöny*, 8 (1909) 9–10., 12–13.; Huszár L.: *Mátyás pénzei* i. m. 566–568.; Gyöngyössi Márton: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*. (Doktori mester munkák.) Bp., 2003. 66., 68., 70–71.; A katalán leletben is előforduló típusok közül Körmöcbányán vert fátylas madonnás aranyforint a CNH II. 209C (UG K7), Nagybányán vert fátylas madonnás aranyforint a CNH II. 209A (UG K12); míg Körmöcbányán vert koronás madonnás aranyforint a CNH II. 210. (UG K8), Nagybányán vert koronás madonnás aranyforint a CNH II. 208A (UG K15); továbbá Nagyszebenben vert koronás madonnás aranyforintok a CNH II. 208B (UG K20), 208A (UG K21), 208E (UG K22) típusok.

¹⁸ Modrárral Pál működéséhez (további irodalommal): Gyöngyössi M.: *Pénzgazdálkodás* i. m. 277. Okleveles említései: Horváth T. A.–Huszár L.: *Kamaragrófok* i. m. 29., Soós F.: *A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői* i. m. 102., 104. Az 1460-as években Modrárral Pál fia, András viselt több helyütt kamaraispáni tisztséget.

hogy már korábban – Mühlstein Vid kamaraispánsága idején – is részt vett a körmöci pénzverésben.¹⁹ A katalán leletben két példánnyal képviselt arany felbukkan a korabeli *mohácsi* és *rigyáci* leletben is.

184–186. A K–V/A verde- és mesterjegyű UG K8-1 változatot Mühlstein Vid és Langsfelder Ágoston közös körmöci kibocsátásának tartotta a régebbi kutatás, és 1479–1483 közöttre keltezte. A kelteztést a két személy működési idején túl erősíti az aranyforinton látható új éremkép: koronás madonna a gyermek Jézust bal karjában tartja. A verési időt újabbán 1476–1478 közé datálják.

A Langsfelder-család körmöci polgárcsalád volt. Közülük Keresztély, Ágoston apja 1441-ben és 1450-ben is szerepel. Mátyás király 1478–1479-es bányavárosi látogatása alkalmával az Ágoston által nagyon kedvelt Langsfelder Jánosnak (és utódainak) adományozta a körmöcbányai cementezőmesteri tisztséget örökjogon. János – és utódai – ezért (is) használták a Schaidert nevet. Langsfelder Ágoston végrendelete 1485. január 12-én kelt. Ez a végrendelet fontos forrás a Langsfelder család vagyoni helyzetére, az általuk alapított kápolnára (és az abból kifejlődő Szent Katalin templomra). Langsfelder három körmöcbányai kórházat is megadományozott. A Mühlstein-család viszont Nürnberg vidékéről származott. Mühlstein Vid Ernuszt János kincstartó bizalmasa és a bányavárosok egyik legtekintélyesebb polgára volt, lehetséges, hogy Boroszló közvetítésével került Magyarországra. Fia, vagy testvére, András az 1480-as években budai tanácsstag volt. Mühlstein Vid 1465-ben Ernuszt Jánossal és Thúz Jánossal együtt akarta megvásárolni a besztercebányai Jung-féle bányákat, ám végül a vételből kimaradt: Ernuszt és Thúz feleztek. Mühlstein Vid 1473-ban viszont 3000 aranyforintért megvásárolta Beckensloer Jánostól annak Sandbergen fekvő bányabirtokát. 1472-ben, 1473-ban és 1479-ben zólyomi alispán és várispán volt. A királyi pár 1478-as látogatásaikor Körmöcbányán és a bányavárosokban a kíséret tagjai között van Nagylucsei Orbán prépost, későbbi kincstartó mellett Mühlstein Vid körmöcbányai kamaraispán is. Kérésére Mátyás örökre elengedte számára a besztercebányai bányákban nyert zöld festék után fizetendő urburát. 1481-ben mint besztercebányai polgár szerepel.²⁰ A katalán leletben három példányban képviselt típus három magyarországi leletben is szerepel: *Mohács*, *Szászrégen* és *Zágráb*.

¹⁹ Peck Pál működéséhez (további irodalommal): Gyöngyössi M.: *Pénzgazdálkodás* i. m. 287–288. Okleveles említése: Huszár L.: *Kamaragrófok ... kiegészítés* i. m. 57., Soós F.: *A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői* i. m. 102.

²⁰ Langsfelder Ágoston és Mühlstein Vid működéséhez (további irodalommal): Gyöngyössi M.: *Pénzgazdálkodás* i. m. 271–272., 278–280. Okleveles említései: Horváth T. A.–Huszár L.: *Kamaragrófok* i. m. 30.; Huszár L.: *Kamaragrófok ... kiegészítés* i. m. 57.; Soós F.: *A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői* i. m. 102.

K P

187. A K–P verde- és mesterjegyű UG K8-2 változatot a korábbi kutatás a már említett Peck Pál körmöci kamaraispán veretének tartotta a kutatás, és 1480–1483 közé keltezte. Újabban 1486-ra kelteznek a *zágrábi* leletből is ismert aranyforintot.

n ✖

188. Az n–kereszt verde- és mesterjegyű UG K1-17 változat a fentebb már szereplő Firenzei Kristóf nagybányai verete, amelyet a kutatás 1463–1464 keltez. A változat felbukkan a *gombosi* leletben is.

n †

189. Az n–V felett kereszt verde- és mesterjegyű UG K1-18 változatot a korábban már említett Mühlstein Vid 1467-ben vert nagybányai veretének tartja a korábbi kutatás. Ilyen aranyforint egyébként a *lepavina* leletből is ismert.

n ☒

190–191. Az n–címerpajzsban bányászkalapács és ék verde- és mesterjegyű UG K1-22 változat kollektív nagybányai veret, amelyet a korábbi kutatás 1470-re, az újabb 1468–1469-re keltez. A katalán leletben két példánnyal is képviselt típus több magyarországi leletben is felbukkan: *Gombos*, *Mohács*, *Nagyszékely*, *Rábacsécsény* leleteiben biztosan, *Lepavina*, *Szászrégen*, *Zágráb* esetében pedig feltételezhetően (a verdejegy alapján).²¹

192–193. Az n–címerpajzsban bányászkalapács és ék verde- és mesterjegyű UG K15-6 típus szintén kollektív nagybányai veret, amelyet 1481–1487 között bocsátottak ki (újabbban ezt 1479 és 1482 közé teszik). A katalán lelet két darabja Magyarországon sem ritka, hiszen a *lepavina* és a *rigyácsi* leletekben is voltak példányok, míg a verdejegy képviselve volt a *mohácsi*, a *nagyszékelyi* és a *zágrábi* leletekben.²²

n §

194–195. Az n–címerpajzsban hattyú verdejegyű UG K15-9 változatot a korábbi kutatás Osztópáni Zöld István 1483-tól

Nagybányán vert forintjaként azonosította a korábbi kutatás. Újabban 1483–1485 közé kelteznek.²³

Az Osztópáni-család somogyi eredetű, már a 14. század utolsó negyedében szerepelnek. A család nevezetesebb tagjai között találunk szlavón vicebánt (Dénes – 1405), de somogyi alispánt is (Péter – 1428, 1435–1437). A család egyik ága később „Osztópáni Zöld”-nek nevezte magát. Osztópáni Zöld István – a későbbi nagybányai kamaraispán – már az 1470-es években feltűnik az írott forrásokban: először a nádori kancellárián működött, majd Korotnai János nádori ítélőmester helyettese lett; 1472-ben somlyói, 1477-ben cseszneki várnagyként említik. 1483–1490 között töltötte be – talán folyamatosan – (1485-ben Jung Alberttel közösen) a nagybányai kamaraispáni tisztet, 1489-ben mint a nagybányai kastély várnagya szerepel. Származásával és Nagybányára kerülésével kapcsolatban sok a feltételezés, működésének kevés írott dokumentuma ismert. A család egy másik tagja – talán István testvére – János 1484-ben Abaúj és Zemplén vármegyék ispánja volt. A nagybányai aranyforintok mesterjegyei alapján az Osztópáni Zöld-család címerállatát a numizmaták hattyúként határozták meg.²⁴ A katalán leletben szereplő két darab párfjai több magyarországi leletben is felbukkannak, így *Gombos* és *Rigyác* biztosan, *Lepavina*, *Mohács*, *Nagyszékely* és *Zágráb* (az ismert verdejegyek alapján) feltételezhetően tartalmazta ezt a változatot.

n ☒

196. Az n–címerpajzsban három kagyló verdejegyű UG K15-4 változat Jung Albert nagybányai verete, amelyet a korábbi kutatás 1485 körülre, az újabb 1476–1485 közé keltez.²⁵

A Jung család selmecebányai eredetű volt, egyes (budai) tagjait Edlasperger, illetve Juncker, besztercebányai tagjait viszont Schwemgrätzel néven is említik a korabeli források. A Jung család tagjai évtizedeken keresztül üzemeltették a besztercebányai rézbányák jelentős részét. Jung Albert édesapja, Jung Péter körmöci, majd budai kamaraispán volt. Jung Albert tevékenysége több pénzverdében is nyomon követhető: írott források csak nagybányai kamaraispánként említik, mesterjegye (családi címere) azonban nemcsak nagybányai vereteken, hanem nagyszébeni aranyforintokon is szerepel. Folyamatos nagybányai működését nemcsak a verdejegyek igazolják, hanem egy másik adat is: 1482-ben a király parancsára a nagybányai cementezőműben 100 aranyforintot fizettek ki neki a nagybányai kastély épületeire. 1491-ben a besztercebányai Kolman-féle bányaművek örökösödési ügye kapcsán tűnik fel ismét Jung Albert neve. Kolman János halála után ugyanis annak özvegye, Margit, fivére, Jung Albert javára végrendelkezett. Az özvegy halálát követően Jung Albert

²¹ A mesterjegyhez: *Soós F.*: A magyar fémpezékek i. m. 47.

²² A leletközlés a két darabban kapcsolatban téves meghatározást tartalmaz: UG K12-1. Ám a vereteken koronás madonna látható, így azok nem lehetnek a CNH II. 209A típusba tartozók (fátylas madonna), hanem a CNH II. 208A típushoz kell sorolni őket.

²³ A mesterjegyhez: *Soós F.*: A magyar fémpezékek i. m. 48.

²⁴ Osztópáni Zöld István működéséhez (további irodalommal): *Gyöngyössi M.*: Pénzgazdálkodás i. m. 285–286. Okleveles említései: *Horváth T. A.*–*Huszár L.*: Kamaragrófok i. m. 30.; *Huszár L.*: Kamaragrófok ... kiegészítés i. m. 57.; *Soós F.*: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztviselői i. m. 103.

²⁵ A mesterjegyhez: *Soós F.*: A magyar fémpezékek i. m. 48.

nemcsak az özvegyére, hanem a Kolman-hagyaték többi részére is igényt támasztott, és erőszakkal birtokba is vette azokat. Rövid birtoklása során teljesen elhanyagolta a művelést, és gyorsan értékesítette a meglévő készleteket és a felszerelést. Beatrix királyné közbenjárására visszahelyezték a bányák birtokába Kolman János másik két örökösét, Jung Jakabot (Kolman Jánosné első házasságából származó fiát) és Tylman Miklóst, akik az erőszakos birtokfoglalás előtt irányították az egykor jól jövedelmező vállalatot. A csődhelyzetből a Thurzóktól fölvetett tetemes összegű kölcsönökkel igyekeztek menekülni (véltetőleg Jung Albert egyes beszercebányai polgárok felé fennálló 3000 aranyforintnyi tartozása is a vállalatot terhelte), végül pedig önként lemondtak a bányaművelésről. Jung Albert és Jung Jakab a vállalathoz fűződő jogigényüket Szatmári Ferencre ruházták, akinek testvérétől, György királyi titkártól azt Thurzó János vette meg mintegy 1900 aranyforintért.²⁶ A változat korabeli magyarországi leletekben is felbukkan, így *Lepavina*, *Mohács* és *Rigyác* leleteiben is.

h

197. A **h–O** verdejegyű UG K3-7 változat Wenzel Oszvald nagyszzebeni polgármester verete, amelyet a korábbi kutatás 1465-re, az újabb pedig 1458-ra keltez.

A vélhetőleg cseh(országi) eredetű családból származó Wenzel Oszvald 1454–1458 között volt a város polgármestere, nagyszzebeni kamaraispánként 1456-ban említik, Nicolaus de Wagio-val és Firenzei Kristóffal együtt. A gazdag és tekintélyes Wenzel Oszvald, akinek háza a nagyszzebeni Grosser Ring déli oldalán, a város előkelőségeinek házai között állt, 1468-ban tagja volt annak a delegációnak, amely Medgyes városában átadta Mátyás királynak azt a 15000 aranyforintot, amelyet a nagyszzebeni felkelés-kísérletért róttak a városra. Kamaraispánként Wenzel Oszvaldot oklevélben tehát csak 1456-ban említik, és V. László – Hunyadi János halála után vert – nagyszzebeni aranyforintjának verdejegyét az ő jegyeként oldhatjuk fel. Ez a verdejegy egyébként azonos a fenti Mátyás-kori darab verdejegyével. Oszvald polgármester tehát V. László uralma végén és a Mátyás-kor elején (mivel a későbbi nagyszzebeni aranyforintokról már hiányzik ez a verdejegy) játszott meghatározó szerepet a kamara élén. Az V. László-kori és a Mátyás-kori aranyforint azonos verdejegy alapján feltételezhetjük, hogy az új király első – tehát 1458-ban kibocsátott – nagyszzebeni verete a fenti, Wenzel Oszvald jegyével ellátott változat lehet.²⁷

²⁶ Jung Albert működéséhez (további irodalommal): Gyöngyössi M.: Pénzgazdálkodás i. m. 261–264. Okleveles említései: Horváth T. A.–Huszár L.: Kamaragrófok i. m. 30.; Soós F.: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztviselői i. m. 103.

²⁷ Wenzel Oszvald működéséhez (további irodalommal): Gyöngyössi Márton: Oszmán–török ellenjegy középkori magyar aranyforintokon. *Folia Archaeologica*, 51 (2003–2004) 183–184. Okleveles említése: Horváth T. A.–Huszár L.: Kamaragrófok i. m. 29.

h

198. A **h–M** verdejegyű UG K5-1 változatot a korábbi kutatás Melchior Aurifaber és Mikolai Angyal István vereteként 1468–1470 közé keltezte, a verési idő azonban a két kamaraispán működési ideje alapján valószínűsíthetően 1461 és/vagy 1467 lehet.

Melchior Aurifaber már a 15. század első felében a nagyszzebeni vezetőréteghez tartozott, székbíró is volt. Az 1470-es években még Nagyszzeben tehetős polgárai között találjuk, városi tanácsos is volt. 1461-ben és 1467-ben nagyszzebeni kamaraispán volt Mikolai Istvánnal. Mikolai Angyal István fejér megyei kisbirtokos volt, aki Budán tanulással deák címet szerzett, majd budai polgár és kereskedő lett. (Valódi vezetékneve tehát „Angyal” volt, a „Mikolai” származáshelyére utal.) Állatkereskedéssel foglalkozott: hitelben szállított állatokat Pozsonyba. Több ízben Buda város bírja volt (1446, 1454, 1468), képzettségét a kincstárban és a tárnokszéken kamatoztatta. 1466-ban belekeveredett egy Csongrád megyei hatalmaskodásba, 1471-ben altárnokmester, 1475-ben Buda város *iudex pecuniarum*-ja volt.²⁸ A K5-1 változat egyébként felbukkan a *zágrábi* leletben.

h

199. A **h–címerpajzsban három kagyló** verdejegyű UG K5-6 változat a már említett Jung Albert nagyszzebeni verete, amelyet a korábbi kutatás 1468–1470 közé, az újabb 1468–1469-re keltez. Ilyen verdejegyű aranyforint a *zágrábi* leletben is volt.

h **T**

200–203. A **h–T** verdejegyű UG K21-1 változat Altemberger Tamás nagyszzebeni polgármester verete, amelyet a régebbi kutatás 1482–1489 közé, az újabb viszont 1470–1490 közöttre keltezi.²⁹

Altemberger Tamás neve az erdélyi Körösbánya német nevéből (Altenberg) származik. Eleinte egy „másik” családnevet is használt: Thanhausernek nevezte magát például a bécsi egyetem matrikulájában. 1451-ben a bécsi egyetem hallgatója volt, 1454-ben *baccalaureus artium*, 1456-ban *magister artium*, 1459-ben *baccalaureus iuris canonici* fokozatot szerzett. 1461-ben és 1464-ben az egyetemen a magyar nemzet prokurátoraként szerepel. 1467 őszén már biztosan Nagyszzebenben tartózkodott. 1470-től 1490-ig Nagyszzeben város polgármestere, két alkalommal pedig királybíró volt (1481, 1491). Végrendeletéből kitűnik, hogy igen jelentős vagyonra

²⁸ Melchior Aurifaber és Mikolai Angyal István működéséhez (további irodalommal): Gyöngyössi M.: Pénzgazdálkodás i. m. 275–276. Okleveles említései: Horváth T. A.–Huszár L.: Kamaragrófok i. m. 29–30.; Soós F.: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztviselői i. m. 104–105.

²⁹ A négy aranyforintot a lelet feldolgozó pontatlanul határozta meg (UG K20, K21-2), de a fényképek alapján megállapítható, hogy valamennyi darab a K21-1 típusozhoz tartozik.

tett szert. Vagyona ólomkereskedelemből, bányászati vállalkozásokból (az aranyosbányai bányakamara kamaraispánja is volt), vámbéletekből (harmincadispán is volt) és pénzületekből származott. Harmadik feleségével, Vízaknai Afrával együtt többször is szerepelnek az 1486–1491 közötti nagyszebeni cementezési jegyzőkönyvekben mint aranybeszolgáltatók. Altemberger nevéhez fűződik egy német városi és bányajogi gyűjtemény összeállítása az úgynevezett *Codex Altembergerbe*. Mivel az 1491-es polgármester-választáson alulmaradt Hecht (Csukás) Györggyel szemben, kiszorította Hahn (Kakas) Lőrincet a királybírói tisztségből, hogy helyére ő maga ülhesse. 1491. június 30-án halt meg Budán.³⁰ Ilyen verdejegyű aranyforintot ismerünk a *gombosi*, a *rigyáci* és a *szászrégeni* leletből is. A verdejegy alapján lehetett ilyen darab a *lepavina*, a *mohácsi* és a *zágrábi* leletben is.

204–205. A katalán lelet két h–M/T verdejegyű UG K22 változata a már említett Melchior Aurifaber és Altemberger Tamás nagyszebeni veretei, amelyeket a régebbi kutatás 1482–1490 közöttre, az újabb 1479–1485 közé keltez. A típus felbukkan a *szászrégeni* leletben is, a verdejegy ismert továbbá a *lepavina* és a *mohácsi* leletből.

II. Ulászló (1490–1516)

pénzverését nagyon sokféle aranyforint-típussal és változattal jellemezhetjük. A körmöci veretek továbbra is önálló tipológiai sort alkotnak, míg Nagybánya és Nagyszeben között típusazonosság figyelhető meg. Az aranyforintokon a hollót a lengyel sas váltotta fel, egyes típusok esetén feltűnik a cseh oroslán is. A két keleti verde Lakos János megfigyelése szerint két alaptípust változtatott: „... az oszlopok számának és alakjának változtatásával különböztetik meg az egymást követő emissziókat, majd újra föltűnik a gubós, illetve Szebenben a rozettás típus is”. A két verde számára azonos típusok készültek, Lakos szerint Nagybányán két műhellyel kell számolnunk. A vegyesen gótikus majuszkuláris és reneszánsz kapitális betűformákat mutató köriratok kettős gyöngyör között futnak. A korszakban vert körmöci aranyforintok köriratait viszont kevés kivételtől eltekintve reneszánsz kapitális írásmód jellemzi. Ulászló aranyforintjain viszont újfajta Szent László-ábrázolás jelenik meg: a lovagkirályt már teljes páncélatban ábrázolják, csatakötegy helyett comb-, szemérem-, térd- és lábvértet visel. Jobbjában alabárdot tart, baljában pedig továbbra is országlalmát.³¹

³⁰ Altemberger Tamás működéséhez (további irodalommal): *Gyöngyössy M.*: Pénzgyűjtés i. m. 244–246. Okleveles említései: *Horváth T. A.*–*Huszár L.*: Kamaragrófok i. m. 30.; *Huszár L.*: Kamaragrófok ... kiegészítés i. m. 57.; *Soós F.*: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 105.

³¹ *Gyöngyössy M.*: *Florenus hungaricalis* i. m. 59–60. Lásd még: *Kováts F.*: *Tanulmányok* i. m. 10–12., *Lakos János*: II. Ulászló pénzverése. *Numizmatikai Közöny*, 58–59 (1959–1960) 27–31.; *Gyöngyössy M.*: *Pénzgyűjtés* i. m. 166–168. A Szent László-ábrázolás: *H. Kolba J.*: *Szent László alakja* i. m.

Ulászló aranyforintjain megváltozott a Szűz Mária-ábrázolás is: a Thurzók századfordulón vert aranyforintjain a vésnőkök a madonnát holdsarlóra helyezték (CNH II. 256., UG L7). Ezt követően a pénzeket általánossá váló holdsarlós Mária, az apokaliptikus asszony (*mulier amicta sole*) – amint azt Marosi Ernő megállapította – a guldinerekkel vonul be a Szent László-ikonográfiába is (Szent László, Szűz Mária lovagja).³²

1503-ban megjelennek a magyar forgalmi pénzek az évszámok, így az aranyforintokon is. Aranypénzeink esetében az évszámot a hátlapi körirat végére helyezték. Érdekes módon, az évszámok pénzek korában az a tipológiai kapcsolat, amely Nagybánya és Nagyszeben között korábban fennállt, megszakadt: Nagyszeben is saját, egyéni típusait kezdte el verni. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy mindhárom verdében egyeduralkodóvá vált a köriratokban a reneszánsz kapitális írásmód, másrészt mindhárom verdében különálló, saját tipológiai és stílári rendszer szerint verték az aranyforintokat – nincs egységes irányítás. A magyar aranypénzverés az elkövetkező időszakra „háromágúvá” vált.³³

226. Az aranyforintokon a hollót a lengyel sas váltotta fel, egyes típusok esetén feltűnik a cseh oroslán is (például CNH II. 258B, UG L1). Lakos János osztályozása azonban szigorúan tipológiai alapon áll, nem veszi figyelembe, hogy egy-egy típus verőtövént néha évek múltán is elővehették, és azzal újra verhetek pénzt. Az évtized első felének nagybányai és nagyszebeni verete a CNH II. 255L (UG L10, L28) típus. A vegyesen gótikus majuszkuláris és reneszánsz kapitális betűformákat mutató köriratai kettős gyöngyör között futnak, éremképeben az előlapon nyílt koronájú madonna látszik, mellette két-két gótikus trónoszlop. A kis Jézust fedetlen fővel, kopaszon ábrázolta a vésnök. Néhány év múlva Nagybányán a CNH II. 255A (UG L20) típusra tértek át, majd Nagyszebenben is. Nagybányán vert típus volt az évtized vége felé a CNH II. 255J (UG L13) (kétoldalt két-két egyforma magasságú, vékony oszlop) érme. A nagybányai verdében azonban újabb és újabb típusok jelentek meg, míg Nagyszebenben – például a CNH II. 255C (UG L23) kétoldalt egy-egy reneszánsz oszlop – a Thurzók kamaraispánságuk első öt évében minden évben új aranyforint-típust terveztek. Erre azért volt szükség, mert a verdejegy nem változott évről-évre, az egyes emissziók elkülönítése csak így volt lehetséges. Így verették a CNH II. 256. (UG L7) (Madonna félholdon; Szent László vértetve, hosszú köpenyben, baljában hosszúnyelű alabárd) típust is. A korszakban vert körmöci aranyforintok köriratait kevés kivételtől eltekintve reneszánsz kapitális írásmód jellemzi.

³² *Marosi Ernő*: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. Bp., 1995. (Művészettörténeti Füzetek / Cahiers d'histoire de l'art 23.) 84., *Gyöngyössy M.*: *Florenus hungaricalis* i. m. 60.

³³ *Gyöngyössy M.*: *Florenus hungaricalis* i. m. 61. Lásd még: *Kováts F.*: *Tanulmányok* i. m. 11–13.; *Gyöngyössy M.*: *Pénzgyűjtés* i. m. 173–174. Körmöcbányán tizennégy évig már csak egy típust vertek: a CNH II. 260B (UG L8) aranyforintot. Szép reneszánsz kapitális betűkből álló köriratában (WLADISLAI D G R VNGA(RIE), S LADISLAVS – REX 1503) csak az évszámot kellett változtatni. Nagybányán a 16. század első éveiben visszatértek a CNH II. 255A (UG L20) típus verésére, amelyet mintha a CNH II. 255C (UG L23) típus verésével változtattak volna. 1506-tól vertek évszámok és „bogáncsvirágos” aranyforintokat: például CNH II. 259C (UG L25) (Madonna dicsfény nélkül, a lengyel sas pajzs nélkül). Köriratai reneszánsz kapitális betűformákat mutatnak, (WLADISLAVS R VNGARIE, S LADISLAVS REX 1506) az előlapi körirat – eltérően a körmöcbányaiaiktól – nominativusban áll. Nagyszebenben például a CNH II. 261B (UG L37) (kétoldalt egy-egy rozetta) típust bocsátotta ki a verde. Végül a CNH II. 261A (UG L38) (Madonna alacsony koronával, lábainál a lengyel sas pajzsban) típusú aranyforintot is verték Nagyszebenben. A korabeli nagyszebeni köriratokra is kapitális írásmód, az előlapra pedig hol nominativus, hol genitivus a jellemző.

206. A K–M/AF/B verdejegyű UG L1-3 típus Hellebrand András és Körnidel Ferenc körmöci kamaraispánok verete 1496-ból.

Hellebrand András selmebányai polgár 1478-ban a királyi pár bányavárosi látogatásakor tagja volt a selmebányai fogadó küldöttségnek. Részt vett a selmebányai Glanzenberg egy részét művelő társulatban, mely 1504-ben megszerezte a Schuchmarkthoz tartozó és beomlott altárnát. Végrendelése 1507-ben kelt. Körnidel sem csak a pénzverésben volt érdekelt, hanem bányavállalkozó is volt: 1509-ben társakkal együtt megszerzett egy altárnát Selmebányán.³⁴ A változat ismeretes a *nagyszékelyi* leletből is.

207. A K–H verdejegyű UG L7-2 típus Thurzó János körmöci kamaraispán verete, amelyet a régebbi kutatás 1501–1502-re keltezett, készítési idejét újabban bővebb intervallumba helyezik, 1496–1507 közé.

Thurzó János 1437-ben született Lőcsén, eredetileg egyházi pályára készült. 1460 táján kezdte meg önálló kereskedői tevékenységét, megismerte a rézfinomítás tudományát, Krakóba költözött. 1477-től krakkói városi tanácsos volt, krakkói sógorával közösen építette fel a Mogiła-i kohót. Vízkiemelő kerekek létesítésével kívánta a magyarországi nemesfémtermelést föllendíteni. Fiaival és a Fuggerekkel közösen bérletbe vette a Besztercebánya környéki bányákat. A „közös magyar üzlet” a Fuggerekkel 1495-ben jött létre, a szerződést 1496-ban kiegészítették, ezután minden bevételt feleztek. Ezt a megállapodást a király, II. Ulászló is jóváhagyta 1498-ban. 1498. január 1-jétől Thurzó János és fia, György a körmöci kamara ispánjai lettek. A következő évben a Fuggerekkel megkötött újabb szerződésük értelmében a négy évre (évente 14000 aranyforintért) bérbe vett körmöci kamarából származó hasznon és a veszteségen is „feleztek” a Fuggerekkel. 1503-ban újabb megállapodás született: pénzváltási feladatokra faktort (megbízottat) helyeztek Budára, kizárólag a Fuggerek pénzéből. 1505–1508 között Szatmári Györggyel közösen elvállalta egyes, már üzemen kívüli nagybányai bányák újbóli üzemeltetését, cserébe felmentését kérte a nemesfém-beszolgáltatási kötelezettség alól. Rövid nagybányai működése során részt vett az aranyforint-verésben is. 1508-as haláláig ő vezette a magyarországi Fugger–Thurzó vállalkozást és a körmöci kamarát.³⁵

³⁴ Hellebrand és Körnidel működéséhez (további irodalommal): *Gyöngyössy M.*: Pénzgazdálkodás i. m. 260., 269. Okleveles említéseik: *Huszár L.*: Kamaragrófok ... kiegészítés i. m. 57.; *Soós F.*: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztviselői i. m. 102.

³⁵ Thurzó János működéséhez (további irodalommal): *Gyöngyössy M.*: Pénzgazdálkodás i. m. 304–306. Okleveles említéseik: *Horváth T. A.*–*Huszár L.*: Kamaragrófok i. m. 31.; *Huszár L.*: Kamaragrófok ... kiegészítés i. m. 58.;

208. A K–G verdejegyű UG L8-2 típus, 1511-es évszámmal Thurzó György körmöci kamaraispán verete.

Thurzó György apjával, Thurzó Jánossal 1498. január 1-jétől töltötte be a körmöcbányai kamaraispáni tisztelet, legalábbis az 1499-es Fugger–Thurzó szerződés szerint. Thurzó György 1503-ban feleségül vette Ulrich Fugger Anna nevű leányát. Apja halála után egyedül látta el a kamaraispáni feladatokat, és rá hárult (volna) a Fugger–Thurzó vállalkozás hathatós magyarországi képviselője is. Az 1514. októberi országgyűlés határozata nyomán azonban le kellett mondania kamaraispáni tiszteletéről, sőt a besztercebányai bérlet is veszélybe került. A bányavárosok panaszára eljárás indult a Thurzók ellen, de a vizsgálat során nem sikerült bebizonyítani a vádakokat: 1515 júniusában a király megerősítette Thurzó Györgyöt, Eleket és Jánost az egész körmöci kamara bérletében. A viharok elvonultával György ismét kamaraispánként tűnik a szemünk elé: jelen volt Bécsben a Habsburg–Jagelló szerződés megkötésekor is. Ám nem akart tovább az udvarban maradni és a besztercebányai vállalkozás ügyeit intézni, sőt szeretett volna a vállalkozásból is kiválni: 1517-ben fáradtan és „kishitűen” (Jakob Fugger) Augsburgba költözött. 1520-ban II. Lajos 25000 aranyforinttal tartozott neki.

Bár a körmöci pénzverés és nemesfémtermelés ismét visszakerült a Thurzók kezébe, a tényleges irányító ezután fokozatosan György öccse, Elek lett.³⁶

209. A kutya–kakas mesterjegyű UG L20-12 típus Cseh Máté és Kakas Lőrinc nagybányai kamaraispánok verete, amely 1495 körülre keltezhető (Szűz Mária jobbán „n” verdejegy látható).³⁷

Hahn (Kakas) Lőrinc 1494-ben és 1495-ben Cseh Mátéval együtt volt nagybányai kamaraispán. Hahn korábban hosszú ideig nagyszombati királybíró volt, csak 1491-ben szorította ki e tisztségből Altemberger Tamás, aki ekkor veszített a polgármester-választáson.³⁸ Ilyen verdejegyű példány a *zágrábi* leletből is ismeretes.

Soós F.: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztviselői i. m. 102–103.

³⁶ Thurzó György működéséhez (további irodalommal): *Gyöngyössy M.*: Pénzgazdálkodás i. m. 303–304. Okleveles említéseik: *Horváth T. A.*–*Huszár L.*: Kamaragrófok i. m. 31–32.; *Huszár L.*: Kamaragrófok ... kiegészítés i. m. 58.; *Soós F.*: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztviselői i. m. 102.

³⁷ A mesterjegyhez: *Soós F.*: A magyar fémpénzek i. m. 49.

³⁸ Cseh Máté és Kakas Lőrinc működéséhez (további irodalommal): *Gyöngyössy M.*: Pénzgazdálkodás i. m. 249–250., 257–258. Okleveles említéseik: *Horváth T. A.*–*Huszár L.*: Kamaragrófok i. m. 31.; *Soós F.*: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztviselői i. m. 103.

210–211. Az **n/P**-címerpajzsban bányászkalapács és ék verdejegyű UG L13-3 típus nagybányai kollektív veret, 1500 körülre keltezhető.

212. Az **n-A** verdejegyű UG L23-1 típus Ambrus deák nagybányai kamaraispán verete.

Ambrus deákat 1505-ben és 1506-ban említik nagybányai kamaraispánként. Az említésekből nem derül ki, hogy mi volt a családi neve, így egyelőre személyében a pénzügyigazgatás egyik művelt, *litteratus* tagját tisztelhetjük.³⁹

213. Az **n-H** verdejegyű UG L25-3 típus, 1507-es évszámmal, Thurzó János már említett nagybányai vállalkozásának az emléke.

214. A **h-M/A** verdejegyű UG L28-3 típus az 1493-ban kamaraispánként említett Agatha János polgármester és Mydwescher (Szabó) Jakab székbíró verete.⁴⁰

Agatha János az 1493-as polgármester-választáson legyőzte Hecht Györgyöt. A győzelem után – „a győztes mindent visz” alapon – Agatha János Mydwescher Jakab székbíróval együtt átvette a kamara igazgatását is, Hecht bizalmi embereit eltávolították. II. Ulászló király azonban Hecht pártját fogta: felszólította a nagyszzebeni polgárokat, hogy ne akadályozzák az aranyforint-verést, és a Hecht György kamaraispán által az aranyforintok próbájára kiválasztott és kirendelt polgártársat ezen tisztség ellátásától ne tartsák vissza, mivel a kamara ügyvitelét nem ők végzik. Az ügynek ezzel nem lett vége: 1494-ben a királyhoz küldöttséget menesztettek „ratione cimenti”. Agathanak és Mydweschernek a következő évi polgármester-választáson győztes Hechtnek végül át kellett adniuk a kamarát.⁴¹ Az L28-3 változat látható az Adam Berg kiadásában, 1598-ban megjelent *New Müntz-Büech* című

³⁹ Ambrus deák működéséhez (további irodalommal): *Gyöngyössy M.*: Pénzgazdálkodás i. m. 246–247. Okleveles említései: *Huszár L.*: Kamaragrófok ... kiegészítés i. m. 58.; *Soós F.*: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 103.

⁴⁰ A leletfeldolgozás a veretet az UG L28-4 típusba sorolta, de a fénykép alapján a fenti meghatározás a helyes.

⁴¹ Agatha János és Mydwescher Jakab működéséhez (további irodalommal): *Gyöngyössy M.*: Pénzgazdálkodás i. m. 243–244., 280. Okleveles említésük: *Soós F.*: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 105.

„pénzes könyvben”. A verdejegy ismeretes a *lepavinai*, a *szász-régeni* és a *zágrábi* lelet aranyforintjain is.⁴²

215. A **H-karddal átdöfött nyakú egyszarvú** verdejegyű UG L37-2 típus, 1510-es évszámmal Lulay János nagyszzebeni kamaraispán verete.⁴³

Lulay János eredete homályba vész. 1492 és 1494 között tűnik fel mint Nagyszében város jegyzője. Az évtized végén Proll Miklós polgármesterrel együtt igazgatja a szebeni kamarát, majd Proll halála (1499) után egyedül: kamaraispán elődeivel szemben nem volt szebeni polgármester, a kamarabérlethez tehát Proll polgármesterrel együtt jutott, majd annak halála után feleségül vette özvegyét, Erzsébetet, és egészen 1521-es haláláig megtartotta a nagyszzebeni kamarát. 1504–1506 között székbíró, 1507-től haláláig nagyszzebeni királybíró és a szászok ispánja volt. Lulay jelentős birtokokkal rendelkezett az erdélyi nemesfém-termelés egyik központjának számító Radnán. Besztercén kizárólagos italméresi jogot szerzett a beszercei bíróval, Forster Farkassal közösen. A király iránta érzett bizalmát jelzi az is, hogy II. Ulászló 1508 áprilisában Somi Józsa nagyszzebeni királybíró és Lulay János kamaraispánt nevezte ki a Havasalföldre küldendő intervenciócsapatok parancsnokává. 1513-ban Lulayt elkergették a nagyszzebeni polgárok, ám a király közbeavatkozott kamaraispánja érdekében, és 6000 aranyforintos büntetéssel sújtotta a várost. Lulay János királybíró élete során igen sok nemesi birtokra tett szert. 1521. április 12-én halt meg.⁴⁴

216. A **H felett kör-karddal átdöfött nyakú egyszarvú** verdejegyű UG L39 típus, 1511-es évszámmal szintén Lulay János nagyszzebeni kamaraispán verete.⁴⁵

217. A **H-karddal átdöfött nyakú egyszarvú** verdejegyű UG L38 típus, 1512-es évszámmal ismét csak Lulay János nagyszzebeni kamaraispán verete.⁴⁶

⁴² *Buza János*: Négy száz éves a müncheni „New Müntz-Büech”. *Numizmatikai Közlöny*, 96–97 (1997–1998) 47. (16. jegyzet)

⁴³ A mesterjegyhez: *Soós F.*: A magyar fémpénzek i. m. 53.

⁴⁴ Lulay János működéséhez (további irodalommal): *Gyöngyössy M.*: Pénzgazdálkodás i. m. 272–274. Okleveles említései: *Horváth T. A.*–*Huszár L.*: Kamaragrófok i. m. 31–32.; *Huszár L.*: Kamaragrófok ... kiegészítés i. m. 58.; *Soós F.*: A középkori Magyarország pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 105.

⁴⁵ A leletfeldolgozásban az előlap UG L37-2-es, a hátlap L39-es változatként szerepel, de a fénykép alapján nem hibridveret.

⁴⁶ A leletfeldolgozásban ez a veret UG L39-es típusúként szerepel, de a fénykép alapján (nincs gyöngykör, csak vonalkör stb.) valójában L38.

A magyar aranyak útja Katalóniába

Huszár Lajos a magyar aranyforint középkori forgalmi területének meghatározásakor, a leletadatok feldolgozásakor az Ibériai-félsziget (tehát a mai Spanyolország és Portugália) területén nem mutatta ki annak jelenlétét. Mindez betudható volt a földrajzi távolságnak, valamint a közvetlen kereskedelmi kapcsolatok hiányának. Huszár összeállítása a közelebbi dél-francia vidékekről sem közölt leletadatot, így elvileg itt sem forgott a magyar aranypénz.⁴⁷

Ugyanakkor egy román kutató, Ernest Oberländer-Tárnoveanu figyelt fel arra, hogy a magyar forint az Ibériai-félszigeten, pontosabban Katalóniában, az írott források tanúsága szerint korántsem volt ismeretlen. Két forráshelyet is idéz, amelyek finomsági adatokat és árfolyam-értékeket is megadnak. Az első 1405 körül keletkezhetett (az aragóniai királyi kamara grófjának jelentése), a másik pedig a mallorcai levéltárban őrzött, 1480 körül készült kereskedelmi kézikönyv. A két forrásból a magyar aranyforint nem túl gyakori, de jegyzett valutának tűnik. Francia viszonylatban Oberländer-Tárnoveanu egy 1524-es párizsi forrást közöl, ebből azonban az aranyforint dél-franciaországi forgalmára nem következtethetünk.⁴⁸

A lelet magyar aranyforintjai Katalóniába kerülésének egyedüli lehetséges magyarázatként a katalán–velencei és a velencei–magyar gazdasági kapcsolatok merültek fel. Először tehát ezt kell megvizsgálnunk, illetve a lelet magyar részének összetételét elemeznünk (más korabeli leletekkel összevetnünk), majd mindezt a katalán külkereskedelmi kapcsolatokon belül értelmezzük.⁴⁹ Amint láttuk a lelet magyar aranyainak belső arányai a korabeli magyarországi pénzforgalmi arányoknak felelnek meg. Ez pedig egyértelműen arra utal, hogy a magyar aranyak az 1510-es években kerültek el Magyarországról, valószínűleg együtt, egyösszegben.

Az olasz–magyar kereskedelmi forgalomban Magyarországnak két fontos partnere volt: Firenze és Velence. Az előbbivel fennállt kapcsolat volt a jelentősebb, de Velence jelentőségét sem szabad lebecsülnünk.⁵⁰ A magyar aranyak közvetítője tehát legalább annyira lehetett Firenze, mint Velence. Ráadásul Firenze tágabb környezetéből is ismerünk aranyforintleleteket; ezeket éppen úgy be lehet vonni a lelet értelmezésébe, mint a Velence környéki és a horvátországi leleteket.⁵¹

⁴⁷ Huszár, L.: Der ungarische Goldgulden i. m. Meg kell azonban jegyezni, hogy már az 1930-as években ismertek olyan ibériai leletadatot, amelyben volt magyar aranyforint: F. Mateu-Llopis: El „ducado” i. m. 18–19.

⁴⁸ Ernest Oberländer-Tárnoveanu: A 13–16. századi magyar pénzverés emlékei nyugaton. Itáliai, francia és katalán források a 13–16. századból. *Numizmatikai Közlöny*, 102–103 (2003–2004) 51–52.

⁴⁹ M. Clua i Mercadal–T. Marot: Aproximació i. m. 589–590., T. Marot: Interpretación histórica y numismática i. m. 125.

⁵⁰ Kubinyi András: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. *Budapest Régiségei*, 19 (1959) 99–119. (Újra megjelent: Kubinyi A.: Tanulmányok i. m. 337–359.)

⁵¹ Huszár L.: Der ungarische Goldgulden i. m. 81. Hasonló jelentőségű az észak-itáliai vigevano-i lelet, amelynek magyar része Hunyadi Mátyás idejében zárul: Il tesoretto di Vigevano. Monete aeree tra Gotico e Rinascimento. Museo Archaeologico, Corso Magenta, 15 Giugno – Ottobre 1975. [Milano, 1975.]

Viszont az a tetszetős magyarázat, amelyet a lelet feldolgozói fogalmaztak meg, hogy tudniillik a magyar aranyak velencei közvetítéssel kerültek Katalóniába, nem elfogadható annak fényében, hogy a lelet kevesebb velencei aranydukátot tartalmazott, mint magyar aranyforintot. Az kétségtelen, hogy Velencébe nagyobb mennyiségben juthatott magyar pénz, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy Velence kereskedelmi kapcsolataiban alapvetően saját aranypénzét, a *zecchino*-t részesítette előnyben. Firenze esetében pedig a preferált fizetőeszköz sokkal inkább a *fiorino* lehetett, mint a magyar aranypénz.

A katalán külkereskedelemben Velence bizonyosan meghatározó szerepet játszott. A katalánok már a 13. században virágzó kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek a Földközi-tenger keleti térségének országaival, városaival, Velence és Genova pozícióit azonban nem tudták meggyengíteni, meg kellett elégedniük a harmadik hellyel. Szöveteket és korallt szállítottak keletre, fűszereket hoztak nyugatra.⁵²

Korábban a 14. századra a katalán gazdaság válságát feltételezték, az újabb kutatások viszont rámutattak arra, hogy a 15. század második feléig igazi válság nem mutatható ki, bár a pestis, a háborús veszteségek és az időnként tapasztalható pénzügyi válság a kereskedelmet közvetlenül ugyan nem érintette, de az ahhoz szükséges anyagi eszközöket csökkentette. A háborúk és a kalózok már komolyabban veszélyeztetették a kereskedelmi útvonalakat. Megtorpanás azonban a 15. század végéig nem mutatható ki.⁵³

Közvetlen katalán–magyar gazdasági kapcsolatokkal viszont nyilvánvalóan nem számolhatunk, a közvetítőként felmerült Velence esetében pedig nincs értelmes magyarázat arra, hogy a városállam nyugati kereskedelmében miért használta volna egy, Katalóniától távoli, északkeleti partnerének – katalánok számára kevésbé ismert – aranypénzét, ha annak minőségét a kortársak méltányolták is. A lelet belső arányai alapján pedig egyenesen az következne, hogy a katalán–velencei reláció valutája inkább a magyar aranyforint volt, hiszen az előkerült *zecchino*-k darabszáma alacsonyabb. A fentiek alapján más magyarázatot kell keresnünk.

Ha közvetlen gazdasági kapcsolat nem mutatható ki, akkor egyéb: politikai vagy családi kapcsolatokra kell következtetnünk. Talán a Sant Pere de Rodes kolostorában elrejtett magyar aranyakat valaki rokonai megsegítésére küldhette Budáról, de az sem zárható ki, hogy hosszabb budai tartózkodása alatt megszerzett vagyont vitte vissza hazájába. Közismert, hogy a középkor végén jelentős lélekszámú „spanyol” kolónia élt a magyar fővárosban, köztük bankárok, kereskedők, udvaroncok, akik a királynékkal – Aragóniai Beatrixsal, Candalei Annával (Anne de Foix), illetve Habsburg Mária kíséretével – érkezhettek. A közösség tagjainak egy része a jelek szerint zsidó vallású vagy zsidó származású lehetett. Anna királyné udvartartásában pedig délfranciák is

⁵² Maria Teresia Ferrer i Mallol: Katalónia földközi-tengeri terjeszkedése és késő középkori válsága. In: Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban. [Bp., 2009.] 356–357.

⁵³ M. T. Ferrer i Mallol: Katalónia földközi-tengeri terjeszkedése i. m. 359–360.

szép számmal szolgáltak.⁵⁴ Először tehát a budai spanyol zsidók kapcsolatrendszerét kell feltérképeznünk.

Katolikus Ferdinánd (1479–1516) 1492. március 31-én írta alá Granadában azt a dekrétumot, amelyben elrendelte a zsidók kiűzését országaiból. A rendelkezés a Torquemada főinkvizítor Ferdinánd királynak írott levelében foglaltak alapján született meg. 1492-ben több mint 1500 zsidó hagyta el Katalóniát, csak kevesen választották a maradást, és a keresztény hitre történő áttérést. Néhány család átkelt a Pireneusokon, és Roussillonban telepedett le, azonban rövidesen ez a terület is Katolikus Ferdinánd uralma alá került, így innen is menekülniük kellett: Collioure városában szálltak hajóra. A többség egyébként is hajón hagyta el Katalóniát, sokan Nápolyban, Rómában és Livornóban telepedtek le. Rómában például külön katalán zsinagóga létesült. A többség viszont az oszmán birodalom nagyvárosait választotta, elsősorban Isztambul és Thesszalonikot.⁵⁵

Aragóniai I. Ferdinánd (1458–1494) nápolyi király 1492-ben befogadta a Katolikus Ferdinánd és Izabella által Spanyolországból és Szicíliából elűldözött zsidókat. A zsidó kézművesek fellendítették a nápolyi textilipart és az aranyművészetet. A zsidók kiemelkedő szerepet játszottak a gazdaságban, a pénzkölcsönzésben és az orvostudományban. A nápolyi udvarban a zsidó táncmesterek már korábban is nélkülözhetetlenek voltak, egyikük (Guglielmo Ebreo da Pesaro alias Giovanni Ambrosio) 1465-ben a későbbi magyar királyné, Aragóniai Beatrix táncmestere volt.⁵⁶ A középkor végi Budán négy spanyol, illetve szefárd család mutatható ki.

Szerencsés Imre (eredeti nevén: Salomo Seneor ben Ephraim) Spanyolországban, gazdag zsidó családban született. Bátyja, Don Abraham Seneor, aki befolyásos volt a kasztíliai és az aragóniai királyi udvarokban, 1492-ben családjával együtt kikeresztelkedett. Öccse, Salomo viszont a kivándorlást választotta. Valószínűleg Itáliába ment, és onnan jött családjával együtt Magyarországra. Buda egyik leggazdagabb kereskedője lett, jelentékeny háza a Zsidó utcában (Judengasse) állt. 1510 körül ő is kikeresztelkedett, elhagyta feleségét és gyermekeit, akik megkapták házáat. Keresztapja Perényi Imre nádor lett; a keresztségben ezért kapta az Imre nevet, családnevét viszont Szerencsésre (Fortunatus) változtatta. Feleségül vette egy kolozsvári német polgár leányát, aki egy Györgynek keresztelt fiút szült neki. Szerencsés ekkor már II. Lajos pénzügyi tanácsadója volt, megítélésében a források

megosztottak: keresztény kortársai rossz véleménnyel voltak róla, egykori zsidó hittestvérei viszont a zsidóság támogatóját látták benne, ezért nagyon kedvező képet festettek róla. Komoly itáliai kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett, miközben feudális urak tőkájével üzletelt. A hazai kereskedelmi tőke képviselőjeként ugyanakkor arra törekedett, hogy az idegeneket (Fuggerek) kiszorítsa. Szalkai László váci püspök, majd esztergomi érsek emberének tartották: vélhetőleg a nagyhatalmú főpaprak és kancellárnak köszönhetette alkincstartói megbízatását. Nevéhez köthető a *moneta nova* (rossz minőségű ezüstpénz) bevezetése. Az 1525-ös rákosi országgyűlés már megégetését követelte; bár fogságba vetették, rövidesen kiszabadult. Ekkor a Fuggerek (magyarországi képviselői) által feltűzött budai csőcselék kifosztotta házáat, Szerencsésnek menekülnie kellett. Ám a válaszcsepással sem várt sokáig: a király – többek között Szerencsés tanácsára – elvette a Fuggerektől a beszercebányai rézkereskedelmet. Ismét alkincstartó lett, több harmincad bérlője, aki kölcsönöket folyósíthatott a királynak. Már 1518-ban örökbe fogadta Haller Jánost, akinek révén gyümölcsöző nürnbergi és erdélyi kereskedelmi kapcsolatokra tett szert. Haller feladata lett a politikai ambíciókkal rendelkező Szerencsés vállalkozásainak irányítása, ráadásul jól jött a Hallerek bányavárosi érdekeltisége is. Szerencsés 1526 őszén halt meg. A Szerencsés–Haller vállalkozás tönkrement, a Hallerek pedig kiszorultak Budáról.⁵⁷

A toledói Cota-család tagjai kikeresztelkedett szefárd zsidók voltak. Nyomuk van a Nápolyi Királyságban is, nevükhöz itt ragadhatott a második „t”, az így lett Cota helyett olaszosan **Cotta**. Budai águk őse Beatrix kíséretében jöhetett Magyarországra. Közülük Cotta Márton bizonyíthatóan 1488 előtt Budán élt. Közelebről nem ismert művészi tevékenysége mellett kereskedett is, a magyar főváros egyik tekintélyes kereskedője és bankára volt. Elsősorban velencei gazdasági kapcsolatokkal rendelkezett. Leányát viszont spanyol kereskedőhöz adta feleségül. Halála után budai üzletét unokaöccse, Ferenc vezette, aki 1512-ben szerepel írott forrásban utóljára. Az üzlet vezetésében fia, János követte. A toledói zsidó eredetű (szefárd) budai Cotta-család az 1480-as évektől a mohácsi vész idejéig a magyar főváros polgárságának legtekintélyesebb és leggazdagabb családjai közé tartozott.⁵⁸

Olasz Jakab (Jacobus Hispanus vagy Ispanus) spanyol eredetű budai kereskedő volt: 1516-ban famulusát Franciscus Olaz-nak hívták. 1521-ben saját oklevelében így nevezi magát: Ego Jacobus Hispanus mercator Budensis. Pecséjtjén látható

⁵⁴ A budai spanyol kolóniához: *Kubinyi András*: A Kotta család. Spanyol zsidók a középkori Budán. In: *Kubinyi András*: Tanulmányok i. m. 786. (Eredetileg megjelent: Magyar–Zsidó Oklevéltár. XII. [Szerk. Scheiber Sándor.] Bp., 1969. 9–26.) II. Lajos egyik kamarását Hispanus Ágostonnak neveztek: *Fógel József*: II. Lajos udvartartása. 1516–1526. Bp., 1917. 54. Candalei Anna udvartartásának francia tagjaihoz: *Fógel József*: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp., 1913. 38–39., *Györkös Attila*: II. Ulászló házassága és a francia diplomácia. Acta Academiae Agriensis. Nova series 39. Sectio historiae. (Szerk. Makai János.) Eger, 2012. 101–102.

⁵⁵ *Silvia Planas*: Ço que ha perdut. What we have lost. In: *Silvia Planas–Manuel Forcano*: A History of Jewish Catalonia. The Life and Death of Jewish Communities in Medieval Catalonia. [Girona, 2009.] 113–115.

⁵⁶ *Gemma Colesanti*: V. Alfonz és a nápolyi Aragón királyság. In: *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*. [Bp., 2009.] 415–416.

⁵⁷ A Szerencsés Imre életére, működésére vonatkozó legalapvetőbb irodalom: *Kubinyi András*: A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: *Kubinyi A.*: Tanulmányok i. m. 718–723. (Eredetileg megjelent: Die Nürnberger Haller in Ofen. Ein Beitrag zur Geschichte des Südosthandels im Spätmittelalter. *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg* 52 [1963–1964] 80–128.) *Scheiber Sándor*: A Szerencsés Imre-irodalomhoz. In: *Scheiber Sándor*: Folklor és tárgytörténet. Teljes kiadás. Bp., [1996.] 1473–1485.; *Zolnay László*: Buda középkori zsidósága és zsinagógái. Bp., 1987. 35.; *Haraszti György*: Az „igazi” Fortunatus. *Történelmi Szemle*, 47 (2005) 221–239.; *Komoróczy Géza*: A zsidók története Magyarországon. I. A középkortól 1849-ig. (Hungaria Judaica 26.) Pozsony, 2012. 343–358.

⁵⁸ *Kubinyi A.*: A Kotta család i. m. 781–785.

címere tornyot ábrázol, ezzel a címerrel ismeretes korabeli sírkő (Budapesti Történeti Múzeum) és feliratos kő (Magyar Nemzeti Múzeum) is. Tekintélyes, gazdag ember volt, banküzletekkel foglalkozott. 1526 után Budán maradt, és magyar nemességet szerzett. Neve 1539-ben fordul elő utoljára: nobilis Jacobus Olaz hispanus civis civitatis Budensis. Ekkor használt neve alapján lehet, hogy azonos az 1506-ban említett Jacobus Italicus-sal.⁵⁹ Az „Olasz” családnév arra utalhat, hogy Jakab – más szefárdokhoz hasonlóan – Itálián keresztül érkezett Budára.

Óbudai „Hispaniolus” Jakabot 1521-ben és 1529-ben említik. Felesége Katalin, fia Sebestyén volt. A kicsinyítő képző valószínűleg a másik Jakabtól való megkülönböztetést szolgálta. Az a tény, hogy Óbudán, a királyné birtokán élt, arra utal, hogy a királyné szolgálatában állhatott. Aragóniai Beatrix vagy a délfrancia Candalei Anna kíséretében érkezhetett Óbudára.⁶⁰

A négy spanyol/szefárd család esetében nem találunk olyan adatot, amely közvetlen katalóniai kapcsolatra utalna. Ettől persze nem kell kizárnunk őket a katalán lelet magyar aranyainak eredeti tulajdonosi köréből. Mégis, a szefárd kereskedők mellett egy másik kör is számításba jöhet a lelet magyar aranyainak „feladójaként”. Többségük délfrancia volt, és valamennyien Candalei Annát szolgálták.

II. Ulászló király házasságkötése Candalei Annával a korabeli magyar diplomácia komoly sikere volt, hiszen a magyar király így rokonságba került a francia királyi dinasztiával, a Valois-családdal. Anna királyné a korabeli Magyarországon komoly megbecsültségeknek örvendett, udvara kulturális és gazdasági szempontból is valódi központtá vált.⁶¹

A királynéi udvar gazdaságilag nem függött a kincstártól, hiszen a mindenkori királyné az ország egyik legnagyobb birtokosa volt. Udvertartásának tagjai ezért csak ritkán fordulnak elő a kincstári számadásokban. Saját kamarások, udvari emberek és zenészek lesték a királyné minden kívánságát, mivel udvara ugyanakkor a befolyásszerzés kiemelt helyszíne is volt. A királynét elkísérték egyes honfitársai is, akik udvertartásának tagjai lettek, de hazaiak is szép számmal kerültek a királyné környezetébe.⁶²

⁵⁹ Kubinyi A.: A Kotta család i. m. 786.

⁶⁰ Kubinyi A.: A Kotta család i. m. 786.

⁶¹ II. Ulászló házasságkötésének diplomáciai vonatkozásaihoz: Györkös A.: II. Ulászló házassága i. m.

⁶² Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 310–311. A királyné kíséretére, majdani udvertartásának tagjaira a legfontosabb forrás Pierre Choque útleírása (1502), aki Candalei Anna kíséretében érkezett Magyarországra, azzal a megbízatással, hogy a leendő magyar királyné útjának eseményeit és menyegzőjét örökítse meg. Pierre Choque XII. Lajos francia király feleségének, Bretagne-i Annának volt a heroldja, útleírása valójában két levél. A második levél szövegét Marczali Henrik is kiadta (*Marczali Henrik*: Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból. *Magyar Történelmi Tár*, 23 [1877] 97–113.), fordítását pedig Szamota István közölte (*Szamota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054–1717. Bp., 1891. [Reprint: 2013.] 131–146.), minderről lásd: Györkös Attila: Pierre Choque Magyarországról szóló francia útleírásának (1502) kéziratai és képi ábrázolásai. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. (Szerk. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szovák Kornél.) Bp.–Debrecen, 2014. 543–544.

A francia Rouergue tartományból származó Jean de Gozon, seigneur de Mélac volt Anna királyné udvarmestere (*gubernator domus*) és jószágigazgatója. A velencei követek *governador di majestanak* nevezték, úrnője hú szolgája, ügyes ember, jó gazda volt. 1506-ban végrendekezett, vagyonát felosztotta magyarországi és franciaországi családtagjai között. Ebből az iratból arról is értesülünk, hogy nyolcvan dukáttal tartozott neki a spanyolnak nevezett budai Cotta Ferenc. Végrendeletét a budai udvar egy másik francia tagja – Bernard de Saint-Geniès csepeli ispán – hajtotta végre; hasonló eljárást tapasztalhatunk a szintén 1506-ban elhunyt felesége, Isabelle végakaratainak végrehajtásakor is. Egyes rokonaik magyarországi egyházi karriert futottak be: Gilibert fiuk fehérvári prépost, ismeretlen fokú rokonuk, Pierre, pedig a budai Szent Zsigmond-templom kanonokja lett.⁶³

Gilibert de Gozon, Jean de Gozon fia, 1504-ben, tizenhárom évesen lett fehérvári prépost. 1506-ban azonban meghalt fő támogatója, Anna királyné, majd rövidesen szülei is, így a préposti méltóságot elvesztette, bár franciaországi gyámja, Louis de Gozon mindent megtett ennek megakadályozására, még Rómába is elutazott, de eredményt nem tudott elérni. Louis de Gozon végül 1510–1513 között Gilibertet és öccsét, Emeric-et hazavitte Franciaországba, de leánytestvérük, Anne, Magyarországon maradt. Gilibert a Moissac közelében található Lauzarte-ben telepedett le, ahol kétszer is megnősült.⁶⁴

Érkezésekor Dizien de la Forest volt Candalei Anna főudvarmestere, Seigneur de Brezolles pedig a főlovászmestere.⁶⁵ Tiberia francia kisasszonyt már a magyar királyi pár házassította ki. Angelika kisasszony a királyné udvarhölgye volt. Desiderius Landeresius kamarás a királyné halála után is Magyarországon maradt.⁶⁶

Amint láttuk, a budai francia kolónia tagjai szoros kapcsolatban maradtak hazájukkal, otthoni rokonaikkal. Haláluk esetén hazai rokonaik javára is végrendekeztek, visszatérésük esetében pedig minden bizonnyal magukkal vitték

⁶³ Főgel J.: II. Ulászló udvertartása i. m. 38.; Kubinyi A.: A Kotta család i. m. 783.; Györkös A.: II. Ulászló házassága i. m. 101–102. A Főgel József által további francia előkelőként említett Dominus Mylad, akit a király és a királyné megdicsért feleségével együtt, XII. Lajos francia királyhoz írt levélükben, minden bizonnyal Jean de Gozon-nal azonos: Főgel J.: II. Ulászló udvertartása i. m. 39., vesd össze: dominus de Mylak, le sieur de Meslac azonos Magnificus Joannes Melack de Gozono-val: Kropf Lajos: Anna királyné, II. Ulászló neje. *Századok*, 29 (1895) 709.

⁶⁴ Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók idején. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával). Bp., 1994. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.) 349.

⁶⁵ Pierre Choque (1502) említi a két udvaroncot, mint a királyné kíséretének tagjait. Dizien de la Forest: Wenzel Gusztáv: II. Ulászló magyar és cseh királynak házas élete. 1501–1506. *Századok*, 10 (1877) 754.; Főgel J.: II. Ulászló udvertartása i. m. 38., 115.; Seigneur de Brezolles: Wenzel G.: II. Ulászló ... házas élete i. m. 754.; Főgel J.: II. Ulászló udvertartása i. m. 39., 115.

⁶⁶ Főgel J.: II. Ulászló udvertartása i. m. 39.; Györkös A.: II. Ulászló házassága i. m. 101. Desiderius Landeresiusról Istvánffy Miklós megjegyzi, hogy *allobrox* volt, ez pedig Istvánffy szóhasználatában arra utalhat, hogy Piemontból származott. Candalei Anna Magyarországra vezető útja kapcsán ugyanis úgy fogalmaz, hogy a királyné útja *per Salassos et Allebroges* (azaz Savoyán és Piemonton át) vezetett: Wenzel G.: II. Ulászló ... házas élete i. m. 730.

készpénzvagyonukat, amely jelentős részben magyar aranyforintokból állhatott.

A fentiek alapján a lelet magyar aranyainak eredete a budai „spanyol” kolónia kereskedővállalkozásainál vagy Candalei Anna kíséretének Budán maradt tagjainál keresendő. Az ismert családok és személyek közül bármelyik szóba jöhet, ahogyan az sem zárható ki, hogy egy (ma még) ismeretlen szefárd zsidó kívánt rokonain segíteni, vagy éppen csak üzletelt velük; de legalább ekkora a valószínűsége annak,

hogy a királyné egykori udvartartásának egyik délfrancia tagja juttatott haza a Magyarországon felhalmozott készpénzvagyonából rokonainak, esetleg hazatérvén, magával vitte Budán megszerzett pénzkészletét. A lelet magyar aranyforintjainak záródása alapján ez 1512 után történhetett, de nyilvánvalóan még II. Ulászló életében (mivel II. Lajos egyetlen aranyforintját sem tartalmazta a lelet). Ennek a katalán/szefárd/délfrancia kapcsolatnak emléke a Sant Pere de Rodes monostorában talált negyvenöt magyar aranyforint.

Kibocsátók szerinti megoszlás késő középkori és kora újkori magyar aranyforint-leletekben

	Gombos (1514)	Lepavina (1516)	Mohács (1491)	Nagyszékely (1520)	Rábacsécsény (1529)	Rigyác (1495)	Szászrégen (1495)	Zágráb (1500)	Sant Pere (1520/1530)
Luxemburgi Zsigmond		3	1				4	5	6
Habsburg Albert			1				1		
I. Ulászló		2		1	1	1	1	2	
Hunyadi János								1	1
V. László		2	2				5	11	2
I. Mátyás	14	40	28	5	1	18	49	44	24
II. Ulászló	1	3	1	4	2	1	4	4	12
II. Lajos				2	2				
I. Ferdinánd					2				
Σ	15	50	33	12	8	20	64	67	45

A Sant Pere de Rodes kolostorban lelt magyar aranyak jegyzéke

El Tesoro	kibocsátó	verde	UG	Aranykönyv	keltezés/ verési év	magyarországi leletben
173.	Luxemburgi Zsigmond (1387–1437)	Körmöcbánya	D2-26	18/9	1402 után	
174.	Luxemburgi Zsigmond (1387–1437)	Körmöcbánya	D2-26	18/9	1402 után	
175.	Luxemburgi Zsigmond (1387–1437)	Körmöcbánya	D2-31	18/19	1428–1429	Zágráb
176.	Luxemburgi Zsigmond (1387–1437)	Körmöcbánya	D2-31	18/19	1428–1429	Zágráb
177.	Luxemburgi Zsigmond (1387–1437)	Körmöcbánya	D2-34	18/21	1431–1437	Mohács, Szászrégen
178.	Luxemburgi Zsigmond (1387–1437)	Nagybánya	D2-42	18/30	1426–1431	
179.	Hunyadi János (1446– 1452)	Nagybánya	G1-1	23/1	1446–1447	Zágráb
180.	V. László (1453–1457)	Körmöcbánya	H2-4	29/6	1455	
181.	V. László (1453–1457)	Nagyszében	H4	31	1453	Zágráb(?)
182.	I. Mátyás (1458–1490)	Körmöcbánya	K7-3	42/3	1472–1478	Mohács, Rigyác
183.	I. Mátyás (1458–1490)	Körmöcbánya	K7-3	42/3	1472–1478	Mohács, Rigyác
184.	I. Mátyás (1458–1490)	Körmöcbánya	K8-1	48/1	1479–1483	Mohács, Szászrégen, Zágráb
185.	I. Mátyás (1458–1490)	Körmöcbánya	K8-1	48/1	1479–1483	Mohács, Szászrégen, Zágráb
186.	I. Mátyás (1458–1490)	Körmöcbánya	K8-1	48/1	1479–1483	Mohács, Szászrégen, Zágráb

El Tesoro	kibocsátó	verde	UG	Aranykönyv	keltezés/ verési év	magyarországi leletben
187.	I. Mátyás (1458–1490)	Körmöcbánya	K8-2	48/3A	1480–1483	Zágráb
188.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagybánya	K1-17	36/18	1463–1464	Gombos
189.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagybánya	K1-18	36/19	1467	Lepavina
190.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagybánya	K1-22	36/25	1468–1469	Gombos, Lepavina(?), Mohács, Nagyszékely, Rábacsécsény, Szászrégen(?), Zágráb(?)
191.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagybánya	K1-22	36/25	1468–1469	Gombos, Lepavina(?), Mohács, Nagyszékely, Rábacsécsény, Szászrégen(?), Zágráb(?)
192.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagybánya	K15-6	45/4	1481–1487	Lepavina, Rigyác, Mohács(?), Nagyszékely(?), Zágráb(?)
193.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagybánya	K15-6	45/4	1481–1487	Lepavina, Rigyác, Mohács(?), Nagyszékely(?), Zágráb(?)
194.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagybánya	K15-9	45/8	1483–1485	Gombos, Lepavina(?), Mohács(?), Nagyszékely(?), Rigyác, Zágráb(?)
195.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagybánya	K15-9	45/8	1483–1485	Gombos, Lepavina(?), Mohács(?), Nagyszékely(?), Rigyác, Szászrégen, Zágráb(?)
196.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagybánya	K15-4	45/3	1485 körül	Lepavina, Mohács, Rigyác
197.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagyszeben	K3-7	37/1	1458	
198.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagyszeben	K5-1	36/26	1461, 1467	Zágráb
199.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagyszeben	K5-6	36/30	1468–1469	Zágráb(?)
200.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagyszeben	K21-1	45/14A	1482–1489	Gombos, Lepavina(?), Mohács(?), Rigyác, Szászrégen, Zágráb(?)
201.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagyszeben	K21-1	45/14A	1482–1489	Gombos, Lepavina, Mohács(?), Rigyác, Szászrégen, Zágráb(?)
202.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagyszeben	K21-1	45/14A	1482–1489	Gombos, Lepavina, Mohács(?), Rigyác, Szászrégen, Zágráb(?)
203.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagyszeben	K21-1	45/14A	1482–1489	Gombos, Lepavina, Mohács(?), Rigyác, Szászrégen, Zágráb(?)
204.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagyszeben	K22	46/2	1482–1490	Lepavina(?), Mohács(?), Szászrégen
205.	I. Mátyás (1458–1490)	Nagyszeben	K22	46/2	1482–1490	Lepavina(?), Mohács(?), Szászrégen
206.	II. Ulászló (1490–1516)	Körmöcbánya	L1-3	63/3	1496	Nagyszékely
207.	II. Ulászló (1490–1516)	Körmöcbánya	L7-2	72/2D	1501–1502	
208.	II. Ulászló (1490–1516)	Körmöcbánya	L8-2	75/2/1511	1511	
209.	II. Ulászló (1490–1516)	Nagybánya	L20-12	95/2	1494–1495	Zágráb(?)
210.	II. Ulászló (1490–1516)	Nagybánya	L13-3	81/3	1500 körül	
211.	II. Ulászló (1490–1516)	Nagybánya	L13-3	81/3	1500 körül	
212.	II. Ulászló (1490–1516)	Nagybánya	L23-1	98/1	1505–1506	
213.	II. Ulászló (1490–1516)	Nagybánya	L25-3	94/9	1507	
214.	II. Ulászló (1490–1516)	Nagyszeben	L28-3	77/8	1493	Lepavina(?), Szászrégen(?), Zágráb(?)
215.	II. Ulászló (1490–1516)	Nagyszeben	L37-2	108/1510	1510	
216.	II. Ulászló (1490–1516)	Nagyszeben	L39	112/A/1511	1511	
217.	II. Ulászló (1490–1516)	Nagyszeben	L38	111/1512	1512	

Hivatkozott éremhatározók

Aranykönyv = *Lengyel András*: Aranykönyv. 1325–1540. (Középkori magyar pénzverés.) Budapest, 2013.

CNH II = *Réthy László*: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. II. Budapest, 1907.

CNI XII = Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un catalogo generale delle monete medievali e moderne coniate in Italia o da italiani in altri paesi. Volume XII. Toscana (Firenze). Roma, 1930.

UG = *Artur Pohl*: Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325–1540). Graz, 1974.

SZEGEDI LÁSZLÓ

Volt-e magyar címerkirályi rangkorona?

A címerkirályok, heroldok és perszevontok státuszához tartozott, hogy saját hivatali jelképekkel is rendelkeztek. Az angol heraldika például külön címerkirályi koronát használ és az egyes heroldoknak, perszevontoknak is vannak saját hivatali jelképeik. Ilyen szimbólumaik valószínűleg a magyar heroldoknak is voltak. Ennek egyik lehetséges példáját Dominicus Custos (1560–1615), augsburgi rézmetszőnek Ruda János (Kassa?, 1560 k.–Prága?, 1609), magyar királyi heroldról készült metszetén fedezhetjük fel.¹

Ruda János Rudolf király kassai származású² heroldja és térképésze volt.³ 1580-ban tűnik fel a prágai udvarban, mint udvartartó⁴, 12 gulden havi fizetéssel,⁵ mely tisztséget 1584. június 30-ig töltötte be. 1584. július 1-jén nevezték ki herolddá, 20 gulden havi fizetéssel.⁶ Egy Kassa város levéltárában fennmaradt levél szerint 1592-ben Prágából levelez Schneider Gáspár, kassai polgárral, aki címert óhajtott elnyerni.⁷ Az 1594-es regensburgi birodalmi gyűlésről megjelent

1. kép – Ruda János, magyar királyi herold,
Dominicus Custos metszetén

¹ *Dominicus Custos*: Ioannis Ruda [Augsburg, 1594]. Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv und Grafiksammlung, Porträtsammlung, Inventar-Nr. Port 00114885 01.

² *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Der Augsburger Kupferstecher Dominicus Custos und Ungarn. *Folia Archaeologica*, 67 (1966) 227–249.

³ A címzése: *Joannes Ruda fecialis et heroldus Hungáriáe*. *Kemény Lajos*: Adatok művészetünk történetéhez. Ruda János. – 167. *Művészet*, 4 (1905) 5. sz. 331–352., 346.

⁴ *Hoffurier*: a császári udvartartásban az udvari ceremóniákra felügyelő alacsonyabb rangú tisztviselő; felettük állt a Kammerfurier. A Pápai Páriz/Bod szótárban: „*Udvarnic, Udvarnicales*: Király körül szolgáló Udvari legények, Ifjak. *S. Ladis. III.*” (*Dictionarium Latino-Hungaricum... a Francisco Páriz-Pápai... intentione ac labore Petri Bod de F. Tsernaton V. D. Ministri M. Igeniensis. Tomus I. Posonii et Cibini, 1801. 673.*) (Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter általi bővített kiadása. Első megjelenése: Lócse, 1708., majd bővítve Bod Péter által Szeben, 1767.)

⁵ *Jaroslava Hausenblasová*: Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612. Praha, 2002, (*Fontes Historiae Atrium IX*). 358., 359.

⁶ *Kees Teszelszky*: Wirklichkeitsgetreue Darstellungen der ungarischen Krone um 1608. In: *Wiener Archivforschungen: Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien*, István Fazekas. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien.) Bd. X. Wien, 2014. 133–141.; 416–418., 136.

⁷ Ruda János azt válaszolta Prágából, hogy a kívánságnak semmi sem áll útjában, csak készíttesse el a képpíróval az óhajtott címer vázlatát. *Kemény Lajos*: Adatok művészetünk történetéhez. Kassai képpírók a XVI., XVII. és XVIII-ik században. *Művészet*, 2 (1903) 5. sz. 331–360.

nyomtatványban mint „hungrischer heroldt” szerepel.⁸ 1606. augusztus 7-én címerbővítésben részesült és birodalmi nemességet kapott, vörös viaszpecsét használatának jogával.⁹ Valószínűleg 1609-ben halt meg, mert egy július 28-i udvari kamarai (*Hofkammer*) jegyzőkönyv határozata szerint 551 forint és 18 krajcárnyi bérhátralékát az özvegye és a gyermekei kapták meg, évi 100 forint évjáradék formájában, továbbá a sziléziai kamara (*Schlesische Kammer*) az özvegyének 1610.

⁸ *Peter Fleischmann*: Kurtze vnd aigentliche Beschreibung des zu Regensburg in diesem 94. Jar gehaltenen Reichstag. Regensburg, 1594.

⁹ *Karl Friedrich von Frank*: Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum „Alt-Österreichischen Adels-Lexikon” 1823–1918: 1–5. Bd. Schloss Senftenegg, IV. 1973. 201.

április 20-án 100 gulden évjáradékot hagyott jóvá,¹⁰ amiből az következik, hogy a sziléziai (cseh) kancellária számára is dolgozott. A feljegyzések szerint 32 évet töltött udvari szolgálatban, tehát 1577-ben kezdte meg a működését.¹¹

Ruda címerfestőként is dolgozott. Magyar királyi heroldként a feladatai közé tartozott az udvari ceremóniák lebonyolítása, a címerjegyzék vezetése, valamint az események megörökítése nyomtatványok és híradások útján. Esztergom 1594-es ostroma idején a környékbeli folyók, települések és domborzat feltüntetésével térképet készített az eseményről, *Esztergom vára és városa* címmel, melyet Custos Dominicus 1594. évi augsburgi metszete alapján ismerünk. Ez a magyar nyelvű kartográfia első terméke. A szöveget és a térképmetset alapjául szolgáló rajzokat Ruda készítette. A térképhez számos, Magyarországgal és Erdéllyel kapcsolatos képet rajzolt. Ezen és más megbízásaiért („rézmetszetéért és egyéb török munkákért”) külön díjazásban részesült, miként az az udvari kamara pénzügyi jegyzőkönyveiből (1594) is kiténik: „Der Hofzahlmeister soll irer Mt. Ernholdten Hannsen Ruda für ezliche unnterschiedliche presentirte kupferstich und anndere türggische sachen 200 fl. R. als ain gnadengelt raichen und bezalen”.¹² Ezenkívül ismerünk egy Ruda által festett díszes címet is, 1596-ból, egy album amicumumból (nevezetesen a Zichy-albumból), melyet „á Ruda, Röm. khais. Fzt. Ehrnholdt der Cron Ungern. 1596.” felirattal látott el. Feltételezhető, hogy a Korona 1608 körül készült realiztikus rajzait is ő készítette.¹³ Egyetlen vele összefüggésbe hozható címerkönyvet sem ismerünk, noha valószínű, hogy a fent említett (legalább két másik magyar címerkönyvből vagy címeres gyűjtemény lapjaiból összeállított) Zichy-album 1596-ból való címeres lapja egy általa készített címerkönyv része volt.

Sajnos nem tudjuk, hogy a Zichy-album (mely Bárczaynál *Zichy Címer-Album*ként szerepel¹⁴) ma hol található, ezért az eredeti címerrajzot sem volt alkalmunk megsejtenni. A Zichy-album címerait Kubinyi Miklós ismertette (az 1. sz. címer ábrájának közlése nélkül), aki ezt írja¹⁵ a Zichy-albumról és a bennünket érdeklő (1. számú) címerről:

„A címer-gyűjtemény, melyet itt ismertetni szándékom, id. gróf Zichy Edmund tulajdona. A nemes gróf egy budapesti antiquariusnál egészen véletlenül fedezte fel az értékes gyűjteményt, melyet megszerezve, valóságos kincset mentett meg a hazai heraldika számára.

... ama körülmény, hogy a lapok egy része számozva van, más része nem, azt látszik bizonyítani, hogy a címerek több tulajdonos emlékkönyvéből vették. Bizonyítják ezt az egyes

¹⁰ K. Teszelszky: i. m. 136–137.

¹¹ Uo. 137.

¹² Herbert Haupt–Lydia Gröbl: Kaiser Rudolf II. Kunst, Kultur und Wissenschaft im Spiegel der Hoffinanz. Teil I. Die Jahre 1576 bis 1595. In: Jahrbuch des Kunsthistorischen Museums Wien, 8/9 (2006/2007) 206–353, 311, Nr. 1234.

¹³ K. Teszelszky: i. m. 137.

¹⁴ Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. 473. Az ő idejében a címerkönyv gróf Zichy Jenő birtokában volt, Kubinyi szerint eredetileg id. gróf Zichy Edmund [Jenő] vásárolta meg (ld. a következő jegyzetet).

¹⁵ ifj. Kubinyi Miklós: Egy XVI. és XVII. századi magyar címer-album. Turul, 6 (1888) 20–21.

lapokon előforduló évszámok is, melyek 1596 és 1679 között váltakozván, legalább is két emberöltőt magába foglaló korra vallanak.

Ezen külső megkülönböztető jelek szerint, melyekhez még a címer-rajzok stíljét is hozzáadhatjuk, a címeres lapok két fő-csoportba foglalhatók. Az első csoporthoz tartoznak a régiebb címerek 1596-tól 1611-ig, a másik csoporthoz pedig a többi címerek 1649-től 1679-ig...

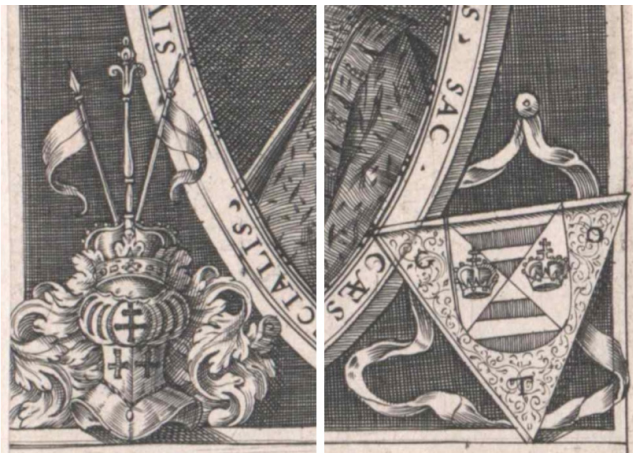
1. sz. Ruda (á Ruda, Röm. khais. Fzt. Ehrnholdt der Cron Ungern. 1596). A címerpaizs két, az átellenes sarkokat összekötő egymást derék szög alatt szelő vonallal négy háromszögű mezőre van osztva. A jobb- és baloldali átellenes mező fekete, benne egy-egy hercegi (zárt) korona. A felső és alsó átellenes mező ezüsttel és vörössel hétszer vágva. Sisakdísz: a hercegi korona, melyből két ferdén kiálló, jobb felül arany-fekete, bal felül ezüst-vörös kopjas lobogó között, függőlegesen egy háromlevelű liliummal ékesített arany királyi jogar emelkedik. – Takaró: arany-fekete, ezüst-vörös. A címer felett lévő s a jelmondatra szánt szalag-tekercsen két oldalt az évszám (15–96), középen három nagy betű, mely azonban – felső részük el levén szelve – csak nehezen olvasható. (G. O. L. vagy G. D. L.) [jegyzetben: Bal oldalt a címer-paizs alsó részétől haránt fekke egy kisebb paizshoz hasonló rajz látható, felette néhány olvashatatlanszóval. A paizs fekete, finom vízszintesen csoportosított arany vonalakkal díszített, vagy jobban mondva árnyékolt; mintha azt akarná jelölni, hogy a címerben előforduló fekete mezőnek ekkép kellene árnyékolva lennie.]”

Mindenekelőtt fontos megjegyeznünk Kubinyi fenti szövegével kapcsolatban, hogy a herceg szót a magyarban pontatlan módon használjuk, ezért a fejedelmi koronákat is herceginek nevezzük. Hercegnek mondjuk például az Esterházy és a Bathány család hercegi ágát, noha németül a címük *Fürst* (fejedelem). Ugyancsak hercegségnek nevezzük Monacot, noha az valójában fejedelemség (németül *Fürstentum Monaco*), és (nagyhercegségnek) Luxemburgot, amely valóban egy nagyhercegség (*Großherzogtum Luxemburg*), 1815-ig volt hercegség. A németben és a legtöbb germán (és szláv) nyelvben (kivéve az angolt) tehát világos különbséget tesznek a háromféle hercegi cím között (*Herzog, Fürst, Prinz*; cseh: *vévoda, kníže, princ*), ami a latinra (és a legtöbb latin nyelvre) már nem érvényes (*dux, princeps, princeps*; francia: *duc, prince, prince*). Régebben gyakorta még a magyarban is volt (egy két-tós) különbségtétel az uralkodók magyar nyelvű titulátúrájában és a szakirodalomban, amikor a herceget (alább herceglő) általában vezérnek nevezték, hogy megkülönböztessék a fejedelemtől: „A fejedelem kisebb, alacsonyab a vezérnél: princeps est minor atque dux; ein fürst ist weniger, denn ein herzog”¹⁶ Ez a téma egy külön tanulmányt is megérdemelne, ezért röviden csak azt szeretném javasolni, hogy a német *Prinz* szóra (a császári, királyi, herceglői és fejedelmi családok ifjabb, nem uralkodó fiágának a címe) továbbra is használjuk a herceg szót (amit általános értelemben, a *Herzog, Fürst, Princ* hármas kifejezésrendszer összefoglaló fogalmaként is használhatunk), a német *Fürst* szóra a fejedelem kifejezést, miként eddig

¹⁶ Johannes Amos Comenius: *Januae linguae Latinae Vestibulum hungarice redditum. Leutschoviae, 1697. 96. (1. kiadása 1643.)*

is, a *Herzog* szóra pedig (amelyből egyébként a magyar herceg szó is származik) használjuk a *herceglő* kifejezést (régebben a latin *dux* fordításaként vezérnek nevezték, de ennek a magyarban másféle jelentései is vannak). (Ennek megfelelően Luxemburg is egy nagyherceglőség lesz.) A *Herzog* a németben általában kizárólag a hercegi (tehát a mi rendszerünkben a herceglői) családok elsőszülött ágára vonatkozik, akik a herceglői családokban rendszerint egyben az uralkodói ágat képviselik (az egyéb ágak tagjainak címe pedig *Prinz*). A magyarban a legidősebb ág tényleges hatalomgyakorlását megfelelően fejezi ki a herceglő fogalom cselekvői jelentésmozzanata, mely II. Rákóczi Ferenc 1707-es *vezérlő fejedelem* címének a mintáját is jól leköveti. Úgy tűnik, hogy a középkori magyarországi latinban még különbséget tettek a *dux* és a *ductor* között, melyeket magyarul hercegnek (vezérnek), illetve herceglőnek (vezérlőnek) lehet fordítani. A Koppányt leverő sereg (1027) vezérének címe *ductor exercitus*, illetve *princeps exercitus* volt.¹⁷ A *ductor* (herceglő) tehát a ténylegesen is cselekvő, a tényleges katonai és végrehajtó hatalmat birtokló, uraló személyt jelentette, pontosan olyan módon, ahogyan a kifejezés értelmére nekünk is szükségünk van.

Visszatérve Kubinyi leírásához, megállapítható, hogy ez és Custos metszete teljesen megegyezik egymással. Bizonytalanságot Kubinyi leírásában csak a vágások száma jelent, amit a Zichy-album megismerésével lehetne tisztázni. Kubinyi alapján Ruda címerének mázai pontosan megállapíthatók, maga a címer és a sisakdísz szerkezete pedig Dominicus Custos metszetén látható.

2. kép – A címer sisakdísz és pajzsa a Ruda Jánost ábrázoló metszet bal, illetve jobb alsó sarkából

¹⁷ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* (Ed. Emericus Szentpétery.) I-II. Bp., 1937-38. I. 313.; Pápai Páriz szótárában (1708), *ducatus*: had-vezérség, hadnagyság, hertzezség (245.); *ductor*: vezető, vezérlő, *ductor classis*: tengeri kapitány (246.); *dux*: vezér, hadnagy (248.); *princeps*: fejedelem (550.).

Kubinyi leírásának és Custos metszetének köszönhetően a címer az alábbi rajzon látható módon rekonstruálható.

A címer számítógépes grafikájának (3. kép.) az elkészítésekor¹⁸ úgy jártam el, hogy vettem egy komplett, ezüsttel és arannyal vágott magyar pajzsot és erre illesztettem rá a fekete mezőket, ami pontosan kiadta a Custos metszetén látható pajzstagolási szerkezetet. Nyilvánvaló, hogy a címer eredeti megtervezője is pontosan így járt el. Úgy tűnhet, mintha a két vágott mező egymás reciproka lenne, ez azonban csak egy optikai csalódás, hiszen ennek a szerkezetnek a létrejöttét a harántkeresztes tagolás (és a színezésének) visszahatása jelentette az eredeti címerszerkezetre, annak alsó „rétegére”, tehát ezt a szerkezetet a fekete harántkeresztes mezők másodlagos elhelyezése hozta létre a pajzsban.

Az efféle kölcsönhatásokat más helyen szerkezeti heraldikának és a címerek metafizikájának¹⁹ neveztem, amikor elsődlegesen a pajzstagolás elemeit és azok egymásra hatását, egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk [miként azt már Gatterer²⁰ és Schmeitzel²¹ is tette] – ami egyébként a szerkezeti heraldika (egy axiomatikus alapú heraldika) és az általános heraldika fő (ott még ismeretlen, rejtett, eddig még nem kutatott) alapvetése, ezen „rétegek” egymástól való elkülönítése, kölcsönös viszonyuk, elsőbbségeik megállapítása.

Ennek a címernek mindössze kétféle lehetséges megszerkesztési módja létezik:

1. az üres pajzsot egy harántkeresztes osztással négy harántmezőre tagolták, majd a két függőleges mezőnél egyenként kiméricskelték a vágások pontos szélességét és (a heraldika egyik [mágikus alapú] kedvelt címerművészeti eljárásának, az ellentétes alakzatok tükörkép-szerű, szimmetrikus használatának megfelelően) egymással ellentétes mázúra színezték azokat (ennél az eljárásnál [és szemléletmódnál] úgy tűnhet, hogy a felső és az alsó mező is egyaránt háromszor vágott, vagyis elkerüli a figyelmünket (illetve elrejtőzik előlünk) a hetedik vágás (melyet a pajzsban csak a középpont, az osztóvonalak metszéspontja képvisel, rejtett módon), az, hogy a címer alsó „rétegében” valójában a magyar államcímer hétszer vágott mezője húzódik meg, vagyis nem tudjuk meg, hogy a címerfestő elsődleges célja a magyar címer hangsúlyos megjelenítése volt a pajzsban);
2. vettek egy ezüsttel és vörössel hétszer vágott (magyar) pajzsot, erre egymást harántosan keresztező két vonalat rajzoltak (egyben megtalálva velük a pajzs (címerművészeti) középpontját a 4. vágóvonal felénél), majd a vízszintes mezőket feketére színezték és ezekben elhelyezték a koronákat.

¹⁸ Szegedi László (Rimaszombat) és Somogyi András (Debrecen) számítógépes grafikája.

¹⁹ Szegedi László: *A rendszerezés és a meghatározás lehetőségei a címertanban.* *Századok*, 133 (1999) 163., 167–173., 170.

²⁰ *Johann Christoph Gatterer: Abriss der Heraldik.* Nürnberg, 1774. 12–25. (Bővített kiadás, első megjelenése: Göttingen 1773.); *Szegedi L.*: i. m. 1999. 168.

²¹ *Martin Schmeitzel: Einleitung in die Wappenlehre.* Jena, 1723. 100–139.

Nyilvánvaló, hogy az utóbbi szerkesztési mód az egyszerűbb és valószínűleg ezt is alkalmazták. A különféle címerek ilyesfajta genéziseiből azonban mélyebb értelem is következnek. Az 1. esetben ugyanis a címert *ilyenre akarták*, a 2. esetben pedig *ilyen lett*. Az, hogy *ilyenre akarták* azt jelenti, hogy a függőleges, vágott mezőket egymásnak tükörképszerűen megfelelő alakzatokkal akarták ellátni, hogy azok egymás reciprokai, tükörképei legyenek (puszta dekorációs célból, a címerművészet egyik elvének az alkalmazásával, a magyar államcímert felhasználása nélkül). A második esetben a címert (a szerkezeti elemek egymásra történő visszahatása miatt) mégis *ilyen* (tükörképszerű) *lett*, az első módszer szándékával egyezően, de anélkül, hogy ilyenre akarták volna készíteni. A 2. esetben tehát maguknak a szerkezeti elemeknek a kölcsönhatása hozta létre a címerművészet tükrözési alapelvét. Amennyiben csak a címert „alsó rétege”, vagyis az ezüsttel és vörössel hétszer vágott magyar címert rajza állna előttünk, elvileg ott is mondhatnánk azt, hogy annak felső és alsó része egymás reciprokai, de csak abban az esetben, ha ecélből kijelölnénk a 4. vágóvonalat, mint a pajzs közepének kitétetett osztóvonalát. Erre azonban itt semmi olyan okunk sincs, mint a harántnégyelt pajzs esetében, ahol a 4. vágóvonal pontszerű megjelenése egyben a pajzsnak az a középpontja, kitétetettje is, mely elrendezi mind a négy mező egymáshoz való viszonyát. A szerkezeti heraldika fő feladata tehát az efféle okok, gyújtópontok, középpontok, rendező elvek megtalálása és felismerése az egyes címerekben.

Ennek (a visszatükröződésnek) mélyebb, mágikus értelme is van, a „rejtett tudást” fejezi ki allegorikus módon. Az első heroldok címerszemlélete ugyanis szerkezeti alapú, de hermetikus gyökerű volt. A hermetika olyan „okkult titkokat” tár fel, melyeket a hétköznapi tapasztalás nem képes megragadni. Módszere a fokozatos, beavatási rendszereken alapuló hermetikus praxis, amivel túllép az egyszerű mágiaán. Célja a teljes igazság kutatása, az ember teljességének keresése: a testi, lelki, szellemi tökéletesség megvalósítása. A hermetizmust úgy is szokták jellemezni, mint a nyugati civilizáció harmadik pillérét, mely egyensúlyt teremt a görög racionalitás és a bibliai tanok között. A *hermetikus relativitás törvénye* értelmében mindenfajta létezés feltétele a mindenoldalú bipolaritás. A természet univerzális egységességében minden fogalomnak és minden lénynek megvannak a saját ellentétei és analógiái. Az analógiák taszítják, míg az ellentétek vonzzák egymást. Ennek fényében világossá válik, hogy számos korai heraldikai alapelv a hermetikában gyökerezik. Például a hermetikai visszatükröződés elvére vezethetők vissza a színváltó címerek vagy a négyelt címerek átlós mezőinek ismétlődései. Ide sorolható továbbá az az elv is, hogy a jobb oldal előkelőbb, mint a bal stb.

Noha a fenti címert kétféle megszerkesztési módja van, de csak egyféle címertelírása létezik: Harántnégyelt pajzs, a felső és az alsó *mező* ezüsttel és vörössel *háromszor* vágott (Kubinyinél – talán helytelenül – *hétszer* vágott, vö. fentebb), a jobb és a bal oldali fekete mezőben egy-egy zárt aranykorona. A leírásban tehát már elveszik az a körülmény, hogy itt valójában egy ezüsttel és vörössel *hétszer* vágott kétmázú *alapra* (magyar címertre) helyezték rá egy-egy fekete harántos

mezőt. A címert morfogenetikus szemlélete nélkül erre soha sem tudnánk rájönni. Nem ismernénk fel azt, hogy a magyar államcímert egyik elemének, a hétszer vágott mezőnek a felhasználásával hozták létre egy új hivatali címert. A címertelírás már csak a kész címert írja le, de nem adja vissza annak megszerkesztési módját, s eközben elveszhet egyes szerkezeti elemek jelentősége, eredete, értelme. Ha a címertelírás nemcsak szerkezeti, hanem morfogenetikus szemléletű (is) lenne, a leírás ez volna: Ezüsttel és vörössel hétszer vágott *alapon* – ami egyébként megfelel Kubinyi leírásának is –, a jobb és bal oldali harántos fekete mezőben egy-egy zárt aranykorona. Egy ilyen leírásra azonban a kész címert láttán semmi okunk sincs. Míg tehát az első leírásban kizárólag *mezők* szerepelnek, a másodikban az elsődleges szerkezeti elem (az „alsó réteg”) az *alap*, mely a másodlagos *mezők* (a „felső réteg”) alapját képezi. Az első leírásban tehát úgy véljük, hogy van egy külön felső és egy külön alsó vágott mező, hogy a felső mező véget ér a pajzs középpontjánál, majd alatta egy új mező jön létre. A második leírásnál pedig úgy véljük, hogy egyetlen egységes hétszer vágott mezőről van szó, mely a másik kettő *alatt* helyezkedik el, de ennek feltételezéséhez valamilyen külön érvre van szükségünk [pl. arra, hogy itt a magyar államcímert egyik eleméről van szó], hogy megállja a helyét. Az tehát, hogy mi az *alap* és mi a *mező*, illetve, hogy mikor kell alapról és mezőről beszélnünk, nemcsak egy terminológiai, hanem egy mélyebb szerkezeti kérdés is, melynek vizsgálatával, melyből kiindulva tudjuk helyes módon tisztázni (miként azt már Gatterer is tette) az egyes címert szerkezeti viszonyait, terminológiai kérdéseit, helyes módon megadni a leírását. Az *alap* és a *mező* terminológiájának pontos meghatározása egyébként a szerkezeti heraldika egyik alapkérdése – már Gatterer számára is. A (szerkezeti alapú) címertelírás a mi esetünkben elrejtette előlünk a vágott mezők valódi eredetét mivel nem különböztet meg rétegeket, hanem csak két síkban szemléli a címert, de a morfogenetikus (a három síkú) szemlélet azt visszahozta számunkra.

Mindez arra világít rá, hogy a címert szerkezeti elemeinek vizsgálata és mélyebb megértése alapvetően fontos nemcsak a címerművészeti kérdések, hanem a címertelmélet egészének szempontjából is. Konkrétan: címert rendszerezése, osztott vagy osztatlan címert, mi a fő- és mellék címertre stb. a pózok, helyzetek, kiegészítő jegyek szerepe, a szerkezeti elemek nevezékének egyértelmű definiálása, a címert meghatározása nélkülözhetetlen a heraldika axiomatizálásához, empirikus tudománnyá válásához mint amilyen a többi (természet)tudomány is. Egyszerűen fogalmazva, a szerkezeti heraldika az a szemlélet, mely megteremti a címertan mélyebb, filozofikus és egyben ontológikus (mely a metafizika része) értékelésének és vizsgálatának a lehetőségét. Nemcsak egy leíró diszciplína, mint a mai hagyományos heraldika, hanem vizsgáló, kutató diszciplína is, amely belső törvényszerűségeket és okokat fedez fel, mely szabályokat alkot. A számítástechnikában az ontológia egy olyan egyezség, amikor egy adott szókéncset a kutatók olyan formában használnak, hogy az egy ontológiával meghatározott elmélet tekintetében konzisztens, hogy a tudás az ágensek között megosztható legyen. Ahhoz, hogy a címertan egy axiomatikusan megalapozott

3. kép – Ruda János, esetleg a magyar királyi heroldok címerének rekonstrukciója

tudomány lehessen, egy konzisztens ontológiára, egyezsre – szerkezeti heraldikára, axiomatikus nevezéktanra és szabályokra – van szükségünk.

A fő kérdés ezen a ponton az, hogy az 1596-os címer esetében Ruda családi vagy hivatali címerével van-e dolgunk, tehát ez-e a magyar heroldok hivatali címere vagy sem? A címer felirata alapján (á *Ruda, Röm. khais. Fzt. Ehrnholdt der Cron Ungern. 1596*) mindkét feltételezés megengedhető.

A magunk részéről amellet foglalnunk állást, hogy itt nem Ruda János családi címeréről van szó, hanem a magyar királyi heroldok hivatali címeréről. A címer oldalainál és aljánál látható rövidítés (G O T [esetleg C O T]), melyet Kubinyi G. O. L. vagy G. D. L. alakban olvasott ki) talán egy ilyen hivatali címzést jelez. Mivel nem egyezik meg sem Ruda János monogramjával (ha az ő családi címere lenne, az volna logikus, hogy az ő nevét és címzését fejezze ki), sem valamilyen megfelelő hivatali tisztség rövidítésével, valószínűleg közzavakból összeállított rövidítéssel van dolgunk. Pápai Páriz Ferenc latin-magyar szótárát felhasználva az egyes betűkre több megoldás is lehetséges.²² Az első betű talán a grammateus (nótárius), vagy graphice (író, festő mesterség), vagy graphis (rajz, képirásnak kirajzolása); a második a kor szellemiségének megfelelően talán az obsolete (régi módra), occultus (titkos), vagy officii (hivatalnak), vagy (h)onestas, (h)onor (tisztség), vagy honorarius tumulus (tisztségnek okáért csináltatott halom); az utolsó pedig talán a tabarda

²² Dictionarium Latino-Hungaricum

(heroldi talár), vagy tapetum (kárpit) szót jelzi, de ez csak találgatás.

A hivatalviselők és közttestületek pecsétjeinek már a 13. század óta szerves részei voltak a magyar királyi címer elemei, a kettős kereszt és/vagy a vágott/pólyázott pajzs. A mi címerünkben egyaránt megtalálható a vágott pajzs és a kettős kereszt is, a sisak középső „rostélyának” kettős kereszt alakú nyílásán, valamint kettős keresztetek láthatók (országalmák nélkül) a pajzsbeli fejedelmi koronák tetején is. A hivatali címet támasztja alá annak kompozíciója is: a birodalmi (arany-fekete) és a magyar (ezüst-vörös) mázak használata a pajzsban, a sisaktakarón és a sisakdísz zászlóin. És persze miért választaná valaki egy (családi) címerhez az államcímer vágott pajzsát és mázait, – hacsak nem egy hivatali címet akar létrehozni vagy a saját hivatalviselését akarja vele kifejezni? Számunkra a címer egésze (a színezés és a címerpajzs tagolása tekintetében) tehát a magyar és a birodalmi heroldi tisztség jelképeinek a kombinációjaként jelenik meg, olyanként, mintha két címet egyesítettek volna egymással: a magyar vágott pajzsot (amely itt nyilvánvalóan az államcímet képviseli) és egy hivatali címet (heroldi jelképrendszert), miközben a vágott pajzs is egy hivatali címer funkcióját látszik képviselni. Ezenkívül az 1596-os címer német nyelvű felirata, és maga az Ehrnholdt 'herold' kifejezés is egy hivatali (a császári udvarban használt) címerre utal.

A magyar királyi és a birodalmi herold személye (a mi címerünk mázainak is megfelelően) gyakran fedte egymást. Johann von Francolint Francolint (1522–1586/80) egyaránt ábrázolták birodalmi (4. kép)²³ és magyar királyi (5. kép)²⁴ heroldi dalmatikában (6. kép)²⁵. A Pacher család 1702-es címerének kísérő alakjaként (7. kép)²⁶, valamint a Pejáchevich család 1772-es grófi címerének²⁷ pajzstartójaként is egy-egy birodalmi és magyar herold szerepel.

Azt, hogy Ruda János esetében egy magyar heroldi (címerkirályi) címerről lehet szó, alátámasztani látszik a sisakdísz (rövid) lilimos jogara is, amely Kubinyi leírásával ellentétben nemcsak királyi, hanem heroldi pálcá is lehet. A címerkirályok Franciaországban lilimos (díszes, rövidebb), a perszevantok (hosszú, egyszerű) fehér pálcát viseltek.²⁸

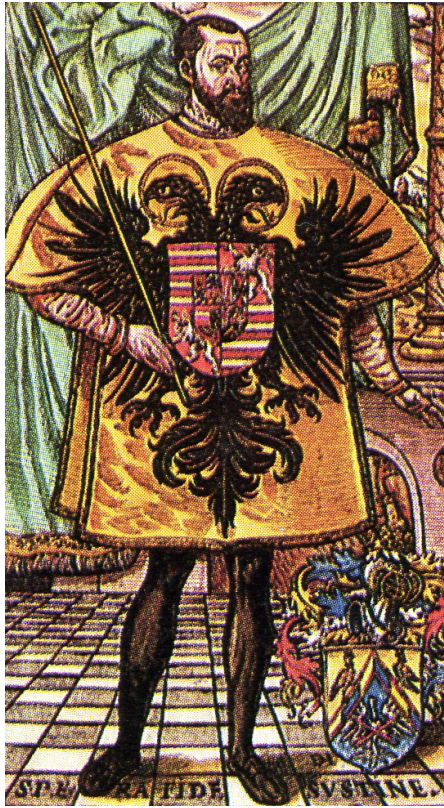
²³ *Hans von Francolin: Rerum praeclare gestarum intra et extra moenia munitissimae civitatis Viennensis...* Vienna, 1561. (Az alábbi latin nyelvű kiadása.)

²⁴ *Hans von Francolin: Thurnier Buch. Warhaftiger Ritterlicher Thaten so in dem Monat Junii des vergangen LX (1560.) Jars in vnd ausserhalb der Statt Wienn gehalten worden.* Vienna, 1561.

²⁵ *Wappenbuch* (Ms a 20, folio 73 r.; Knihovna Národního muzea v Praze) Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára R 64 - 1.t. - No. 688.

²⁷ *Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* Pest, IX. 1862. 197–198. Nagy Iván a címet Adami Mihály (?–1781) híres címergyűjteménye alapján írta le (Adami Scuta gentil. tom. IX.), mely ma az Országos Széchényi Könyvtárban található. Ugyanezen pajzstartók láthatók azon zászló előlapjának címerén, melyet gróf Pejáchevich Antal tábornok 1798-as főispáni beiktatására készítettek, valamint megtalálható egy 18–19. századi családi címeren is, mely egy mappa vagy bútor díszítése lehetett: *Rainer Pál: Gróf Pejáchevich Antal tábornok főispáni beiktatására készült zászló* (1798). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 23 (2004) 181., 188., 190., 192.

²⁸ Francolin az ábrázolásain mindig (hosszú) fehér pálcával és kalap nélkül jelenik meg, tehát inkább perszevantnak, mint heroldnak tűnik (noha

4. kép – Johann von Francolin birodalmi heroldi öltözékben (színezett metszet, a mellén Magyarország és Csehország címerével négyelt alappajzs)

5. kép – Johann von Francolin magyar királyi heroldként. A metszet ugyanaz, csak a dalmatikája más-más; a jobb alsó sarokban Francolin családi címere látható.

6. kép – Francolin, mint magyar királyi herold, egy prágai címerkönyvből (1563).

7. kép – Birodalmi és magyar királyi herold Pacher Kristóf József (az udvari kamara fogalmazója, osztrák nemes), magyar nemességi és címerbővítő oklevelén (I. Lipót, Bécs, 1702. augusztus 22.).

8. kép – Birodalmi heroldok (*Fecialis Imperii*) lovon és gyalog [van példa lóháton ábrázolt magyar heroldra is, *Hungherie Fecialis* néven], valamint francia címerkirály (*Rex Armorum Franciae*) és perszevant (*Prosequens*) Spenernél (1690. I. tábla). A címerkirály koronája egyaránt megjelenik a palástján és a pálcáján. A zárt korona lilimos abroncsú, bélés nélkül, a paláston a teteje csúcsos (akárcsak a sisakkorona Custosnál), a tetején lilimmal, öt látható pánttal (heraldikai királyi korona), azonban a lilimos pálca végén a koronának csak három pántja van.

Spenernél a francia címerkirályi korona egyaránt megjelenik a címerkirály palástján és pálcájának végén, miközben a francia perszevant nála egyszerű hosszú pálcát tart.²⁹ Továbbá Custosnál a pajzsbeli koronák sem szokványos zárt koronák, hanem pogány koronával kombinált fejedelmi³⁰

a német ábrázolásokon általában a heroldok is egyszerű pálcákat tartanak), a Pacher család címeres levelén viszont a heroldoknál (hosszú, lilimos) pálca van, de kalapot ők sem viselnek, míg a Pejáchevich család 1772-es grófi címerében van kalapjuk, de az egyik kezükben pálca helyett irattekercset tartanak (*Nagy I.*: i. m. IX. 198.), míg gróf Pejáchevich Antal 1798-as (restaurált) főispáni beiktatási zászlóján a heroldok kalaposak, de a másik kezüket csípőre teszik, és végül a Pejáchevich család egyik 18–19. századi grófi címerén a heroldok kalaposak és az egyik kezükben rövid heroldi pálcát tartanak. (Vö. *Rainer P.*: i. m. 181., 188., 190., 192.) (Lásd a 27. jegyzetet.)

²⁹ *Philipp Jacob Spener*: *Insignium theoria seu Operis heraldici. Pars generalis.* Frankfurt, 1690. I. tábla (a mutatók után).

³⁰ A német-római birodalom heraldikai rangkoronái között a zárt fejedelmi koronának (*Fürstenkrone*) három látható pántja van, míg a herceglői koronának (*Herzogskrone*) öt, akárcsak az osztrák császárságban az általános (nem egy konkrét ország) heraldikai királyi koronának.

(címerkirályi?) koronák, a tetejükön kettős keresztrel. Ezért ezekben méltán láthatjuk a magyar címerkirály koronáját. Custos metszetén a sisakkorona alakja eltér a pajzsbeli koronákétól. Kérdés, hogy ez a Zichy-albumra is igaz-e? Ez is egy zárt korona, de az abroncsa nem egy pogány korona, hanem három lilimoszerű nyúlvánnyal van ellátva, a pántok pedig csúcsosak – ugyanilyen csúcsban végződik a francia címerkirály koronája Spenernél, a tetején lilimmal –, a tetejükön kereszt nélkül, illetve az valószínűleg csak azért nem látható, mert eltakarja az abroncs lilimóig lenyúló heroldi pálca. Leginkább a Thuróczi-krónika kezdőlapjának koronájára, illetve egy erősen stilizált cseh királyi (heraldikai) koronára emlékeztet (illetve Spener címerkirályi koronájára), amit támogat az a körülmény, hogy Ruda a prágai császári udvarban szolgált és valószínűleg a cseh kancelláriának is dolgozott, – hacsak Ruda nem ezt szánta a magyar címerkirályi, a pajzsbelieket pedig a magyar heroldi koronának.

Nézzük ezek után, hogy lehetett-e magyar címerkirályi hivatal és rangkorona? Magára a címerkirályi (és perszevanti) hivatal meglétére is vannak történeti utalásaink. „Az I. Ferdinánd, aragoniai király által a Hetey és Bátéi családnak adott czimereslevélben [jegyzetben: *Fejérpataky*, Magyar Czimeres. Emlékek, II. füz. 17–18. l.] olvasható *armorum capitaneus*, a heroldusnak (czimernagy), az *alguatzoimus* (*alguacil*)

9. kép – A gr. Pejachevich Antal tábornok 1798-as Veszprém vármegyei főispáni beiktatására készült zászló³¹ előlapja (restaurálás után) a családi címerrel, német és magyar herold pajzstartókkal.

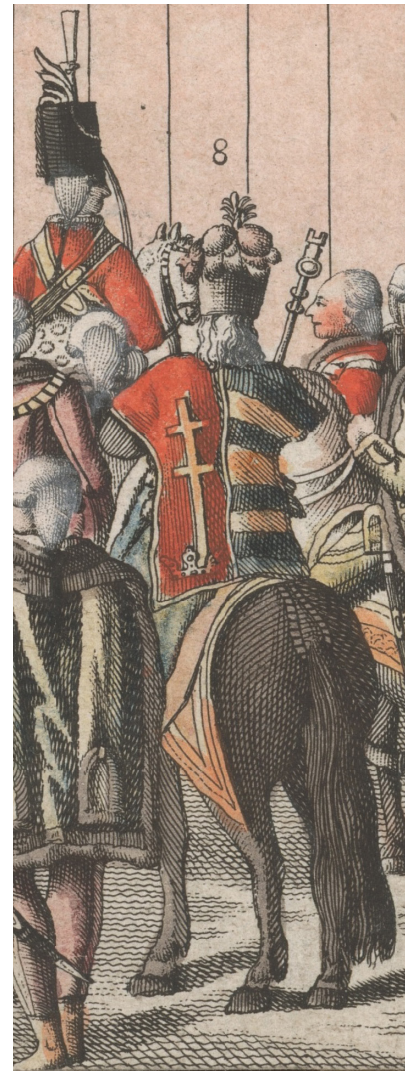
10. kép – A gr. Pejachevich család grófi címere német és magyar herold pajzstartókkal (18–19. század), mely egy mappa vagy bútordíszítésé lehetett.³²

³¹ Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, Iparművészeti Gyűjtemény, 53.3.302. ltsz. (75×75 cm, fehér színű selyem; eredetileg a porva-szépalmapusztai [Veszprém vm.] Pejachevich-kastélyból) (Lásd a 27. jegyzetet.)

³² Uo. 53.3.33 ltsz. (13×15 cm, réz, zöld bőr alátét) (A képeket köszönöm a múzeum munkatársainak, Kákonyi Annának és Rainer Pálnak.)

11. kép – II. Lipót koronázási esküje Pozsonyban (1790).

12. kép – A 8-as számmal jelölt magyar herold (8. *Hungherie Feialis cum Regni Stemmate*) lovas alakjának kinagyított képe. A kezében különleges, ormós végű pálcat tart, magas süvegének tetején a fejedelmi koronák béléséhez hasonló kitüremkedés látható.³³

13. kép – Magyar koronázási és címeres herold (Der ungarische Wappen-Herold [a. m. címerkirály]) lóháton. A fején strucc tollas süveg, a kezében gömbvégű pálca látható.³⁴

³³ Ismeretlen 18. századi közép-európai grafikus; színezett rézmetszet, Pozsony Város Galériája, Galéria mesta Bratislavy, inv. č. C 1454.

³⁴ Bikkessy Heinbucher József (1767–1833) grafikája, 1830 k., színezett könyvnyomtatás, 25×19,5 cm; Pozsony Város Galériája, Galéria mesta Bratislavy, inv. č. C 2408.

14. kép – koronák – A feltételezhető magyar királyi herold (vagy címerkirály) heraldikai rangkoronája, Custos metszete alapján: pogány koronával kombinált zárt fejedelmi korona, melynek tetején kettős kereszt látható. (Arra, hogy volt-e benne bélés, a Zichy-album adhatna pontos választ. Kubinyi leírása nem tesz róla említést. Custos metszetének árnyékolása a pajzsban sejteti, a sisakkoronán pedig ábrázolja is.)

Mellette a német-római birodalom herceglői (és – bélés nélkül – egyben az osztrák császárság modern heraldikai királyi rangkoronája; ha a bélés csak a pántok feléig ér, modern birodalmi nagyherceglői koronáról van szó – *Großherzogskrone*), mellette fejedelmi koronája (mely a brit heraldikában királyi rangkorona, ha a bélés nem éri el a pántok tetejét; a német-római birodalomban bélés nélkül modern tartománygrófi korona – *Landgrafenkrone*), és fejedelmi süvege (*Fürstenhut*). Mellette a legszélső: pogány koronával kombinált zárt korona látható az Etúriai Királyság (1801–1807) címerpajzsa fölött is.

a persevandusnak, a czimernagysegédnek felel meg.³⁵ Egy 14. század végi oklevél szerint Zsigmond király hívei a zászlaján a „hűtlen János bán címerét” vivő embert [heroldot, perszevantot, zászlóvivőt?] fogtak el.³⁶ Heroldja a Cillei grófoknak is volt.³⁷ Zsigmond király Königsbergi János személyében a magyarországi heroldok fölé cimernagyot nevezett ki. 1457-ben V. László leánykérő követségében a francia királyhoz a Tours-i bevonuláskor „Magyarország címeres heroldja” is részt vett és a lakomán nagy számban voltak fegyveresek, heroldok, trombitások és hangszerezen játszó személyek.

A perszevantokat illetően tudjuk, hogy a horvát királyi perszevantok hivatali neve 1440 körül *Krabatland* volt,³⁸ Horvátország régi nevéből, ami arra utal, hogy egy ideig létezhetett egy teljes magyar heroldi szervezet is: címerkirály – heroldok – perszevantok – (esetleg) címerapródok³⁹ – trombitások (lovas hírnökök).

Ebből pedig feltételezhető, hogy mindegyiküknek voltak saját hivatali jelvényeik is. A címerkirály esetében ez a Ruda Jánost ábrázoló metszeten látható, pogány koronával kombinált fejedelmi korona lehetett, a tetején kettős kereszttel, mely semmilyen más rangkoronával nem egyezik meg. A leginkább a Thuróczi-krónika (1488) kezdőlapján látható koronával vethető össze, mely Mátyás király házassági címere

³⁵ Horváth Sándor: Persevandus. *Turul*, 23 (1905) 88.

³⁶ Bertényi Iván: Új magyar címertan. Bp., 1993. 59.

³⁷ Carl-Alexander von Volborth: Heraldika. Ostrava, 1996. 16–17. (Cseh nyelvű kiadás, eredetileg: Heraldik. Stuttgart-Zürich, 1989., 1992.)

³⁸ Frigyes császár Johann, gen[annt]. Krabatland, horvát királyi perszevant részére 1443. aug 28-án adott ki (valamilyen) kinevezési oklevelet (1443. 28. August Neustadt. K. Friedr. gibt dem Persevand des Königreichs Croatien, Johann, gen. Krabatland einen Dienst- und Geleitsbrief. Chmel Reg. Nr. 1521.). E. M. Lichnowsky: Geschichte des Hauses Habsburg. Sechster Theil. Von Herzog Friedrichs Wahl zum römischen König bis zu König Ladislaus Tode. Wien, 1842.: LXXIII: 648.

³⁹ 1332-ben sisakdísz viselésére kapott engedélyt Kolos királyi apród fia, Kolos. (Bertényi 1993. 62.) Egy címertartó apród szobortörődék került elő az 1974-es budavári ásatásokon, a trombitásokra (hírnökökre) pedig megszámlálhatatlan adatunk van (a kisebb hadjáratok során és városi szinten is, mint pl. Besztercebányán).

fölött helyezkedik el. Ehhez hasonló az osztrák főhercegek 16. századi rangkoronájának alsó része, „abroncsa”, mely egy „pogány süvegből” áll. Ilyen pl. Tiroli Ferdinánd (1529–1595) főherceg koronája is, a genti katedrális 51 táblaképének egyikén. Ez a főhercegi korona vagy inkább süveg egyéb ábrázolásokon is előfordul. Valószínűleg Ruda János számára is ez a koronatípus szolgált mintaként.

Ruda János 1606-os címerbővítésével kapcsolatban von Frank sajnos nem adja meg a címerleírást.⁴⁰ Ennek megfelelően az 1596-os (ismert) és az 1606-os (bővített) címer akár meg is egyezhet egymással, amiből az következik, hogy az 1596-os címer akár egy hivatali címer, a magyar királyi heroldok címere is lehet. Ezt csak az eredeti címerbővítő oklevél megtekintésével lehetne eldönteni. Ha a kettő megegyezik, nagyobb valószínűséggel családi címerről van szó, ha pedig különbözik, az 1596-os címer valóban egy címerkirályi/heroldi jelkép lehet.

Kubinyi a fent idézett leírásához fűzött jegyzetében említi, hogy az 1596-os címer aljához egy kisebb pajzs van harántfekvő helyzetben támasztva, felette néhány olvashatatlanszóval, de sajnos ennek az ábráit nem írja le, csak azt említi, hogy a pajzs színe fekete (és finom vízszintes arany vonalakkal „árnyékol”: azaz nem ornamentális díszekkel, hanem geometriai alakzatokkal damaskolt), pedig talán ez lehetett az eredeti Ruda családi címer.⁴¹

A címerkirályi (heroldi) korona meglétének irányába mutat a Pacher címer 1702-es bővítése is. Számomra ismeretlen a család eredeti, bővítetlen címere. Minden esetre a négyelt címer alapján logikusnak tűnik, hogy ez a pajzs 2. és 3. vörös mezőjében látható három hullámos ezüst pólya lehetett.

⁴⁰ K. F. Frank: i. m. IV. 201. „Ruda, Hans, kais. Ehrenhold, Adels- u. Wapp-Best., privil. denominandi, Rotwachs-freiheit, Prag 7. VIII. 1606 (R)”.

⁴¹ Az olvashatatlanszókat, a Zichy album esetleges fellelésekor a mai modern technikával, mint pl. a több oldalról történő egyidejű fényképezéssel, lézeres letapogatással talán meg lehetne fejteni – akárcsak a Képes Krónika egyik, szándékosan elmaszatolt képét.

15. kép – Mátyás király 1485-ös, birodalmi nagycímere, közepén házassági címerével, a Thuróczi-krónika kezdőlapjáról (1488)

A bővítéskor pedig a legelőkelőbbnek számító 1. mezőbe, valamint ennek átlós megfelelőjébe, a 4. mezőbe hivatali jelképeket helyeztek, hiszen a címerkészítő, Pacher Kristóf József maga is egy hivatalnok, az udvari kamara fogalmazója volt. A boglárpajzsban a címeradományozó I. Lipót monogramja látható, a pajzs tetején a császári koronával.

Itt megint csak a birodalmi és a magyar heroldi szervezet összekapcsolódásának egyik szép példáját figyelhetjük meg. A birodalmi szervezetet az 1. mezőben látható fekete kétfejű sas fejezi ki, a magyar hivatali szervezetet pedig a 4. mező hármashalma (a magyar államcímerekből). A sas fejein egyszerű koronák láthatók, a mellére helyezett osztrák címerpajzs tetején pedig zárt (császári) korona van (akárcsak a címerkísérő német herold köpenyén, a sas feje fölött; a sas mellén Ausztria osztatlan címere látható, míg a címerkísérő birodalmi herold köpenyén a birodalmi heroldok szokásos hasított pajzs található, az osztrák pólyával, illetve a kasztíliai bástyával). A 4. mezőben hármashalmon pogány koronából legyezőszerűen kilenc zászló nő ki. A két sisakdísz is ezeket a jelképeket ábrázolja. A zászlóknak és azok számának itt nem kell külön jelentőséget tulajdonítanunk, mert ez a zászlóernyő a (német) heraldika egyik jellegzetes segédsisakdísz, akárcsak a pávatollak vagy a tülkök. A nagyobb figyelmet a pogány korona

16. kép – Tiroli Ferdinánd főherceg címerének táblaképe (1559), az Aranygyapjas Rend lovagjainak címerai között (Sint-Baafskathedraal, Gent)

érdemli, melyek a pajzstartó sellők fején is megjelennek. Ez pedig a Ruda Jánost ábrázoló metszeten megfelel a korona alsó részének, abroncsának. A hármashalmon megjelenő pogány korona a heraldika nyelvén azt jelent (he)ti, hogy „Magyarországon viselem a pogány koronával együtt járó hivalt”. Ezért talán nem teljesen a valóságtól elrugaszkodott az a feltételezés, hogy a magyar heroldi szervezetben a magasabb rangú hivatalnokok (címerkirály, heroldok) jelképe a zárt (pogány) korona volt, az alacsonyabb rangúaké (perszevantomok, címerfestők) pedig nyílt (pogány) korona.

Maga Pacher is egy ilyen alacsonyabb rangú kamarai tisztviselő volt. Talán ugyanabból a családból származott, mint az osztrák későgótikus festészet kiemelkedő alakjai, Friedrich Pacher (1435 k.–1508 u.) és Michael Pacher (1435 k.–1498). Ha ő is örökölte ősei rajztehetségét, talán a címerét

17. kép – francia címerkirály a rangkoronájával
Spenernél (vö. 28. jegyzet).

is saját maga tervezte és rajzolta meg (a saját portréjával egyetemben).

Minden esetre, bármely állítás legyen is igaz a címerrel kapcsolatban (Ruda János családi vagy hivatali címere), annyi következtetés talán ettől függetlenül is levonható, hogy ha (esetleg) nem is a teljes címer, de a címerben látható pogány koronával kombinált fejedelmi korona, tetején a kettős kereszttel, a magyar herold, esetleg a magyar címerkirály hivatali koronája lehetett, hiszen ez a koronatípus más hivatallal vagy tisztséggel, ranggal kapcsolatban nem ismert. Sőt az is lehetséges, hogy Ruda János saját magának tervezett címerkirályi (heroldi) rangkoronát és ezt helyezte el a családi címerében. Ebből pedig mindkét esetben (hivatali vagy családi címer) az következik, hogy volt magyar címerkirályi rangkorona, legfeljebb az lehet kérdéses, hogy ennek használata hivatalos vagy csak magánjellegű volt-e.

E számunk szerzői

BALÁZS GERGŐ egyetemi hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY MÁRTON egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

SZEGEDI LÁSZLÓ genealógus, heraldikus (Rimaszombat, [Rimavská Sobota])

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2016. II. félévi programjai

2016. szeptember 29. 17 óra

Fügedi Erik mint az arisztokrata levéltárak „megmentője” 1945 után

Előadó: dr. Rácz György (levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese)

Az ülést vezeti: Pandula Attila, elnök

2016. október 27. 17 óra

Család és vállalat. A Gulden család szerepe a Ganz, a Herendi Porcelángyár és a Gerbeaud Rt. történetében

Előadó: Szűts István Gergely (levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára)

Az ülést vezeti: Kollega Tarsoly István, alelnök

2016. november 24. 17 óra

150 év a magyar vendéglátás szolgálatában – A Gundel család hat generációja

Előadó: dr. dr.h.c. Gundel János

(prof. emeritus, a BGE KVIK ny. tanszékvezetője) és Gundel Gábor, gasztronómiai szakértő

Az ülést vezeti: Kovács Eleonóra, főtktár

2016. december 8. 17 óra

Clark Ádám emberi portréja, családja és leszármazottai

Előadó: dr. Hajós Tamás (ny. villamosmérnök, családtörténet kutató)

Az ülést vezeti: Debreczeni-Droppán Béla, titkár

Összejöveteleink helyszíne: Budapest, VIII. kerület, Múzeum krt. 14–16. Pollack Terem

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszamos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.